43/1881/3

ივერია

1881

№ IX, სექტემბერი.

თბილისი.
ექვთიმე ხელაძის სტამბა.
1881

შინაარსი:

I რანი ვიყავით გუშინ? (დასასრული) ი. სვიმონიძისა 3

II რუსეთის ეხლანდელი მდგომარეობა (სტატია მეორე). გლეხობა და სახელმწიფო ხარჯი.—ერობის მნიშვნელობა გ. თუმანიშვილისა 27

III სამშობლო ხევსურისა, (ლექსი) თ. რაფ. ერისთვისა 43

IV ირლანდია ინგლისის უფლების ქვეშ 45

V სიყვარულის ცოლ-ქმრობა, (Le mariage d'amour), მოთხრობა ლ. ჰალევისა (ფრანცუზულიდამ) 58

VI თელავის სასულიერო სემინარია და პირველი მისი რექტორი გაიოზ ნაცვლიშვილი, (შემდეგი) ნ. მთვარელიშვილისა 98

VII შინაური მიმოხილვა 119

VIII ახალი წიგნები: ვაი მართალთა, ანტ. ფურცელაძისა—წყარო, № 2—ხატაური—წითელი ფარანი—სიყვარულის კონა დიმიტრი ნადიროვისა. . 129

IX რედაქციისაგან 143

X განცხადება (ყდაზედ).

43/1881

ივერია

საპოლიტიკო და სალიტერატურო ჟურნალი.

წელიწადი მეხუთე.

№ IX

3086

თბილისი.
ექვთიმე ხელაძის სტამბა, ალამანის ქუჩაზე.
1881

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 6 Августа 1881 г.

რანი ვიყავით გუშინ?

შავთა დროთ ვერა შესცვალეს მის გული ანდამატისა,
იგივ მხნე, იგივ მღერალი, მოყვარე თავის მიწისა.

გრ. ორბელიანი.

(დასასრული *)

VI

ჩვეულებრივი აზრით საქართველო მეთვრამეტე საუკუნის გასულს მოცული იყო გონების ხშირის სიბნელითა და სრულად მოკლებული განათლებასა. დაახლოებითი გაცნობა ისტორიულის ფაქტებისა სრულიად ამტყუნებს ამ შეხედულობასა. ორი სასულიერო სემინარია თელავში და თბილისში უმზადებდა საქართველოს ერსა განათლებულ მწყემსთა. მაშინდელი სასულიერო ყმაწვილების აღზრდა, უგულო და უსულო ჩინოვნიკების ხელში როდი იყო, მათ ზრდიდენ იმისთანა განათლებულნი და გულ-მოდგინე მამულის-შვილები, როგორც გაიოზი, ავტორი მრავალთა შესანიშნავთა თხზულებათა და შემდგომში მთავარ-ეპისკოპოზი ტავრიდისა და ასტრახანისა;

*) «ივერია» № 8, 1881 წ.

დავით და ალექსანდრე რექტორები, გულ-წრფელი პატრიოტები. მაშინდელს სემინარიელებს ტვინს როდი უწყალებდენ უცხო ენაზედ სწავლითა, ბერძნულის და ლათინურის განუყრელი ზეპირობითა; ყველა საგანს ისინი მოისმენდენ დედაენაზედ, ვრცლად შეისწავლიდენ წარსულს ცხოვრებას თავის ქვეყნისასა, შეითვისებდენ ქართულ ლიტერატურის ქმნილებათა და ამასთან ვრცლად სწავლობდენ საზოგადო საგნებსაც. მთელი სისტემა სემინარიისა დამკვიდრებული იყო ნაციონალურ ნიადაგზედ, მეტ-ნაკლებობით ზედ იყო გამოჭრილი ჩვენის ერის მოთხოვნილებათა ზედა. ამიტომ ეს სემინარიები ზრდიდენ პირთა, რომელთაგან შემდგომში გამოდიოდენ შესანიშნავნი მსწავლულნი, სახელოვანნი მქადაგებელნი და ჭეშმარიტნი მწყემსნი ერისა. ამათის მეოხებით მაღალი სწავლა სახარებისა ხშირად გაისმოდა ხალხში, უნათლებდა მას გონებასა, უმტკიცებდა ზნეობას და უმაღლებდა პატიოსნებას. ამისთანა მწყემსნი ღირსნი იყვნენ სიყვარულისა და ერსაც უყვარდა ისინი. ყასპური ტაქცია ერსა და მღვდელს შორის მაშინ ყოვლად მოუფიქრებელი იყო და უშვერს რასმეს შეადგენდა. სემინარიებზედ უფრო დიდი მნიშვნელობა ჰქონდათ და დიდი ღვაწლი მიუძღოდა მაშინდელ მონასტრებს, რომელთა რიცხვი მარტო ქართლში თორმეტამდე აღიოდა [1]). ესენი, როგორც ყველგან ცნობილია, იყვნენ არა მარტო ლოცვისა და მარხულობის ადგილნი, არამედ სწავლის და განათლების მომფენნიც ჩვენს ქვეყანაში. ეს კიდევ ცოტაა. თხუთმეტი კათედრა სამიტროპო-

[1]) ეს მონასტრები ქართლისა იყვნენ შემდგომნი: ქვათახევისა, შიომღვიმისა, მეტეხისა, იკორთისა, ანანურისა, ჯვარისა, მღვიმისა, ლარგვისისა, ხობისა, ულუმბისა, გეთსამანიისა, თირისა.

ლიტო და საეპისკოპოზო [1]) წარმოადგენდა პატარა ცენტრებსა, რომელნიც საეკლესიო საშუალებით ავრცელებდენ სწავლას ხალხში.

რა დიდ მნიშვნელობას აძლევდა სკოლების გამრავლებას მაშინდელი ჩვენი სასულიერო უმაღლესი მთავრობა, სჩანს იმ ფაქტიდგან, რომ, როგორც ამას მოწმობენ საეკლესიო გუჯრები, ყოველი ეპისკოპოზი კურთხევის დროს აძლევდა აღთქმასა, ხელწერილსა, რომლითაც იგი ვალად იდებდა საეკლესიო სკოლების გამრავლებას თავის ეპარქიაში. მაშინდელი საერო მთავრობაც დიდს ყურადღებას აქცევდა ყოველ-გვარ სასწავლებლებს და საეკლესიო სკოლებს კერძოდ: თვით მეფეც დაივლიდა ხოლმე სასწავლებლებს, სცდიდა სწავლაში მოწაფეთა, თავის ხელით ასაჩუქრებდა უკეთესებს მათგანს, მამობრივს დარიგებას აძლევდა და აქეზებდა სწავლაზედ. ამიტომ მაშინდელი სკოლები მშვიდობიანობის დროს ყოველთვის სავსენი იყვნენ მოსწავლეებითა. აი რა საინტერესო ცნობებს ვკითხულობთ მეფე გიორგის ცხოვრებაში შესახებ თბილისის საეკლესიო სკოლებისა: «თელავიდგან მოსრულს დავით რექტორსა თელავის სემინარიისა, შემდგომად გაიოსისა მოძღვარსა, უბრძანა მეფემან დასხდოს თბილისის სასწავლებელთა, რომელნიც იყვნენ დროსა ამას: ნათლის-მცემლის ეკლესიისა, კალოუბნისა, სიონისა, ქაშვეთისა, მეტეხისა და ანჩხატისა. ას-

[1]) კათალიკოზის გარდა, რომელიც იჯდა თბილისში, საქართველოს მაშინ ჰყვანდა ექვსი მიტროპოლიტი: ქართლში—სამთავროისა, თბილისისა, რუისისა, კახეთში — ალავერდისა, ბოდბისა, ნინო-წმინდისა; ოთხი არხიეპისკოპოზი: ქართლში—წილკნისა, მანგლისისა; კახეთში—რუსთავისა, ნინო-წმინდისა(?) და ხუთი ეპისკოპოზი: ქართლში—ურბნისისა, სამთავისისა, ნიქოზისა; კახეთში—ნეკრესისა, ხარჭაშნისა.

წავებდენ აქ წერასა, კითხვასა, გალობასა, ღრამატიკასა, კატეხიზმოსა ანტონი კათოლიკოზის სისტემითა, ძველთა სამეფო ისტორიათა და სხვ. მოსრულთა ჰასაკთა შინა კერძოდ და არა ყოველგან ასწავლიდენ ძველსა და ახალსა ფილოსოფიასა და ღვთის მეტყველებასა, ანტონისავე შედგენილს. მოწაფენი დროთა ამათ იყვნენ ოთხასამდის, ვითარცა იტყოდენ თვალით მხილველნი მოხუცნი. მაისის დღეს მეფე მიბძანდა და იხილა მოწაფენი ეფრემ მღვდლისა, კალოუბნელისა; თვითეულს უბძანა წაიკითხოს, აგალობა იგინი და თვითონაც გალობდა წირვასა და მწუხრისა საგალობელთა. დიდად გამხიარულდა მეფე, იხილა რა ყრმანი მადლიანად მკითხველნი, უბოძა თითო აბაზი და ამცნო ყრმათა, რათა ეშინოდეთ მათ ღვთისა და შეიქმნებიან ბრძენნი და შვილნი ეკლესიისანი, ვინაიდგან დასაწყისი სიბრძნისა არს შიში უფლისა და სხვ.» ამ ცნობიდგან ცხადად სჩანს, რომ მაშინდელი საეკლესიო სკოლები მარტო წერა-კითხვის მიმდევნი არა ყოფილან; მათ ჰქონიათ იმისთანა ფართო პროგრამა, რომელიც ბევრად აღემატება ახლანდელს ოთხ-კლასიან სასულიერო სასწავლებლების პროგრამასა.

ამიტომ ჩვენი ქვეყანა მაშინ ღარიბი არ იყო ნასწავლი და განათლებული პირებითა. მათ შორის იყვნენ გამოჩენილნი პოეტნი, როგორც ბესარიონ გაბაშვილი, ბესიკად წოდებული, ალექსანდრე ჭავჭავაძე, ფილოსოფოსნი და რიტორნი როგორც ჭაბუა ორბელიანი და სოლომონ ლეონიძე; შესანიშნავნი მქადაგებელნი, როგორც ამბროსი ნეკრესელი, ვარლაამ ერისთვისშვილი, რომლის ქადაგებანი გადათარგმნილ იქმნენ რუსულს ენაზედ; სახელოვანი ღვთის-მეტყველნი, როგორც ანტონი პირველი, დოსითეოს ნეკრესელი და გაიოსი; შესა-

ნიშნავნი სასულიერნო მწერალნი, როგორც დეკანოზნი სოლომონ და ალექსი ალექსი-შვილები; ბიოგრაფნი როგორც ომან ხერხეულიძე, აღმწერელი მეფის ერეკლეს ცხოვრებისა, დიდად პატივ-ცემულნი სასულიერო პირნი, როგორც ანტონი მეორე, იუსტინე, მთავარ-ეპისკოპოზი მაღალაშვილი, ნიკიფორე, შემდეგ ექსარხოსისა ვიკარი, იოსტინ მღვდელ-მონაზონი ანდრონიკაშვილი და სხვანი.

რაც შეეხება დაბალს ხალჴს, მასშიაც წერა-კითხვის ცოდნა ისე ხშირი იყო, რომ ძნელად იპოვნიდით ქალსა, განსაკუთრებით მონასტრების და საეპისკოპოზო კათედრების ახლოს სოფლებში, რომელსაც წიგნი არა სცოდნოდა. ამ ფაქტს ამოწმებენ ყველა მოსწრებულნი პირნი, განათლებულნი და სარწმუნონი. ამითი აიხსნება ის ფაქტიც, რომ ჩვენს ხალხს გაზეპირებული ჰქონდა საუკეთესო ადგილები «ვეფხვის-ტყაოსნისა»; აქამომდე დარჩენილია გლეხობაში ამ ცოდნის ნაწყვეტები.

მაშინდელი სამეცნიერო წიგნების სიმრავლე ეხლა ჩვენთვის სრულიად გასაკვირველია. მეტაფიზიკიდგან და დიალექტიკიდგან დაწყობილი, ვიდრე გეომეტრიამდე ქართულ ენას ჰქონდა შეძენილი ყოველის მეცნიერების თხზულება ან ორიგინალური, ან ნათარგმნი. მარტო ანტონ პირველმა, საქართველოს კათოლიკოზმა, გაამდიდრა ჩვენი ლიტერატურა ორმოც-და-სამი ახალი თხზულებითა, რომელთა შორის ნახევარი საერო მეცნიერებას ეკუთვნოდა. სიმდიდრე ჩვენის ენისა იყო იმისთანა, რომ თვით უღრმესნი ჭეშმარიტებანი ყოველ-გვარ მეცნიერებისა დაუბრკოლებლივ და ყველასათვის გასაგებად იხატებოდენ. სწავლის და განათლების მოთხოვნილებას ბევრად,

თუ ცოტად აკმაყოფილებდა სტამბები, რომელნიც საქართვე-
ლოს სხვა-და-სხვა კუთხეებში დაარსდენ და მოქმედებდენ.

სასულიერო წოდებას მეტად ამხნევებდა და ფრთას უშ-
ლიდა ის გარემოება, რომ მას თავს უდგა არა შორიდგან
გადმოვარდნილი პირი, რომელსაც არავითარი კავშირი არა
აქვს ქვეყანასთან, რომელიც ავის თვალით უყურებს ყოველს
მოვლენას, ნაციონალურ სიცოცხლის მაღორძინებელს და რო-
მელიც დედის-ნაცვალსავით სჩაგრავს ყველას და მიწასთან ას-
წორებს, არამედ მამულის-შვილი, შეკავშირებული თავის სამ-
წყსოსთან სულის და გულის მრავალის ძაფებით, მოყვარე თა-
ვის ქვეყნისა, მოწადინე მისის ბედნიერებისა და გამამხნევებე-
ლი ყოველის მოღვაწისა. ყოველ ღირსეულს პირს იმედი ჰქონ-
და, რომ ბედმა შეიძლება მას მიანიჭოს პირველი ადგილი სა-
სულიერო სფერაში, დააყენოს საქართველოს ეკლესიის მთავ-
რად, მმართველად და გაიყვანოს მოქმედების ფართო ასპარეზ-
ზედ. ეს იმედი ყველას ფრთებს უსხავდა, ყველას უმატებდა ძა-
ლასა და ღონეს მოქმედებისას და მხნეობით ავსებდა. ღენერ-
ლობის იმედს არა ერთი სალდათი გადუქცევია სახელოვან
სარდლათ,—ქათალიკოზობის მოლოდინმა არა ერთი ქართვე-
ლი სასულიერო პირი შეამკო მრავალი ღირსებითა, აღავსო
სწავლითა და ცოდნითა. ვაი იმ ხალხს, რომელიც ამ გვარს
იმედს მოკლებულია სასულიერო სფერაშიც და საეროშიაც!

მართალია, მაშინდელი ჩვენი მწიგნობრობა და ლიტერა-
ტურა ბევრით შეესაბამებოდა იმ ხარისხს განათლებისას, რო-
მელიც ევროპამ გამოიარა მეთხუთმეტე საუკუნეში; მაგრამ ამ
მწიგნობრობას თავისი საკუთარი ნიადაგიც ჰქონდა, ნამდვი-
ლის სიცოცხლის ნიშნები ედო, წარმატების გზაზედ იდგა და,
ასე გასინჯეთ, არ იყო სრულიად მოკლებული გავლენასა იმ

აზრებისა და იდეებისა, რომელნიც მაშინ აღელვებდენ მთელს ევროპას, თუმცა ევროპაში მისვლა-მოსვლა ძალიან ძნელი იყო. სადამდის მიდიოდა თანა-მედროვე ევროპის მოძრაობის გავლენა ზოგიერთ ქართველებზედ, სჩანს იქიდგან, რომ მაშინ ვოლტერსაც კი ჰყვანდა ჩვენში თაყვანის მცემლები. თვით ანტონ კათალიკოზის მოღვაწეობის მეორე პერიოდი, ბევრით ნაყოფიერი პირველზედ ჩვენის ლიტერატურის გამდიდრებისთვის, ევროპის მსწავლულთ და მწერალთა გავლენის ქვეშ სწარმოებდა. მაშინდელი სოციალურ და პოლიტიკურ იდეების ზედ-გავლენის კვალიც კი ეტყობა ჩვენს ცხოვრებასა. ამას გვაჯერებენ: ერთი შესანიშნავი განკარგულება ერეკლესი და შეთქმულობა დაცულ—ბარათაშვილისა. როდესაც ეკატერინე მეორე მთელს მცირე რუსეთში ჰფენდა ბატონ-ყმობის სენსა და თავის ფავორიტებს ათასობით ურიგებდა იმ დრომდე თავისუფალ ხახოლებსა, სწორედ ამ დროს ერეკლემ გამოსცა ბრძანება, რომლის ძალით ყმობისაგან განთავისუფლდებოდა ყოველი გლეხი, რომელიც ტყვეობიდგან დაბრუნდებოდა. ეს ფაკტი სრულს საბუთს გვაძლევს ვსთქვათ, რომ, თუ ჩვენი ისტორიული მსვლელობა თავის ნაციონალურის კალაპოტიდგან არ გადავარდნილიყო და ღობე-ყორეს არ მოსდებოდა, ბატონ-ყმობის გაუქმებას ბევრად ადრე მოვესწრებოდით სამოც-და-მეოთხე წელიწადზედ და ეს გაუქმება მოხდებოდა გლეხებისათვის ბევრად უფრო სასარგებლო საფუძველზედ. დაცულ-ბარათაშვილმა და ბევრმა იმის მომხრეებმა მეფე გიორგის სიკვდილის დროს შეადგინეს შეთქმულობა, რომლის განზრახვა იყო დაცვა დამოუკიდებლობისა და დადგინება საქართველოში რესპუბლიკისა.

VII

ყველა ზემოხსენებულით ჩვენ არ გვინდა ვსთქვათ, რომ საქართველო მეთვრამეტე საუკუნეს ბოლოს საღ სახელმწიფო ორგანიზმს წარმოადგენდა. სრულიადაც არა. იგი ბევრგან იყო დაჭრილი, დაზიანებული და შესუსტებული, ბევრი რამ აკლდა; არეულობა, წინ-დაუხედაობა და უმეცრება მის შვილთა შორის იყო დიდი, ბევრს აზიურს წესებს გაედგათ ფესვები, ბევრი მტერი ჰყავდა მას, მაგრამ გული გატეხილი არა ჰქონდა, ჯანი კიდევ ერჩოდა, ღონე და ძალა წარმატებისა ბლომად უდგა ძარღვებში, დაჩაგრულობას არ დაეხარა ძირს და შეეძლო თავისი დაჭრილობანი მოერჩინა, შემავიწროებელნი გარემოებანი გაეფანტა, გამართულიყო წელში და მტკიცედ დასდგომოდა განათლების, თავისუფლობის და გაუკეთესების, პროგრესის გზასა. ამ წადილის მოწევისათვის საჭირო იყო ორი წამალი, ორივე უებარი: ერთობა ქართველთა ტომთა, მოკრება აღმოსავლეთის და დასავლეთის საქართველოსი ერთის მძლავრის მარჯვენის ქვეშ და გახსნა განიერის, ფართო გზისა შავის ზღვის შუამავლობით ევროპის გავლენისათვის და მის გამაცხოველებელ ცივილიზაციის დაწაფისათვის.

მაგრამ საქმე ის არის, გრძნობდა საქართველოს ერი ამას? ესმოდა საჭიროება და უებრობა ამ წამლისა? ისტორიული ფაქტები ამ კითხვაზედ გვიპასუხებენ, რომ მთელი ერი საქართველოსი, ყოველი მისი წოდება მეთვრამეტე საუკუნის დამლევს, გრძნობდა ერთობის მიუცილებელ საჭიროებას, მის დიდ სარგებლობას და გულით და სულით მოწადინებული იყო

შეადგინა ერთი სახელმწიფო დაღესტნის საზღვრებიდგან დაწყობილი ვიდრე შავი ზღვის კიდეებამდის. ერთობას მეტად დიდ მნიშვნელობას აძლევდა ის გარემოება, რომ გაუვალი კედელი, რომელიც ამართა საქართველოს და ევროპის შუა ოსმალეთის მფლობელობის დამკვიდრებამ შავს ზღვაზედ და მის გარეშემო ნაპირებზე, შემუსვრილ იქმნა რუსეთის მძლავრის ხელით და ამის შემდეგ ეს ზღვა წარმოადგენდა ფართო, განიერ გზასა საქართველოს ერის დაახლოვებისათვის, დაკავშირებისათვის აყვავებულს ევროპის ერთა თანა. ეს კარგად ესმოდათ მაშინ ჩვენებსა, კარგად ახსოვდათ ისიც, რომ უწინაც, თამარ მეფის დროს, ერთობამ, ერთ-მთავრობამ საქართველო აღამაღლა, ააყვავა და განაძლიერა; ამიტომ პირველი მოხერხებული შემთხვევით ისარგებლეს და შეერთება მთელის ივერიისა თითქმის ერთ-ხმივ მოითხოვეს. ეს მოხდა 1790 წელსა, როდესაც იმერეთიდგან დესპანები მოვიდენ თბილისში. ამ დესპანების მოსვლა, სახელმწიფო კრება ერეკლეს სასახლეში, ცხარე ბაასი და ხანგრძლივი სჯა მთელის საქართველოს შეერთებაზე ისეთი შესანიშნავი ფაქტია ჩვენს ისტორიაში, ისე ცხადად გვიხატავს ერთის მხრით ჩვენის ერის გონივრობას და სახელმწიფო ჭკუას და მეორე მხრით სამეფო სახლის ეგოიზმს, წვრილმანობას, რომ საჭიროდ ვრაცხთ დაწვრილებით მოვახსენოთ ეს ამბავი მკითხველსა.

ერთობას თხოულობდენ ყველანი: გლეხნი, აზნაურნი, თავადნი, სამღვდელონი, იმერნი და ამერნი. «შემდგომ გარდაცვალებისა სოლომონ პირველისა», ვკითხულობთ მეფის გიორგის ცხოვრებაში, «მოვიდენ იმერეთით: ექვთიმე გენათელი, დოსითეოს ქუთათელი, სარდალი ქაიხოსრო წერეთელი, პაატა მიქელაძე, სახლთ-ხუცესი ზურაბ წერეთელი, სეხ-

ნია წულუკიძე, იოანე აბაშიძე, იოანე აგიაშვილი, ქაიხოსრო ჩიჯავაძე და ფიცის კაცნი: ლორთქიფანიძე, იოსელიანი, ავალიანი და სხვანი... ესენი ითხოვდენ, რადგანაც არა სურს მეფესა ერეკლეს მეფე დავით მიტაცებული ტახტისა, ინებოს და შეაერთოს თავისად სამეფოდ იმერეთი, ვითარცა იყო ერთმთავრობისა დროთა. დესპანნი იმერეთისანი არწმუნებდენ მეფესა, რომელ ყოვლადია სამეფო იმერეთისა მოელის სიქადულით და მხიარულებით საქმისა ამის დასასრულსა; თვით მთავართა გურიისას და ოდიშისას სურთ და სწყურიანთ ეს. მცხოვრებთა გლეხთაცა იციან ესე და უხარიანთ, უხარის ბატონობა თქვენი მთელ იმერეთსა, მტერთაგან ჯვარისა გაოხრებულსა. მეფემან უგდო ყური და ნაცვლად პასუხისა, პირად ბრძანა, იქმნას რჩევა საქმისა.»

დანიშნულს დღესა კათალიკოზი, მღვდელთ-მთავარნი, თავადნი, სარდალნი, სახლთ-ხუცესნი, მდივან-ბეგნი ქართლ-კახეთისა შეიკრიბნენ სამეფო პალატაში და შევიდნენ განსჯასა. ამ რჩევასა და სჯის დროს, ამიერთ მოითხოვეს შეერთება საქართველოსი ისეთივე მხნეობით და შორს გამჭვრეტელობით, როგორათაც იმიერნი ითხოვდენ. «პირველი და ძლიერი ხმა ერთობისათვის», განაგრძებს მეფე გიორგის ცხოვრების ავტორი, «იყო ჭაბუა ორბელიანისა. მას შეუდგნენ კათალიკოზი ანტონი, სარდალი დავით ყაფლანიშვილი, სოლომონ ლეონიძე, ზაქარია, მოურავი ქიზიყისა, ანდრონიკაშვილი, ჯარდან ჩოლაყაშვილი, იოსებ ბარათაშვილი და სხვანი. მეფე სდუმდა და ბრძენი ჭაბუა ასმენდა ქუხილისა სიტყვებითა დიდსა საქვეყნოსა სარგებლობასა; აკურთხევდა აზრთა ამათ ზეგარდამო ჩაგონებულთა დესპანთადმი და იმერთა ერისა. «ნუ ჰყოვნი მეფეო! იტყოდა ჭაბუა. ერი იმერთა ითხოვს ერ-

თობასა და კავშირსა; ვითარ ეტყვის მეფე უარსა? რისთვის არ მიიღებს თხოვნასა? მეფე ერისათვის და არა ერი მეფისათვის. ვიცი და მესმის აზრი თქვენი, მეფეო! ვითარ მოვუღო მეფობა შვილის-შვილსა ჩემსა? ესეთი აზრი უეჭველად არის უბედურებითი იმერთათვის, უსარგებლო ქვეყნისათვის, დამღუპავი ქვეყნისა. ვითარ მოუღო მეფობა ქართლისა მეფეთა ქართლისათა და რაი დაკარგა საქართველომან დაკავშირებითა ქართლისა და კახეთისა. ბედნიერება ერისა ითხოვს ერთობასა, ძლიერება მეფობისა არის ერთად დაკავშირება.» «ბატონო მეფევ! მოახსენა წერეთელმა, მიიღეთ გვირგვინი ჩვენიცა, განძლიერდით ჩვენით და განგვაძლიერეთ თქვენით. ირწმუნეთ მეფევ ბატონო, ხომ სცნობს ამას მტერი და მიეცემა შიშსა და მორიდებასა.»

ამ ბრძნულ წადილს, მხურვალე მჭევრ-მეტყველებით გამოხატულს, წინა-აღუდგა წვრილმანი ანგარიში ჩვენის მაშინდელ ფეოდალებისა. რომელთაც ერთობა და მეფის გაძლიერება არაფრად ეპიტნავებოდათ ყოველთვის. «შემდგომ დუმილისა მეფისაგან, მუხრან-ბატონმა ივანემ მოახსენა კრებასა: დაკავშირება იმერეთისა დიაღ ძნელიაო. ჩვენ ქართველთა ვერ მოგვივლია ჩვენთვის, ვითარ მოვუაროთ იმერეთსა? რად ვქმნათ ბატონათ ქვეყანასა, რომელსაც ჰყავს საკუთარი ბატონი, შვილის-შვილი მეფისა?» მაშინ დავით სარდალმან, ერთმა გულ-წრფელ პატრიოტთაგანმა, განრისხებულის ხმით წარმოსთქვა: «მართლად აღიარებს მუხრან-ბატონი, რომ ვერ მოუვლის დღეს ის ქვეყანასა თავისის ხმლითა და ბაირაღითა. მოვა დრო და მოსცემს ღმერთი სხვასა მუხრანის-ბატონსა, რომლის ხმალი უფრო მჭრელი იქნება.» ეს სიტყვა იწყინა მეფემ, რომელიც წინააღმდეგი იყო შეერთებისა. და დაშალა კრება.

VIII

დაუყოლებელი, შეუჯერებელი წინააღმდეგობა საქართველოს ერთობას ამოუჩინა დედოფალმა დარეჯანმა, რომელიც ეშმაკობაში დახელოვნებული იყო, მაგრამ ნამდვილს ჭკუას და მამულის სიყვარულს კი მოკლებული. საუბედუროდ ქვეყნისა დარეჯანს დიდი გავლენა ჰქონდა ბოლოს ხანებში ერეკლეზედ და სახელმწიფო დიდ-საქმეებშიაც კი თავის ნებაზედ ატარებდა მას. ამ მავნებელ გავლენის ნაყოფი იყო, სხვათა შორის ის სამეფო სახლის აღმაშფოთებელი, ამრევი და ქვეყნის დამღუპავი ანდერძი, რომლითაც ერეკლე თავის პირმშო შვილის გიორგის შვილს გამოსწორავდა სამეფო ტახტსა, დაუმტკიცებდა მას იულონსა, უფროს შვილს დარეჯანისას და თავის სამეფოში შემოჰქონდა ოსმალური წესი ტახტის მემკვიდრეობისა ნაცვლად ევროპის წესისა, რომელიც იმ დრომდე მოქმედებდა საქართველოში. ეს ანდერძი სრულიად გვარწმუნებს, რომ ერეკლე, შემკული მრავლითა სამაგალითო სამხედრო თვისებითა და სახელ-განთქმული ვაჟ-კაცურ ხმლის მღელვარებითა, ჩვენდა საუბედუროდ, ნადირ-შახსავით და მეთორმეტე კარლოსავით, მოკლებული იყო პოლიტიკურ შორს-გამჭვრეტელობასა და ამ მხრით გაუზომელად დაბლა იდგა თავის პაპა ვახტანგ მეექვსეზედ, რომლის მშვენიერი და მომწიფური პოლიტიკური განძრახვა დაარღვია იმისთანა უცნაურმა შემთხვევითმა მოვლენამ, რომელსაც არავინ არ მოელოდა არც ევროპაში და არც აზიაში და რომელმაც ერეკლესავით თავისთან სამარეში არ დამარხა ყველაფერი თავის ნამოქმედარი,

არამედ დასტოვა ჩვენს ისტორიაში ცხოველი, ნაყოფიერი და უკვდავი კვალი.

საქმის ჩასაშლელად და უკუღმა დასატრიალებლად დედოფალმა დარეჯანმა მოიხმარა მუქარა და მრისხანება იმათ წინააღმდეგ, რომელნიც უფრო გულ-მხურვალედ და გატაცებით ჰქადაგობდენ ერთობის საჭიროებას და დიდს სარგებლობას... «სცნო დედოფალმან დარეჯან საუბარი ესე ყოველი (პირველის კრებისა) განრისხდა და დაიბარა ჭაბუა ორბელიანი და მრისხანედ უბძანა უკედრების სიტყვა.» მაგრამ ამ შემთხვევაშიაც ჭაბუამ დაამტკიცა, რომ საქართველოს კიდევ ჰყვანდენ შვილები, რომელნიც მზად იყვნენ შეეწირნათ პიროვანი ინტერესები მამულის ბედნიერებისათვის. «არა ბატონო დედოფალო, ვერ შევიქმნები ორგული», ეტყოდა ჭაბუა. «აზრი ჩემი დარჩება უცვლელად, მტკიცედ და უკეთუ არ აღსრულდება, არ ვიყო ერთგული მეფისა და ქვეყნისა. ვიცი, რასაც ვიტყვი; არ ვხედავ კეთილად საქმესა და ესე ვარჩევ. ვიყო და მერქვას ქვეყნის მრჩეველი და ვურჩევდე რასმე ბოროტსა? მამა-პაპათა სისხლი დაუღვრიათ ქვეყნისათვის... ვარ შვილი ქვეყნისა და ერთგული მეფისა. ამისათვის გაბედვით ვიტყვი და უშიშრად მოვახსენებ მეფესა ჩემსა და თქვენ, ბატონსა ჩემსა დედოფალსა, სიტყვათა ამათ.»

თვით მემკვიდრე საქართველოს ტახტისა გიორგი (რომელიც საქართველოს საუბედუროდ, სწორედ იმ დროს გამეფდა, როცა დაჰკარგა გონებითი, ზნეობითი და ფიზიკური ძალა) გატაცებულ იქმნა საზოგადო წადილითა და მეორე კრებაზედ, რომელზედაც ჭაბუა და ქათალიკოზი ანტონი უწინდებური მჭევრ-მეტყველებით ამტკიცებდენ ერთობის დიდს სარგებლობასა ქვეყნისათვის, მოახსენა ერეკლეს შემდეგი გო-

ნიერი სიტყვები: «ხელმწიფეო ჩემო! შეერთება იმერეთისა ქართლისადმი არის სიმტკიცე მეფობისა; თუ გნებავთ უძლეველობა ქვეყნისა ჩვენისა მტერთაგან, უნდა იქმნას ერთობა. რა არს უკეთესი, რა არს მშვენიერ, ვითარ ერთობა ძმათა, იტყვის წინასწარმეტყველი დავით. სამეფო ისრაელთა დაეცა მაშინ, როდესაც განსქდა ორად სამეფო სოლომონისა. დაეცა საბერძნეთი, ოდეს განიყო ორად და სამად. მეფობა განყოფილი არა დაადგრეს, ბრძანებს მაცხოვარი.»

დესპანნი იმერეთისანი ატყობდენ, რომ საქმე იცარებოდა უფრო დედოფლის უკუღმართობით და ამიტომ გამოსთხოვეს დარეჯანს ცალკე ნახვა, აუდიენცია. ეტყობა მათ კარგად იცოდენ, რომ დედა-კაცის დაყოლიება კეთილ-საქმეში საბუთების გაშლით უფრო ძნელია, ვიდრე კეთილშობილურის გრძნობის გაღვიძებით, და ამიტომ ერთობის სარგებლობის დამტკიცებას თავი ანებეს და შებრალება იხმარეს იარაღად. «ქუთათელი, გენათელი, აბაშიძე და სხვანი დესპანნი მიუთხრობდეს დედოფალსა იმერეთის მდგომარეობასა და სრულიად დაღუპვასა, უკეთუ არ მოხდება ერთობა ქართველთა თანა.»

მაგრამ ყოველი ცდა ამაოდ დარჩა. ბრძნული წადილი მთელის ერისა, ქვეყნის ფეხზედ დამყენებელი და გამაბედნიერებელი ღონისძიება, სასიქადულოდ ერთ-ხმად მოთხოვნილი და კეთილშობილი გატაცებით აღვიარებული იმიერთა და ამიერთაგან, ჩაშლილ და განქარწყლებულ იქმნა სამეფო სახლის უკუღმართობის გამო. «დედოფალი იტყოდა უარსა და ვერ გამოწირვასა იმერეთისა გვირგვინისა შვილისშვილისა ხელთაგან.» ამავე აზრზედ ჯიუტად დადგა მეფე ერეკლეც, რომელმაც ქვეყნის საუბედუროდ და თავის დიდების დასამცირებლად, უკანასკნელ წლებში თითქმის სრულიად დაჭ-

კარგა უწინდელი წინ-დახედულობა, სამაგალითო ვაჟ-კაცობა, ნათელი გონება, შეუპოვარი მხნეობა, მიეცა თავის გვარის წვრილმან ინტერესების ძებნასა და უმეტესად იმაზედ ზრუნავდა, რომ დაეკმაყოფილებინა ეგოისტური მოთხოვნილებანი თავისი არეულ და განხეთქილებით სავსე სახლობისა, რომლის დამღუპველი რაოდენობა წრეს იქით გადავიდა იმის გამო, რომ ერეკლემ და გიორგიმ მეორე-მესამე ცოლები შეირთეს წინააღმდეგ სახელმწიფო ინტერესების მოთხოვნილებისა.

IX

ქვის გული უნდა ჰქონდეს საქართველოს შვილს, რომ ეს ისტორიული მოვლენა, სავსე მაღალი ტრაღიკული მნიშვნელობითა, გაიცნოს ისე, რომ დარდით და ნაღვლით არ აივსოს. ერთი მხრით სდგას ერი, მრავალ - ტანჯული სხვის შეცდომილებითა და პატივის-ცემით მოახსენებს მეფესა: «შენმა წინაპრებმა ჩაიდინეს დიდი უსამართლობა და უწყალობა: ერთი სისხლი და ერთი ხორცი დამანაწილეს რამდენსამე პატარა სამთავროდ და ამით შეიქმნენ მიზეზი ჩემის და თავისთავის დაუძლურებისა, დაუსრულებელ წვალებისა და გამოუთქმელის უბედურებისა. დროა, მოსპო ეს უსამართლობა, მიხსნა ამ სენისაგან, შემაერთო ერთ დიდ ერათ, მიიღო ერთ-მთავრობა, განძლიერდე ჩემით, განმაძლიერო შენით, შემოვიფანტოთ მტერნი და მტკიცედ დავადგეთ დამოუკიდებლობის, წარმატების და კეთილ-დღეობის გზასა. მეორე მხარეს დგანან მეფე-დედოფალნი, რომელნიც თავის მრავალ-წამებულს, მაგრამ

კიდევ ერთგულს ერს ეუბნებიან: «ორივე მხარე უწინდებულად დანაწილებულნი და უძლურნი უნდა დავრჩეთო.» ბევრს ხელმწიფეს უნატრია ამისთანა წადილი დანაწილებულის ერისა, რომელიც საქართველომ გამოუცხადა ერეკლესა, მაგრამ ნატვრა რომ არ ასრულებია—დიდის ხნის განმავლობაში ხელში ხმალი სჭერია, უღვრია თავისავე ხალხის სისხლის ნაკადულები და ძალადატანებით შეუერთებია იგი ერთის სკიპტრის ქვეშა. იტალიის შეერთებას მოუნდა არა ერთი შინაური ომი; გერმანიამ შეადგინა ერთი იმპერია მხოლოდ მას უკან, რაც ბისმარკმა კრუპის ზარბაზნებით და ბერდანის თოფებით დააჯერა ნემეცების ერთობის საჭიროება. რუსეთის მოკრეფა ერთს მთავრობის ქვეშ იყო შედეგი ხან-გრძლივის შინაურის ბრძოლისა. საფრანგეთმა, ესპანიამ, ინგლისმა ამავე გზით, ასეთივე სისხლის ღვრით დაამყარეს თავისი ერთობა. თითქმის ყველგან დანაწილებული ხალხი ესარჩლებოდა ამ დანაწილებასა, იცავდა თავის დაყოფილებასა და მხოლოდ მაშინ ადგენდა ერთს სახელმწიფოს, როცა რომელიმე თავ-გამოდებული და შორს-გამჭვრეტი მთავარი ძალას დაატანდა მას ხმლით, იძულებულს შექმდა თოფით და ზარბაზნით. ჩვენში კი წაღმა მსვლელობა მიიღო საქმემ. თვითონ ხალხმა, თვითონ ერმა იგრძნო ერთობის საჭიროება და მეფისაგან მოითხოვა ერთ-მთავრობის დაფუძნება. მაგრამ მეფემ უარი სთქვა იმაზედ, რასაც სხვა გვირგვინოსანნი მხოლოდ ხანგრძლივი სისხლის ღვრით მოეწეოდენ ხოლმე.

ასე უკუღმართად დატრიალება მაღალის მნიშვნელობით სავსე საქმისა, ასეთი დამღუპავი დაბოლოება მთელის ერის წადილისა ერთის კაცის თავის-ნებობით არა ერთს მამულისშვილს ააშფოთებდა სულით და წარმოათქმევინებდა შემდეგ

მწარე სიტყვებს, რომელთაც ჩვენი პოეტი ბარათაშვილი ათქმევინებს სოლომონ მსაჯულს ამ გვარსავე შემთხვევაში:

«მადლობა, ღმერთო, შენსა განგებას!
ერთს კაცს მოჰფინებ ყოვლთა უფლებას,
და მისს ერთს სიტყვას მონებენ ერნი,
განურჩევლად სულელნი, ბრძენნი,
და იგი მათ ბედს ისე განაგებს,
ვითა ამღერდეს იგი კამათლებს!
მაგრამ შენ, მეფევ, ვინ მოგცა ნება —
სხვას განუბოძო შენთ ყმათ ცხოვრება,
მისდევდე შენსა გულის კეთებას
და უთრგუნვიდე თავისუფლებას?
შენ ერმან მოგცა პირველ ღირსება,
რათა დაუცვა ყოფა-ცხოვრება,
და რად ივიწყებ, რომე მარადის
მეფის გულის-თქმა ერსა ეკუთვნის!...»

მაგრამ შემცდარი იქნება ის, ვინც იფიქრებს რომ სამეფო სახლის უკუღმართობით შეერთება საქართველოსი სამუდამოდ იყო ჩაფუშული, დაცარული. გულითადს წადილს ერისას თვით მძლავრი მთავრობაც ბევრს ხანს ვერ ეწინააღმდეგება და იძულებული შეიქნება უთუოდ დააკმაყოფილოს იგი. შეერთება საქართველოსი მხოლოდ გადადებული იყო სხვა დროსათვის. ეს დრო დიდის ხნის ლოდინს არ მოითხოვდა. ქართლ-კახეთი მჭიდროდ იყო შეერთებული და ერთობის სანატრელს გზას და საბამავ მაგალითს აჩვენებდა. ჭაბუა ორბელიანები, სოლომონ ლეონიძეები და ქაიხოსრო წერეთლები

დღითი-დღე მრავლდებოდენ, განათლების სხივები წინანდელზედ უფრო ხშირად ეფინებოდა საქართველოს, მეთვრამეტე საუკუნის ქარიშხალი ნიავის ძალით მაინც აწევდა ჩვენამდის და ჩვენი ქვეყანა მოძრაობაში მოჰყავდა, აფხიზლებდა. გარეშე მტრებიც გვისუსტდებოდენ: ოსმალეთი მიბეგვილი და მილეწილი იყო რუსის ძლევა-მოსილის ჯარით და სპარსეთი სწრაფად მიდიოდა უკან*). დაღესტანს, თუ იგი არ დაწყნარდებოდა, საქართველო ადვილად შეუკრავდა კრიჭას და დამართავდა იმავე ბედს, რაც მისგან მოუვიდა ფადონების სამფლობელოს მეთერთმეტე საუკუნეში. დღეს, თუ ხვალ, საქართველოს ერი ერთობას ლიტონი მჭევრ-მეტყველებით კი აღარ ითხოვდა, იგი მოითხოვდა მუქარით, ძალის მოხმარებით და შემუსრავდა ყოველს-გვარს უკუღმართობას, რომელიც კი მის წადილის წინააღმდეგობას გაბედავდა. მაშინ იგი, ერთობით წელში გამართული და გაძლიერებული ადვილად შემოიფანტავდა მტრებსა, ზურგს თამამად შეაქცევდა მაჰმადიანურ აზიასა, რომელთანაც მოკლებულ იყო ყოველ-გვარ სასულიერო კავშირსა, მტკიცედ იქმოდა პირს განათლებულის ევროპისაკენ, რომლის ჩალხთა დასს ის ეკუთვნოდა თავის სარწმუნოებით და გვარ-ტომობით, და შავ-ზღვის შუამავლობით დაეწაფებოდა მის გამაცხოველებელ კულტურას და მეცნიერებას.

*) თვით ალა-მაჰმად-ხანი ვერ გადარჩებოდა დამარცხებასა ქართველებისაგან და იქნება ცოცხალიც ვეღარ გასულიყო ჩვენის ქვეყნიდგან, თუ ერეკლე ხელზედ არ დაეხვია გუდოვიჩის მოშველების იმედს, არ ეღალატნათ მისთვის საკუთარს შვილებს, რომელთაც ჯარების მოშველება სამეფოს სხვა-და-სხვა კუთხეებიდგან არ მოინდომეს და ხოჯას ააოხრებინეს თბილისი, მშვენივრად გამაგრებული და ოც-და-ათის ზარბაზნით დაცული.

რა ძალით სწყუროდა ჩვენს ერს ევროპის ნათელი და რა გვარი გაუმაძღრობით მოხდებოდა მისი დაწაფება დასავლეთის განათლებაზედ და მეცნიერებაზედ, ცხადად გვიჩვენებს ის ყვე-ლა მეისტორიეთათვის გასაცვიფრებელი ლიტერატურული მოძრაობა, რომელიც დაიბადა საქართველოში ვახტანგ მეექვსის დროსა, რამ წამს ცოტაოდენის ჯუჯუტანიდგან ჩვენში შემოაშუქა ევროპის ნათელმა, გამოიყვანა ლიტერატურულ ასპარეზზედ იმ გვარნი მაღალ-ნიჭიერნი მწერალნი, როგორც ვახუშტი და სულხან ორბელიანი და მოკლე ხნის განმავლობაში გაამდიდრა ჩვენი ლიტერატურა არა ერთი მაღალ-მნიშვნელობიანი და უკვდავი ქმნილებითა.

საქართველოს მოსისხლე მტერიც ვერ გაბედავს სთქვას, რომ ჩვენი ერი არ იყო ღირსი ამ გვარის მომავლისა. რაც მან დედა-მიწის ზურგზედ თავი შეისწავლა, მის დევიზად თავის დღეში არ ყოფილა ქლევა, დათრგუნვა, დაბრიყვება, დამონავება, მიწასთან გასწორება რომლისამე ერისა. ჩვენის ერის ხმალი მღელვარებდა მხოლოდ თავის თავისუფლების დაცვისათვის და დამოუკიდებლობის მოუსპობლობისათვის. თუ ოდესმე დროთა-ვითარება იძულებულს ხდიდა შემოეერთებინა თავისთან რომელიმე უცხო ქვეყანა, ჩვენი ერი ანიჭებდა მას სრულს თვით-მმართველობას და ხელ-უხლებლად იცავდა ყოველს მის უფლებასა. თვით საქართველოშიაც სხვა სარწმუნოების მიმდევნი სარგებლობდენ სრულის თავისუფლებით და თანასწორობით ქართველებთან. როდესაც განათლებულს საფრანგეთში ჰუგენოტებს ართმევდენ კაცის ყოველს უფლებასა და ბარბაროსულად ჟლეტდენ მათ კათოლიკები, როდესაც სახელოვანს ინგლისში კათოლიკები სდევნებოდენ უწყალოდ და ულმობლად, იმ დროს საქართველოში შემოხიზნული სომხები იყვნენ ყველას-

ფერში გათანასწორებულნი ქართველებთან; ჰქონდათ მინიჭებული ყოველი პოლიტიკური და სამოქალაქო თავისუფლება და ხშირად მემკვიდრეობით ეჭირათ უმაღლესი ადგილები ჩვენს სამეფოში.

მაგრამ ბედმა ჩვენს მრავალ-ტანჯულს ქვეყანას აღარ აცალა და არსებობის ჩარხი სხვა ნაირად დატრიალდა. მოხუცებულმა ერეკლემ, „დაუძლურებულმა გიორგიმ, უსასიათო და ხელზედ დახვეულმა დავით მემკვიდრემ დასუსტებულის მარჯვენიდგან სრულიად" გააგდეს სკიპტრა საქართველოსი და რუსეთმა შეაერთა საქართველოს ნაწილები ერთის ვალდებულობის ქვეშ, დაამყარა მის შორის სრული სიჩუმე, მყუდროება და მტკიცე კავშირით შეაერთა საქართველოს ბედი და უბედობა თავისთან.

X

ეს პოლიტიკური ერთობა, შეურყეველი კავშირი რუსეთთან ჩვენთვის იყო და იქნება ძვირ-ფასი საუნჯე, მაგრამ კეთილად მოვიხმარეთ ეს საუნჯე?... კარგად გამოვიყენეთ ეს მშვიდობიანობა, რომელიც ძლევა-მოსილმა რუსეთმა დაამყარა საქართველოში?... გამოვიჩინეთ ისეთივე შეუპოვარი მხნეობა საარსო ბრძოლაში, როგორსაც „იჩენდენ ჩვენნი წინაპარნი დამოუკიდებლობისათვის, თუ დავსტოვეთ თვით-მოქმედება, მივეჩვიეთ სხვის იმედსა და მივეცენით თვლემასა და ძილსა?... განვმლიერდით, ავყვავდით და შევიმოსეთ ახალის მაღალ-თვისებებითა, თუ დავუძლურდით, მივსუსტდით და უწინდელი ვაჟ-კაცური თვისებანიც თითქოს დაგვიჭკნა და მათ

მაგიერ ჩვენში ჭკობის ბალახივით ამოხეთქეს დაბალთა, წვრილმანთა თვისებათა და დაამცირეს ჩვენი არსებობა?... ავივსენით სიმდიდრით, დოვლათით და მოვიპოვეთ კეთილ-დღეობა, თუ დავღარიბდით, ვალში ჩავცვივდით, დავკარგეთ დიდძალი მამულ-დედული?...... ავავსეთ ჩვენივე ფულებით დაარსებულნი და გამშვენიერებულნი სასწავლებელნი და ავმაღლდით განათლებითა, თუ ისე ჩამოვრჩით სწავლას უკან, რომ ას კურს შესრულებულს მოწაფეში ჩვენგანი მარტო ერთი-ორი ურევია და ჩვენი სასწავლებლებით სხვანი ნათლდებიან და მაღლდებიან?... ბრწყინავს ჩვენი ეკლესია თვით-მდგომარეობითა, მაღლიანის მწყემსებითა, სახელოვან მქადაგებლებითა, შესანიშნავ მსწავლულებითა, თუ, მოკლებულნი ამ მხრივაც თვითმმართებლობას, სასწავლებლებს, დავრჩით ერთის უბედურ რუსულ-ბერძნულ-ლათინურ სემინარიის ამარა, სადაც ქართულს ენას და ქართველობას ჩამორთმეული აქვს ყველაფერი; ჩვენის ერის მწყემსებათ და მოადგილეთ ანტონისა, დოსითეოსისა, გაიოზისა, ვარლაამისა, ვხედავთ პირთა, რომელთაც დაიმსახურეს იმ გვარი სიძულილი ხალხისა, რომ ყასბურ ტაქციის გამწესებამდის მიაღწია საქმემ; რომელნიც მოკლებულნი არიან გონებითს სიცოცხლეს, რომელთა შორის სწავლა დამშრალია, რომელთაც თითქმის სრულიად შესწყვიტეს სახარების მაღალ სწავლის ქადაგება ხალხში, რომელთათვისაც სასულიერო ლიტერატურა სრულიად არ არსებობს, რომელთა ბედზედ ერთი ჟურნალი არ მოიპოება, რომელთაც ერთი სახალხო სკოლა არა აქვთ გახსნილი თავის მოღვაწეობით, — მაშინ როდესაც, სომეხთ სამღვდელოება, აღზრდილი ნაციონალურ სემინარიაში და ნაციონალურს აკადემიაში, წაქეზებული და გამხნევებული ნაციონალურივე მთავრობით — პატრიარქ-კათალიკო-

ზით—იჩენს დიდს სიცოცხლეს გონებისას, ბეჭდავს ყოველ წლივ ათობით და ოცობით სასულიერო და საერო თხზულებებს, რამდენსამე სასულიერო ჟურნალსა და აქვს გამართული ოთხი ათასი სახალხო ნაციონალური სკოლა? . . . .

ავაყვავეთ ჩვენი ლიტერატურა და გავამდიდრეთ ყოველგვარი მეცნიერულ თხზულებებით, თუ, ჩვენმა ცხოვრებამ, სრულიად მოკლებულმა ნაციონალურ ნიადაგსა, იგი ჩააგდო იმ გვარ მდგომარეობაში, რომ წარმოადგენს სწორედ სიზიფეის ქვასა, რომელსაც რავდენიმე თავ-გამოდებული ყმაწვილიკაცი ეწევა მაღლა, მაგრამ ვერას გზით ვერ აუცილებია ერთს დაბალს წერტილს ზევით?... მტკიცედ დავიცვეთ ჩვენის ღვაწლიანის ენის უფლებანი და მივეცით მას ჯეროვანი ადგილი ყოველ სფერაში, თუ ბრიყვულად ზურგი შევაქციეთ მას, უგუნურად ავიძულეთ, ცალიერზედ დავსვით ყველა უფლებათაგან, გამოვდევნეთ ყველა ადგილებიდამ და მაღალი პატივი ამ ძვირფას საუნჯის დაცვისა დავუტევეთ მხოლოდ გლეხის ქოხსა? ავაღორძინეთ ჩვენი ეროვნული ღონენი და საუნჯენი, თუ ვუღალატეთ მათ და დავადექით გადაბირების და გაფუქსავატების გზასა? ჩვენის ქვეყნის მართვაში გვიჭირავს ღირსეული ადგილი, ვუწევთ მას მოსიყვარულე დედის სამსახურს, და ვართ ერთგულნი მცველნი მისის კეთილ-დღეობისა, თუ პირველი ადგილიდგან მესამე ადგილზედ ჩამოვხტით, სამხედრო სამსახურშიაც კი თავს წამოვისვით გუშინდელი ჩვენი უმცროსი ძმები, ზრუნვა ჩვენს ქვეყანაზედ სხვის ხელში ჩავაგდეთ? გამლიერდა, დამტკიცდა კავშირი და ურთი-ერთი ზედ-გავლენა განათლებულის წოდებისა და ხალხისა, თუ უცხო ენაზედ სწავლა-განათლებამ, უცხო ენის ფარფაშობამ ყოველ სფერაში, ამართა გაუვალი კედელი ხალხისა და ინტელიგენციის შორის,

მოსპო მათ შუა ორივე მხრისათვის გამაცხოველებელი ზედგავლენა და დააყენა ხალხი გაველურებისა და ინტელიგენცია გაქუფსავატების გზაზედა? გავიხადეთ წინამძღომელად ის ცხადი ჭეშმარიტება მეცნიერებისა, რომ ყოველს ერს, მეტადრე ისტორიულს, რომელმაც თავისი ენა ლიტერატურულ სიმაღლეზედ დააყენა, გადაბირება, უცხო ტომის გზაზედ დადგომა არამც თუ გადაასხვაფერებს, არამედ შინაარსს დაუქიანებს, ორ-წყალ შუა გააჩერებს, თავისას ყველაფერს მოაკლებს, სხვისას ხეირიანად ვერასფერს ვერ შეათვისებინებს, გონებით დაამდაბლებს, ზნეობით დასცემს, ენას გაულატაკებს, ლიტერატურას გაუფუჭებს, დოვლათს და დედულ-მამულს დააკარგვინებს, ბოგანოდ გადააქცევს და ბოლოს სრულიად აღგვის მას დედა-მიწის ზურგიდგან? შეუპოვრად, გულადად, ვაჟ-კაცურად ვებრძვით ჩვენს ბედსა და გულში გვიღვივის იმედი ბრწყინვალე მომავლისა, თუ წარმოვადგენთ დაჩაგრულთ, თავ-მოხრილთ არსებათა გროვას, რომელიც თითქმის სრულიად მოკლებულია მომავლის გამაცხოველებელ იმედსა? დიდებით ისმის ეხლა ჩვენი სახელი ევროპაში, თუ სახსენებელი ჩვენი თითქმის სრულიად განქრა, და თუ იშვიათად იხსენიება, ისიც მხოლოდ მტვრიან კაბინეთში რომელიმე ჭირვეულის ფილოლოგისა?... ვისი აზრი გამართლდა: კურთხეულის ალექსანდრე პირველისა, რომელიც საქართველოს ბედნიერებისათვის ფინლიანდიის თვით-მმართველობას რაცხდა საჭიროდ თუ კნორინგისა, ციციანოვისა და სხვა სამხედრო გენერლებისა, რომელნიც ამტკიცებდენ, რომ ყველას ის სჯობს საქართველო უბრალო გუბერნიად გადავაქციოთო? ჩვენის ოპტიმისტების მოლოდინი ასრულდა, თუ გამართლდა მამულის-შვილების პატრიოტული შიში, რომე-

ლიც ისე მშვენივრად გამოხატა ბარათაშვილმა თავის უკვდავს პოემაში სოლომონ მსაჯულის და მის სოფიოს პირით? ერთის სიტყვით, მოკლე მოჭრით:

რანი ვართ დღეს?

იაკობ სვიმონიძე.

რუსეთის ეხლანდელი მდგომარეობა

სტატია მეორე *).

გლეხობა და სახელმწიფო ხარჯი.— ერობის (ЗЕМСТВО) მნიშვნელობა.

პირველ სტატიაში გაკვრით დავხატეთ სურათი ეხლანდელ რუსეთისა. ჩვენ ამ სურათში ვცდილობდით გვეჩვენებინა უმთავრესი ხასიათი ამ ქვეყნისა, იმისი სული, იმისი მაჯის ცემა. დანარჩენ სტატიებში შევუდგებით ყველა იმ ფაქტების მოკრებას, რომელნიც უფრო გამოაშკარავებენ ჩვენს ნახატს. ეხლა ჩვენ გავსინჯავთ იმ წვრილ რეფორმებს, რომელნიც მოსდევდენ გლეხთა განთავისუფლებას; აქ ვუჩვენებთ მკითხველს, რა აზრი ჰქონდათ ამ რეფორმებს, რას მოელოდა იმათგან საზოგადოება და მწერლობა და რა ნაყოფი შერჩა რუსეთს.

მით უფრო დიდის ხალისით ვლაპარაკობთ ამ საგნებზე, რომ ქართულ მწერლობაში რუსეთის ახალ საზოგადო და პოლიტიკურ წყობილობაზე ძლიერ ცოტა რამ თქმულა და ისიც უსაზღვრო ქებით. ქართველმა მკითხველმა იქნება გამბეტტას და ჟულ-ფავრის საიდუმლოები უფრო კარგად იცოდეს, ვიდრე ერობის ან ახალ სამართალის მნიშვნელობა. რასაკვირველია,

---

*) პირველი სტატია დაბეჭდილია «ივერიის» აპრილის წიგნში.

სამზღვარ-გარეთელი ცხოვრება უფრო ცხოველია და უფრო საინტერესო უნდა იყოს ყოველ ცოცხალ ადამიანისათვის, მაგრამ უფრო საჭიროა და ძლიერ საჭიროა ვიცოდეთ ის, რაც თვალ-წინ ხდება ახლო მეზობლებში, რაც შეიძლება ჩვენც გვეწვიოს დღეს ან ხვალ, და ამიტომაც დროა, ცოტათი მაინც დავაცქერდეთ ახალ რუსეთის ცხოვრებას და ცოტათი მაინც გავიცნოთ იგი.

ყველამ იცის, რომ გლეხთა განთავისუფლების სიკეთე იმაში უნდა გამოჩენილიყო სხვათა შორის, რომ გლეხი უნდა ცოტად არის მაინც გამდიდრებულიყო, გლეხს თავისუფლება იმისთვის უნდოდა, რომ სიმშილით არ მომკვდარიყო.

როგორც წარსულ სტატიაში ვნახეთ, გლეხს განთავისუფლების შემდეგ სიღარიბე არ დაჰკლებია. ეს გვითხრა კაველინმა, იმ კაცმა, რომელმაც დიდი მონაწილეობა მიიღო ამ საქმეში და ამ საქმისაგან ბევრს მოელოდა.

ადრე, როცა ბატონ-ყმობა არსებობდა, მთელ სახელმწიფოს ამ ჭირის ბეჭედი ზედ ესვა. ყოველ-გვარი სახელმწიფო განწყობილობა: სამართალი, ხალხის განათლება, სახელმწიფო ხარჯის მოკრეფა და სხვ. შეეთვისებოდა ბატონ-ყმობის ხასიათს. ხარჯს იხდიდა მხოლოდ გლეხობა, სალდათად მიდიოდა მხოლოდ გლეხობა, სწავლობდა და ქეიფობდა მხოლოდ თავად-აზნაურობა. რაკი ბატონ-ყმობა გადავარდა, უნდა გამოცვლილიყო მთელი სახელმწიფო წყობილობაც. მართლადაც, ამ პირველ რეფორმას მოჰყვა სხვა რეფორმები: სახელმწიფო ხარჯის თაობაზე დანიშნეს ცალკე კომისიები, შემოიღეს ერობა, ახალი სამართალი, ქალაქებს მისცეს თვით-მმართველობა და სხვ.

ეხლა გავსინჯოთ ეს რეფორმები და ვნახოთ, ჩამოაცა-ლეს ამათ ბატონ-ყმობის ბეჭედი რუსეთს თუ არა.

ავიღოთ, მაგალითად, სხვა-და-სხვა ხარჯის დასადგენ კომისიის შრომა. როგორც ზემოდა ვთქვით, ადრე სახელმწიფო სცხოვრობდა მხოლოდ ყმების ხარჯით. ხარჯს აძლევდენ მართებლობას ყმები და არა თავად-აზნაურები და სხვა წოდებანი. საჭირო იყო ამ წესის შეცვლა, საჭირო იყო, დაედგინათ რუსეთში ისეთივე წესი, როგორიც არსებობს სხვა თავისუფალ ევროპიულ სახელმწიფოებში, ხარჯი უნდა დასდებოდა ქონებას, უძრავ მამულს და დიდ-ფულს და არა შრომას და უსაჭიროეს საგნებს. მაგალითად მარილზე ბაჟის დადება და სახელმწიფო ხარჯის აღება ღარიბ მუშა-ხალხისაგან, როგორც მეცნიერებაში, ისე უკეთეს ევროპიულ სახელმწიფოებში ითვლება დიდ უსამართლოებად.

კომისიამ ერთს თავის შრომაში ნამდვილადაც მიიღო ეს მხედველობაში და როცა სწერდა ქალაქებისათვის ახალ წესდებას, დაადო ხარჯი ყოველ-გვარ უძრავ ქონებას და ღარიბი ხალხი, რომელსაც მხოლოდ უბრალო ქოხები ჰქონდა თავის შესაფარად, სრულიად განათავისუფლა ხარჯისაგან. მაგრამ მეორე წესდებას კომისიისას ასეთი მნიშვნელობა სრულებით არა ჰქონია: იმან სოფლის ხალხს სრულებითაც არ შეუმსუბუქა შავ-ბედი. ადრე ყოველ მუშა-გლეხს სდებოდა ხარჯი და თუმცა საჭირო იყო ამ წესის ძირეულად შეცვლა, ხარჯის განაწილება ვაჭრებისა, მექარხნეებისა და მამულის მეპატრონეებს შორის, მაგრამ კომისიამ კი ადრინდელ უსამართლო ხარჯს შეუცვალა მხოლოდ ფორმა. ადრე გლეხს ედო ხარჯი,—კომისიამ კი ეს ხარჯი დაადო ყოველ სოფლის სახლს გლეხისას და სოფელში მცხოვრებ მოქალაქისას. ხარჯი კისერზე

დაასწვა ისევ გლეხს და თავად-აზნაურობამ კიდევ თავი დაიხსნა ამ საქმიდამ: თავად-აზნაურობას მხოლოდ მაშინ ერთმევა ხარჯი, როცა გლეხებისაგან მოგროვილი ფული ნაკლებად აღმოჩნდება. ამ გვარად ეხლაც სახელმწიფო შემოსავალში მხოლოდ მერვედს ან მეცხრედს ნაწილს შეძლებულები სდილობენ და დანარჩენი შვიდი თუ რვა ნაწილი შემოაქვს გლეხობას. რუსეთის მეცნიერ ფინანსისტის ა. გოლოვაჩოვის გამორიცხვით, თითო მუშა-გლეხს, გარდა სანადელო და საერო ფულისა, სდება სახელმწიფოს სასარგებლოდ წელიწადში 33 მან. ე. ი. ორი მესამედი წლიურ მონაგებისა. მეორე რუსის ეკონომისტი თავ. ა. ვასილჩიკოვი ამბობს: ზოგიერთ გუბერნიებში გლეხს კისერზე უფრო მეტი გადასახადი აწევს, ვიდრე შემოსავალი აქვსო.

ხშირად გამოუცხადებიათ ცალკე პირებს და ერობას ამ წესის გამოცვლის სურვილი, მაგრამ ამ საქმეს არას დროს კეთილი ბოლო არა ჰქონია. მაგალითად ამ თხუთმეტიოდ წლის წინად ბევრმა საერო კრებამ მოინდომა საერო გადასახადის განაწილება არა მარტო გლეხებში და სხვა მემამულეებში, არამედ კაპიტალისტებშიაც (ფულის მქონე კაცებში), რომელთაც აქვთ ქარხნები, დუქნები, ან სხვა რიგად ამუშავებენ თავიანთ ფულს. აშკარაა, ეს რომ ასრულებულიყო, გლეხებს შეუმსუბუქდებოდათ ხარჯის გადახდა; მაგრამ, სამწუხაროდ, იმ დროინდელ შინაგან საქმეთა მინისტრმა სხვაფრივ შეხედა ამ საგანს და ერობას აღუკრძალა ამ გვარ განკარგულების მოხდენა. მართებლობის გაზეთში დაბეჭდილი იყო, რომ ქარხნებზე ხარჯის დადება შეიძლება მხოლოდ შენობის კვალობაზედ და სავაჭრო მოწმობას საერო ხარჯი სახელმწიფო ხარჯის მესამედზედ მეტი არ დაედებაო.

ამ მმართებლობის განკარგულებამ ფრთები შეუკვეცა ერობის მოთავეებს; ესენი დარწმუნდენ, რომ ძველის წრიდამ გამოსვლა შეუძლებელია, და ახალ რეფორმებს არ შეუძლიანთ ისეთი დიდი ცვლილება მოახდინონ ხალხის ცხოვრებაში, როგორც ადრე ეგონათ.

ვისაც კი უდევნებია თვალი რუსეთის სახელმწიფო ანგარიშისათვის ამ უკანასკნელ ოცს წელიწადს, ყველამ იცის, რომ სახელმწიფო ხარჯი თითქმის ყოველ წლივ უფრო და უფრო მატულობს. ესეც აშკარაა, რომ ამ ხარჯის მომატებასთან ის ღარიბი გლეხობა, რომელიც ხარჯს ხდილობს, თან-და-თან უარესად ღარიბდება, გადასახადი დროზე ვერ შეაქვს, აუკრეფავი ხარჯი მრავლდება უთვალავად და მართებლობის შემოსავალი მომატების მაგიერ, ხშირად კლებულობს.

უკანასკნელ ათის წლის გაზეთებში სასამართლოს ქრონიკაში დიდი ადგილი უჭირავთ ერთ-გვარ საქმეებს: ხშირად ირჩევა სასამართლოში აჯანყებულ გლეხების საქმე; მაგრამ, სწორე რომ ვთქვათ, ეს აჯანყება კი არ არის, ეს არის სიღარიბის ნაყოფი. ბევრი გლეხი სიღარიბის გამო ვერ აძლევს პოლიციას იმ ფულს, რომელიც უნდა სახელმწიფოს სასარგებლოდ აძლიოს. პოლიციაც არ კითხულობს, ეს რისგან წარმოსდგება, რადგან კანონი არ სინჯავს ამ შეუძლებლობის მიზეზს. პოლიციას მოწერილობა აქვს—გლეხს აერთვას ამდენი და ამდენი ფული და ვინც ამას აასრულებს, ის დაჯილდოებული იქნება. პოლიციელებიც ხშირად წინ-დაუხედავად გლეხს უყიდიან უკანასკნელ საქონელს და გუთანსაც კი, რომ დროზე შეიტანონ მართებლობისაგან მოთხოვნილი ფული და ეღირსონ რომელსამე ჯილდოსა. ხშირად გლეხი არ ანებებს ამათ თავის უკანასკნელს ქონებას, მოხდება ხოლმე შეტაკება და ამ

გვარად იბადება საქმე «გლეხების აჯანყებაზე.» ამ გვარ საქმეებით, ვიმეორებთ, რუსის სასამართლოები სავსეა. სასამართლოში უმეტეს ნაწილად მართალი გამოდის პოლიცია და მტყუანი «აჯანყებული» გლეხი, მაგრამ უმაღლესმა მთავრობამ ამ უკანასკნელ დროს სხვა თვალით შეხედა ასეთ მოვლენას.

მართლადაც, მთავრობისთვისაც არ უნდა იყოს სასურველი, რომ გლეხს უკანასკნელი ქონება გაჰყიდოს. რა კი გლეხი მთლად გაღატაკდება, ველარაფერს მისცემს სახელმწიფოს და სახელმწიფოც, რომელიც იმის ფულით სულდგმულობს, უეჭველია დაეცემა ეკონომიურად. ეს მთავრობამაც გაიგო და ამ უკანასკნელ დროს ცდილობს მიიღოს რამე ზომა თავის ხარჯის შესამოკლებლად.

ჯერ კიდევ განსვენებულმა ხელმწიფემ, ალექსანდრე II, შარშან, 19 თებერვალს, თავის მეფობის ოც-და-მეხუთე წლის შესრულების დღეს, ხალხს აპატია აუკრეფავი ხარჯი. ამ ერთის წლის წინად შედგენილი იყო აგრეთვე ცალკე კომისია სახელმწიფო ხარჯის შესამცირებლად. ყოველ-მხრივ ისმის, რომ ამ კომისიას მხედველობაში აქვს ჩინოვნიკების რიცხვის შემცირება და ამ დღეებშიაც მივიღეთ ტელეგრამმა—სასახლის სამინისტრო მოისპობაო. ამას გარდა ახალმა სამხედრო მინისტრმა გამოაცხადა სურვილი თავის სამინისტროში ხარჯის შემცირებისა. ამ განზრახვას, რასაკვირველია, დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს, რადგან თითქმის მესამედი სახელმწიფო შემოსავალისა იხარჯება სამხედრო საგნებზე. რუსული გაზეთები იმედეულობენ, რომ ამ გვარ შემოკლებით შემოსავალ-გასავალი მერმის ერთ მეხუთედით დაიკლებს, მაგრამ იგივე გაზეთები ამბობენ, რომ ეს არ დააკმაყოფილებს არც მთავ-

რობას და არც საზოგადოებას, რადგან ბევრს ვერას უშველის მშიერ გლეხობას, თუ სახელმწიფო ხარჯი სხვა წოდებათა შორისაც არ განაწილდა.

გლეხთა განთავისუფლების შემდეგ, რეფორმებში, საზოგადოებაც და მწერლობაც ყველაზე მეტს მნიშვნელობას აძლევდა ერობის შემოღებას. ერობას, იმათის აზრით, ყველაზე მეტად უნდა აეხსნა რუსეთისაგან ძველებური ბატონ-ყმობის ბეჭედი.

მართლადაც, ერობის აზრი ძლიერ ძვირფასი აზრია ყოველ კეთილ-განწყობილ სახელმწიფოში. ერობის შემოღებით ადგილობრივ სამაზრო საქმეებს განაგებენ ადგილობრივ მცხოვრებთაგან ამორჩეული პირები. უმაღლეს მთავრობას ზოგჯერ ღონისძიება არა აქვს თვალ-ყური ადევნოს თავისთან ახლო მყოფ ჩინოვნიკებს. პეტერბურღში, მაგალითად, ხშირად მინისტრებმა სრულებითაც არ იციან, რა უკანონო საქმეები ხდება იმათ დეპარტამენტებში და კანცელარიებში, და გასაკვირველიც არ არის ეს, რადგან ყოველ მინისტრს აბარია მრავალზედ მრავალი საქმე, მრავალზედ მრავალი კანცელარია და დეპარტამენტი. მით უფრო ძნელია უმაღლეს მთავრობისათვის შეტყობა იმისი, თუ რა ხდება ათას და ორი ათას ვერსის იქით, გადაკარგულ სოფელში. მაშასადამე საჭიროა, ადგილობრივ საზოგადოებას ეჭიროს თვალ-ყური თავის საქმეებზედ, თითონვე ამოირჩიოს თავისი კეთილ-სინიდისიანი კაცები და იმათ ჩააბაროს სამაზრო საქმეების მართვა. ან სხვას ვის ეცოდინება ისე კარგად სამაზრო საქმეები, როგორც ადგილობრივ მცხოვრებლებს? თუ რუსებს არა, ჩვენ ხომ კარგად უნდა გვესმოდეს, რა ბოროტებაა, როცა რომელიმე მხრის

პატრონად ნიშნავენ უცხო ადგილის კაცს: ამ შემთხვევაში მმართველს არაფერი ესმის ხალხისა, და ხალხს მმართველისა.

რუსულის ერობის წესდება 1864 წ. ანიჭებს საზოგადოებას პირველ შეხედვით დიდ უფლებებს. აქ მოგვყავს ის საგნები, რომელზედაც ზრუნვას ანდობს კანონი ერობას: *)

1) ერობის ქონების, კაპიტალის და შეკრებილის ფულის ყურის-გდება;

2) აშენება და შენახვა შენობებისა, რომელნიც ერობას ეკუთვნიან და იმ გზებისა, რომელნიც მის ხარჯით უნდა ინახებოდნენ;

3) ზრუნვა ხალხის შიმშილისაგან დახსნაზე;

4) მართვა ერობის ქველ-მოქმედ გაწყობილებისა (საა-

---

*) ხელში რადგან თვით წესდება არა გვაქვს, ეს ალაგი ამოვწერეთ ერთ ქართულ სტატიიდამ: «ერობა» (იხ. «კრებული» 1871 წ. № 5.) ამ სტატიის ავტორს, ბ. სკანდელს განზრახვა ჰქონდა ქართველი მკითხველისათვის აეხსნა ერობის მნიშვნელობა. იმას მოჰყავს ერობის წესდების შინაარსი და ორიოდ სიტყვით გვიამბობს, რა დიდი სარგებლობა მოუტანა ამ საქმემ რუსეთს. ჩვენის აზრით, ამ სტატიაში ბევრად გადაჭარბებული ქებაა. ბ. სკანდელს, რომ წაეკითხნა მაგ.. გოლოვაჩოვის წიგნი «Десять лѣтъ реформъ», ან ვასილჩიკოვის თხზულება «О самоуправленіи», ან ესეც რომ არ იყოს, ორიოდჯერ ჩაეხედა მაშინდელ გაზეთებში, ის დარწმუნდებოდა ბევრის და ბევრის საბუთით, რომ ერობას რუსეთში სრულებითაც დიდი მნიშვნელობა არა ჰქონია. ამას ჩვენც დავამტკიცებთ შემდეგ, ამ სტატიაშივე.

ვად-მყოფთ, საღარიბო, მოხუცებულების თავ-შესაფარი სახლები და სხვ.), ღონისძიების მოპოვება მათხოვრობის მოსასპობლად, ზრუნვა ეკლესიების გაშენებაზე;

5) მართვა იმ საქმეებისა, რომელნიც შეეხებიან ურთიერთის საშუალებით ცეცხლის ზიანის მოსპობას;

6) ზრუნვა ადგილობრივის ვაჭრობის და წარმოების გავრცელებაზე;

7) წილის მიღება (განსაკუთრებით შემოსავალ-გასავალში და კანონით დაწესებულ საზღვრებში) ზრუნვაში სახალხო განათლებაზე, ხალხის ჯან-მრთელობაზე და საპყრობილეებზე;

8) დახმარება პირუტყვის ჭირის დროს და პურის, ან სხვა მცენარეების დაცვაში სხვა-და-სხვა სავნებელ ფრინველებისა და პირუტყვებისგან;

9) აღსრულება სამოქალაქო და სამხედრო მთავრობის იმ მოთხოვნილებათა, რომელნიც კანონით ერობამ უნდა შეასრულოს და მონაწილეობა ვოლოსტის გარდასახადში;

10) განაწილება გუბერნიებსა და მაზრებს შორის იმ სახელმწიფო გარდასახადისა, რომელიც ერობასა აქვს მინდობილი, თანხმად ამ საგანზე გამოცემულის კანონებისა, ან ცალკე განკარგულებისა დამტკიცებულის ხელმწიფე იმპერატორისაგან;

11) დანიშვნა, განაწილება, მოკრეფა და დახარჯვა საერო გარდასახადისა, წესდების თანხმად, საერო მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად;

12) წარდგენა უმაღლეს მთავრობასთან, გუბერნიის მთავრობის საშუალებით, ცნობების და აზრისა იმ საგნებზე, რომელნიც შეეხებიან გუბერნიის ანუ მაზრის ადგილობრივ სარგებლობას და საჭიროებას და თხოვნა ამ საგნებზე. აგრეთვე გუბერნიის მთავრობის საშუალებით წარდგენა უმაღლესის

მთავრობის ან გუბერნიის მმართველის თხოვნაზედ, იმ ცნობებისა, რომელნიც შეეხებიან საერო პატრონობას;

13) კენჭის-ყრა სხვა-და-სხვა პირების ამოსარჩევად საერო სამმართველოებში და დანიშვნა ხარჯისა ამ სამმართველოებისათვის;

და 14) ის საქმეები, რომელნიც მიენდვიან ერობას, თანხმად ცალკე კანონების, წესდების და განკარგულებისა.

რა გინდა სული და გული, რომ არ არის ამ პროგრამაში! მაგრამ ამ საქმეს, როგორც გლეხთა განთავისუფლების რეფორმას, ხელ-ფეხი შეუკრა კიდევ და კიდევ უფულობამ.

მმართებლობამ ბევრი საგანი გადასცა ერობას საზრუნველად, მაგრამ ყველა ამისათვის ერობას უნდა ახალი გარდასახადი დაენიშნა ხალხისათვის, რადგან ამ საგნებისათვის ადრე მმართებლობა ცოტა ფულს აგროვებდა და შემდეგაც იმათ გამო როდი შეამცირა თავის სახელმწიფო ხარჯი.

ახალის გარდასახადის დანიშვნა ხალხისათვის შეუძლებელი იყო, რადგან სახელმწიფო ხარჯმა არამც თუ არ იკლო, უფროც მატულობდა; გლეხობისაგან ასაღები აღარაფერი იყო და სხვა წოდებისაგან კი, როგორც ზემოდ ვთქვით, ერობას არ შეეძლო ბევრი რამ აეღო, მართებლობის ერთ განკარგულების გამო.

ერობა ცდილობდა სხვაფრივ გაესწორებინა ეს ძნელი მდგომარეობა. ის იმცირებდა თავის ხარჯს იმ საქმეებში, რომელზედაც ადრე სხვა - და - სხვა ჩინოვნიკები უსამართლოდ ბევრსა ხარჯავდენ. მაგალითად, ნოვგოროდის ერობამ თავის მოვალეობა შესახებ ფოსტისა 42 ათას მანეთით უფრო იაფად აასრულა, ვიდრე ფოსტის ჩინოვნიკებმა; სარატო-

მთავრობის ან გუბერნიის მმართველის თხოვნაზედ, იმ ცნობებისა, რომელნიც შეეხებიან საერო პატრონობას;

13) კენჭის-ყრა სხვა-და-სხვა პირების ამოსარჩევად საერო სამმართველოებში და დანიშვნა ხარჯისა ამ სამმართველოებისათვის;

და 14) ის საქმეები, რომელნიც მიენდვიან ერობას, თანხმად ცალკე კანონების, წესდების და განკარგულებისა.

რა გინდა სული და გული, რომ არ არის ამ პროგრამაში! მაგრამ ამ საქმეს, როგორც გლეხთა განთავისუფლების რეფორმას, ხელ-ფეხი შეუკრა კიდევ და კიდევ უფულობამ.

მმართებლობამ ბევრი საგანი გადასცა ერობას საზრუნველად, მაგრამ ყველა ამისათვის ერობას უნდა ახალი გარდასახადი დაენიშნა ხალხისათვის, რადგან ამ საგნებისათვის ადრე მმართებლობა ცოტა ფულს აგროვებდა და შემდეგაც იმათ გამო როდი შეამცირა თავის სახელმწიფო ხარჯი.

ახალის გარდასახადის დანიშვნა ხალხისათვის შეუძლებელი იყო, რადგან სახელმწიფო ხარჯმა არამც თუ არ იკლო, უფრო მატულობდა; გლეხობისაგან ასაღები აღარასფერი იყო და სხვა წოდებისგან კი, როგორც ზემოდ ვთქვით, ერობას არ შეეძლო ბევრი რამ აეღო, მართებლობის ერთ განკარგულების გამო.

ერობა ცდილობდა სხვაფრივ გაესწორებინა ეს ძნელი მდგომარეობა. ის იმცირებდა თავის ხარჯს იმ საქმეებში, რომელზედაც ადრე სხვა - და - სხვა ჩინოვნიკები უსამართლოდ ბევრსა ხარჯავდენ. მაგალითად, ნოვგოროდის ერობამ თავის მოვალეობა შესახებ ფოსტისა 42 ათას მანეთით უფრო იაფად აასრულა, ვიდრე ფოსტის ჩინოვნიკებმა; სარატო-

ვის ერობამ ამავ საგანზე მოიხმარა 93 ათას მან. მაგიერ, მხოლოდ 65 ათასი; ბალაშოვის ერობა შეშას შოულობდა ორჯერ უფრო იაფად, ვიდრე ჩინოვნიკები, და ბევრი სხვა ამ გვარი, მაგრამ ამ ყაირათიანობამაც ვერ უშველა ერობას, რადგან იმისათვის საჭირო იყო დიდი ფული: სასოფლო ბანკების, სასოფლო სკოლების, პურის მაღაზიების, სასოფლო ექიმობისა და სხვა სახალხო წესდებულებისათვის საჭირო იყო ათასი და ათი ათასი მანეთი კი არა, საჭირო იყო ასი ათასები და მილიონები.

მეტი ღონე არ იყო, ხალხს გადასახადი მოუმატეს. მაგრამ გაუუმჯობესეს ბედი თუ არა? ამ საგანზე სხვა-და-სხვა პასუხს იძლევიან.

ზოგი ამბობს, რომ ერობამ სახალხო სკოლები დააარსა, ბევრგან გამართა ურთი-ერთ დამხმარებელი საზოგადოებანი, სასოფლო ბანკები, მაღაზიები და სხვ. და ყველა ეს უერობოთ ვერ მოხერხდებოდაო. მაგრამ ვისაც ახსოვს ჩვენი ქვეყანა, ან ვარშავის მხარე, სადაც ერობა არ იყო, მაგრამ ეს დაწესებულება კი არ აკლდა, ის, რასაკვირველია, ზემოხსენებულ საქმეთ მარტო ერობის ნაყოფად არ ჩასთვლის. მართლადაც, სადაც კი ხალხი განთავისუფლდა ბატონ-ყმობისაგან, იქ უეჭველია განათლებაც ცოტად თუ ბევრად უნდა გავრცელებულიყო.

უმრავლესობა რუსეთში ფიქრობს, რომ ყველა ეს სიკეთე დრომ მოიტანა და ერობამ კი მხოლოდ მოუმატა ხალხს ხარჯი და ამით უფრო გაუძნელა უამისოთაც ძნელი ცხოვრებაო.

რისგან მოხდა ესა?

ყველგან, ევროპაში, სადაც კი ადგილობრივ საზოგადო-

ბას მიეცა თვით-მმართველობა. პოლიცია გამხდარა ამ თვით-მმართველობის დამხმარებელი მსახური და არა ბატონი. ბისმარკს თავისუფლების მტრათა რაცხავს მთელი ქვეყანა და არცა სცდება, მაგრამ ბისმარკსაც კი ესმოდა, რომ იქ თვით-მმართველობა შეუძლებელია, სადაც პოლიცია განუსაზღვრელად ბატონობს; იმან საქვეყნოდ გამოაცხადა 1871 წ., რომ ახლად შემოერთებულ ელზას—ლოტარინგიასათვის სრული თავისუფლება მსურსო, მაგრამ მეშინიან ადგილობრივ საზოგადოების გამგეობას ჩინოვნიკებმა ხელი არ შეუშალონო.

რუსეთში კი ერობა ბევრად გუბერნატორებზეა დამოკიდებული. გუბერნატორს შეუძლიან იმის გარდაწყვეტილება არ შეასრულებინოს და უკან დაუბრუნოს ხელმეორედ გასასინჯავად. ამ მიწერ-მოწერაში ხშირად ბევრი ხანი გადის და ხშირად იმ კეთილ საქმეს, იმ დახმარებას, რომელსაც დააპირებს ერობა, ეკარგება ყოველი მნიშვნელობა ამ დაგვიანებისა გამო. მაგალითად, ხშირად ერობა ღარიბ გლეხებს ეხმარება და მუქთად აძლევს თესლსა. ამ გვარი გარდაწყვეტილება გუბერნატორმა რომ შეაყენოს, ვიდრე თავის აზრს გამოუცხადებდეს ერობას, შეიძლება კარგა დაგვიანდეს. მაზრის საერო კრება წელიწადში მხოლოდ ერთხელ იყრის თავსა და გრძელდება ათ დღეს. გუბერნატორის ქაღალდი ამის გამო გარდაეცემა კრებას მხოლოდ მეორე წელს, როცა იქნება საჭიროც აღარ იყოს ერობის დახმარება და პირველ წელს კი, როცა დახმარება საჭირო იყო, ერობა ვერ მიეშველებოდა.

ერობა დიდ დამოკიდებულებაშია აგრეთვე პოლიციისაგან, ამიტომ, რომ თითქმის ყოველ-გვარი ერობის გარდაწყვეტილობა პოლიციამ უნდა შეასრულოს. ესეც თუ ინებებს,

გაარიგებს ერობის საქმეს, თუ არა და გამოუცხადებს: დრო არა მაქვს, მე ჩემი საქმეები მაწუხებენო. ერობას არავითარი უფლება არა აქვს პოლიციაზე და ხშირად ამის გამო უქმდება ბევრი საერო განკარგულება. ერობას რომ ჰქონდეს ადრინდელ რუსის თავად-აზნაურობისამებრ პოლიციის ჩინოვნიკების არჩევის ნება, და ამას გარდა ხელში ეჭიროს იმათი ჯამაგირი, მაშინ პოლიციას გაუძნელდებოდა თავის მოვალეობის დავიწყება.

ეხლა ერობა პოლიციის ხელშია და ვერა გაუკეთებია-რა თავისუფლად. რუსის საზოგადოება ცდილობდა განეთავისუფლებინა თავის ამორჩეული კაცები ამ გვარ დამცირებისაგან, მაგრამ დიდი დაბრკოლება ნახა თავის სურვილის ასრულებაში როგორც გუბერნატორების, ისე ადრინდელ შინაგან საქმეთა მინისტრის მხრივ. შარშან იყო გამოცხადებული წერილი ობუხოვისა, რომელიც ამ ათიოდ წლის წინად ჯერ გუბერნატორობდა და მერე მინისტრის თანაშემწეთ იყო დანიშნული; ამ წერილში ცხადად იყო გამოთქმული ის აზრი, რომ თვითმმართველობა უნდა პოლიციის ხელ-ქვეით იყოსო.

რასაკვირველია, უკეთესმა მშრომელმა-ხალხმა, განათლებულმა პირებმა არ მოინდომეს პოლიციელების მსახურებათ გამხდარიყვნენ და, მეტი ღონე არ იყო, სრულებით დაანებეს თავი ერობას, იმ ერობას, რომლისაგანაც რუსეთისათვის ბევრს კეთილს მოელოდენ და რომელსაც სწირავდენ უანგაროდ თავიანთ შრომას და თავიანთ წოდების ინტერესებს.

ადრე რუსეთის თავად-აზნაურობა უკეთ მდგომარეობაში იყო ამ მხრით. იმას ნება ჰქონდა თავის კაცები ამოერჩია პოლიციის ჩინოვნიკებათ და ამას გარდა განეხილა გუბერნატორის მოქმედება შესახებ «ზემსკის» გარდასახადის მოგროვე-

ბისა. ამ გვარი ზედამხედველობის ნება რომ მიენიჭათ ერო-
ბისათვისაც, მაშინ, რასაკვირველია, პოლიციის მონათ აღარ
გახდებოდა და რუსეთის თვით-მმართველობა ცოტად მაინც
დაემზგავსებოდა ნამდვილ თვით-მმართველობას, იმ თვით-მმარ-
თველობას, რომელსაც ვხედავთ თითქმის ყველგან ევროპაში
და ამერიკაში.

პოლიციის გარდა, სხვა ადგილობრივ ჩინოვნიკობასაც
დიდი ძალა აქვს ერობის საქმეებში. მაგალითად ავიღოთ სა-
ხალხო განათლების საქმე. ერობის ვალია თავის ფულით გა-
მართოს სოფლებში პირველ-დაწყებით სწავლის სკოლები, მას-
წავლებლებისათვის სემინარია და სხვა სასწავლებლები. ამ ფუ-
ლებით ისარგებლა ერობამ და ბევრგან გამართა არამც თუ პა-
ტარა სკოლები, მთელი რეალური სასწავლებლებიც კი; მაგრამ
ჩინოვნიკობა გაერია საქმეში და ერობას ხალისი დაეკარგა, გა-
ნეგრძო იმავ გზით მოქმედება. ადრინდელმა სახალხო განათ-
ლების მინისტრმა, გრაფ ტოლსტოიმ, დააყენა ყველგან სა-
სოფლო სკოლებისათვის ინსპექტორები და ამათ ჩააბარა სკო-
ლის ბედი; ასე რომ ერობის ფულები იხარჯებოდა და იმათი
მოხმარება კი სხვის ხელში იყო; ერობას არაფერი გავლენა
არა ჰქონდა სკოლის მოწყობაში, თუმცა ორი დეპუტატი ჰყავ-
და «სამასწავლებლო რჩევაში». ადგილობრივს საზოგადოებას
არა ჰქონდა ნდობა ინსპექტორებისა და ამიტომაც გული აუც-
რუვდა სახალხო განათლების საქმეში.

ერობის მნიშვნელობა დაამცირა, წვრილ ჩინოვნიკების ბა-
ტონობას გარდა, თვით ერობის ხმოსნების არჩევის წესმა:
საერო კრებებში ადგილობრივ მამულის მეპატრონეებს უფრო
მეტი ხმა აქვთ, ვიდრე გლეხებს, როდესაც ამ უკანასკნელებთან
ერობა უფრო ახლო უნდა იყოს, ვიდრე სხვა ვისმესთან. სა-

ხალხო სკოლები, პურის მაღაზიები, სასოფლო ექიმი, სასოფლო ბანკები, მომრიგებელი მოსამართლე, ყველა ესენი უფრო გლეხობისათვის უნდა იყვნენ გაჩენილნი, რადგან სხვა ხალხს ამათთან იშვიათად აქვს საქმე. ერობა უფრო გლეხობის ხელში უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ნამდვილად კი სულ სხვასა ვხედავთ. რუსეთში 13,024 სამაზრო ერობის ხმოსანია, აქედამ მამულის პატრონებისაგან ამორჩეული—6,204 კაცია, გლეხებისაგან—5,171, და ქალაქელებისაგან—1,649. თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ მამულის პატრონები თავიანთ დეპუტატებათ გლეხებს არას დროს არ ირჩევენ, და გლეხები კი ხშირად ხმოსნათ კრებაში გზავნიან ადგილობრივ მდიდარ თავადს ან აზნაურს; თუ მივიღებთ მხედველობაში იმასაც, რომ გლეხები სიღარიბის გამო უფრო იშვიათად დადიან ქალაქებში საერო კრებებზე; თუ იმასაც მოვიგონებთ, რომ საერო კრებებზე თავმჯდომარედ კანონით მაზრისა და გუბერნიის მარშლები ინიშნებიან,—მაშინ ცხადად ვნახავთ, რა დიდი ძალა აქვთ ამ კრებებზე მამულის პატრონებს, რომელთაც უფრო ნაკლებად შეეხებათ საერო საქმეები, ვიდრე გლეხებს. გუბერნიის კრებებზე თითქმის არას დროს გლეხ-კაცს ვერა ნახავთ, და მაზრის კრებებზე უმრავლესობა მაინც თავად-აზნაურებს ეკუთვნით, თუმცა იშვიათად ისიც კი მოხდება ხოლმე, რომ ამ გვარ ყრილობაში გლეხები მეტნი არიან, ვიდრე სხვა წოდების ხალხი.

ჩვენ აქ ვაჩვენეთ მკითხველს უმთავრესი მიზეზი რუსეთში ერობის დამცირებისა და უმნიშვნელობისა. ყველა ამ მიზეზებს ცხადად ხედავენ რუსეთში მწერლობაც და საზოგადოებაც და სცდილობენ იმათ მოსპობას. შარშან, ლორის-მელიქოვის მინისტრობის დროს, დიდი ყურადღება იყო მიქცეული ამ საქ-

მეზე, სხვა-და-სხვა კუთხეში გაგზავნილ რევიზორებს მინდობილი ჰქონდათ მმართებლობისაგან გამოეკვლიათ, რა გზით შეიძლება ერობის გაუმჯობესება. ახლანდელ შინაგან საქმეთა მინისტრმაც, გრაფმა იგნატიევმა, როგორც რომ მიიღო მინისტრობა, გამოაცხადა, რომ ერობას მიენიჭება ყველა ის უფლება, რომელიც იმას თავ-და-პირველ კანონით უნდა მიეღო, მაგრამ სანამ საქმე გაჩერებულია. . . . .

გ. თუმანიშვილი.

სამშობლო ხევსურისა.

სადაც ვშობილვარ, გავზრდილვარ და მისრბოლია ისარი,
სად მამა-პაპა მეგულვის, იმათი კუბოს ფიცარი,
სადაც სიყრმითვე ვჩვეულვარ,—ჩემი სამშობლო ის არი.
არ გავცვლი სალსა კლდეებსა უკვდავებისა ხეზედა,
არ გავცვლი მე ჩემს სამშობლოს სხვა ქვეყნის სამოთხეზედა!..

მე მირჩევნია შავი კლდე, თოვლიან-ყინულიანი,
ორბი რომ ბუდობს, ჩანჩქარიც გადმოჰქუხს ბროლი-წყლიანი,
ჯიხვი და არჩვი მეყოფა, ხორცი აქვს მარილიანი...
არ გავცვლი სალსა კლდეებსა უკვდავებისა ხეზედა,
არ გავცვლი მე ჩემს სამშობლოს სხვა ქვეყნის სამოთხეზედა!...

ბარათ რომ ვიყო ლაღადა სული მთისკენვე ისარის,
სალი კლდე ანდამატივით გულს სულ იქითკენ იხარის,
იქ მიჯობს შავი სიკვდილი, ბარში სიცოცხლეც იმწარის!...
არ გავცვლი სალსა კლდეებსა უკვდავებისა ხეზედა,
არ გავცვლი მე ჩემს სამშობლოს სხვა ქვეყნის სამოთხეზედა!...

ბარათ რომ მომცე დიდება, ქონება უთვალავია,
სასახლე ოქროს ტახტითა, ჯარი და ზღვაზე ნავია,

არა ვინდომო ეგენი, არ მოკვდეს ჩემი თავი:...
არ გავცვლი სალხა კლდეებსა, უკვდავებისა ხეზედა,
არ გავცვლი მე ჩემს სამშობლოს სხვა ქვეყნის სამოთხეზედა!...

სამშობლო, დედის ძუძუი არ გაიცვლების სხვაზედა,
ორივ ტკბილია, ძმობილო, მირჩევნის ორსავ თვალზედა,
როგორც უფალი, სამშობლოც ერთია ქვეყანაზედა...
არ გავცვლი სალსა კლდეებსა უკვდავებისა ხეზედა,
არ გავცვლი მე ჩემს სამშობლოს სხვა ქვეყნის სამოთხეზედა!...

თ. რაფ. ერისთავი.

ირლანდია ინგლისის უღლების ქვეშ.

წრევანდელ «ივერიის» მარტის წიგნში მოვილაპარაკეთ ირლანდიის მდგომარეობაზედ და ვეცადეთ გაგვეცნო მკითხველისათვის ის მიზეზები, რომელთაც ძნელად ამოსაფხვრელი მტრობა ჩამოაგდეს ამ ქვეყანასა და ინგლისს შორის. . . .

ჩვენ ვაჩვენეთ, რომ ირლანდიელი რევოლიუციონერები, რომელთ პროგრამა პირველში რიგიანად გამორკვეული არ იყო და კაცი დაბეჯითებით ვერ იტყოდა, რასა თხოულობდენ — სოციალურს ანუ ეკონომიურს განთავისუფლებას, თუ პოლიტიკურს დამოუკიდებლობას, — თან-და-თან გაიწვრთნენ, გამოიცადენ და დააკვირდენ თავიანთ ავსა და კარგსა. . .

უკანასკნელმა არეულობამ ირლანდიაში ამ გაწვრთნილს პარტიას, ესრედ წოდებულს «ჰომ-რულებს», დიდი სახელი და გავლენა მიანიჭა. ეს პარტიავე არის წინამძღოლი აღელვებულ ირლანდიელებისა და რამდენსაც ინგლისი მეტს წინააღმდეგობას გაუწევს მათ, იმდენი ამ პარტიას ძალა ემატება, მოქმედების ასპარეზი უფართოვდება.

ამ პარტიას თავის ფესვები მართლაც და ირლანდიის წყობილობაში აქვს გამდგარი და არც ერთს უწინდელს პარტიას ამდენი გავლენა არა ჰქონია ირლანდიის საქმეებზედ. ეს გავლენა კი იმაზედ არის დამყარებული, რომ ჰომ-რულებმა ზედ-მიწევნით გაიცნეს ინგლისის პოლიტიკა და ის სუსტი

მსარე თავიანთ ხალხის მდგომარეობისა, რომელიც თუმცა აღარიბებს და აუძლურებს ირლანდიის ერსა, მაგრამ იგივე შეადგენს საუკეთესო ზღუდეს ინგლისთან საბრძოლველად და თავისუფლების მოსაპოვებლად.

ჰომ-რულებმა ძლიერების გამოსაჩენად და თავიანთ გავლენის დასამყარებლად გამონახეს იმისთანა ნიადაგი, რომლის შეძვრაზედ მთელი ირლანდიაც შეიძვროდა; იმათ ხელზედ დაიხვიეს გაღატაკებულ და მამულებიდამ განდევნილ ხიზნების საქმე, რომელნიც თითქმის მთელის ირლანდიის დაბალს ხალხს შეადგენენ, მოითხოვეს, რომ მათი უფლება მიწა-წყალზედ აღიარებულ ყოფილიყო მთავრობისაგან და ესრედ თავიანთ პოლიტიკური განზრახვა ეკონომიურს საძირკველზედ დაამყარეს. ესრედ წოდებული სამამულო კავშირი (Land League), რომელსაც ათი-ათასობით მომხრე ჰყავს ირლანდიაში გამოწვეულია ჰომ-რულებისაგან ჰომ-რულებისვე შეოხებით.....

ირლანდიის ბედი ეხლა დამოკიდებულია ამ პარტიის გამჭრიახობაზედ და ჭკუა-გონიერებაზედ. ეს პარტიაა ეხლა მოქმედი ძალა, რომელსაც ირლანდია სულ-განაბული ემორჩილება და ინგლისის მმართველობა თავის თანაბარ მებრძოლად ჰხადის. თუ მართლა ის საფუძველი, რომელზედაც დამყარებულია ამ პარტიის მოქმედება, ცრუ და ფუჭი არ არის, მაშინ მას დარჩება სრულად ბურთი და მოედანი და იქნება აუსრულდეს კიდეც ის უმთავრესი განზრახვა, რომელიც ზოგიერთს მათგანს გულში ღრმად აქვთ ჩანერგილი. . . .

არ არის ძნელად დასამტკიცებელი, რომ ამ პარტიის მოქმედება სწორედ შეეფერება ირლანდიის გარემოებას და თუ ირლანდიას როდისმე თავისუფლად ამოსუნთქვა ეღირსება,

ეღირსება ამ პარტიის წყალობით. ამ პარტიას ორი ძარღვი ამოქმედებს და აქ მოკლედ განვიხილოთ—ეს ძარღვები იმდენად ღონიერნი არიან, რომ აიტანონ იმ გვარი ჭიმვა და წეწვა რა ჭიმვასა და წეწვაშიაც არის ირლანდიის საქმეები, თუ ვერ შესძლებენ, გაწყდებიან და იქნება მათ გაწყვეტასთან გასწყდეს ირლანდიის ბედის ძაფიც.

პირველი ესა რომ სწორედ ისტორიის მაგალითით ხელმძღვანელობენ ჭომ-რულები თავიანთ მოქმედებაში: მხოლოდ 1830 წელს ეღირსა ირლანდიას სრული პოლიტიკური გათანასწორება ინგლისთან და ამის მიზეზი მხოლოდ იმ დროინდელს რევოლიუციაში უნდა მოვნახოთ. ყველგან რომ მშვიდობიანობა ყოფილიყო დამყარებული, იქნება დღესაც კათოლიკე ირლანდიელები მონასავით მორჩილნი ყოფილიყვნენ პროტესტანტებისა, თუმცა ირლანდიის ხალხის ბევრად უმეტესი ნაწილი კათოლიკე სარწმუნოების მაღვიარებელია. მართალია, ეხლანდელი ირლანდია ბევრად უფრო უკეთესს მდგომარეობაშია, ვიდრე მაგალითად ამ ასის წლის წინად იყო; მართალია ინგლისის მთავრობამ ბევრი სასარგებლო ცვლილება მოახდინა ამ ქვეყნის მდგომარეობაში,—მაგრამ ყოველივე ეს ცვლილება ძალ-და-ძალ გატანილი იყო. ირლანდიაში რომ ხშირი ხალხის კრებები არ მომხდარიყო ხოლმე და ამ კრებებს მთელს კუნძულზედ მღელვარება არ მოეფინათ, საეჭვოა, რომ ამ ნაწილს ინგლისის სამეფოსას ან პარლამენტში დეპუტატების ამორჩევის უფლება მისცემოდა, ან პროვინციის წარმომადგენელთა რჩევები. მაშინ იქნება არც ამდენი რკინის გზები ყოფილიყო, არც ეხლაა, არც იმდენი ნავთ-საყუდრები, არც წესიერად მოწყობილი ლაზარეთები, ბავშვების სადგურები და სხვ.; იქნება არც ხალხის განათლებისთვის ეგდოთ ყური. ად-

ვილად მისახვედრია, რომ თუ უკანასკნელნი უწესოებანი არ მომხდარიყვნენ, იქნება ინგლისის მინისტრს გლადსტონს არც კი მოენდომებინა სამიწა-წყლო კანონების შეცვლა ირლანდიაში.

რასაც კი კაცი, უგულოდ მოექცევა და რასაც მხოლოდ მაშინ მოიქმედებს, როდესაც უარის-თქმის ილაჯი აღარა აქვს, — ყოველს ამას უეჭველია დაეტყობა იგივე უგულობა და სანახევრობა. ირლანდიაშიაც ესე მოხდა: ინგლისის მთავრობისათვის, როგორცა ვთქვით, მხოლოდ მისდა უნებურად უნდა გამოეჩინჩლათ ხელიდამ სხვა-და-სხვა უფლებები და ამიტომაც თითქმის ყოველს სახელმწიფო ცვლილებას ირლანდიაში ეტყობა უმარჯვეობა და უფერულობა. ირლანდიის ხალხს მიენიჭა ინგლისის პარლამენტში დეპუტატების ამორჩევის უფლება, მაგრამ რას არგებთ ეს უფლება, როდესაც ამ პარლამენტში ირლანდიელ დეპუტატების ხმა ჩამწყდარია? ინგლისის პარლამენტში ორი განყოფილებაა, ორი პალატაა: ერთში — ქვემო-პალატაში — სხედან ხალხის პირ-და-პირი წარმომადგენლები და ამორჩეულები, რომელთა შორის ირლანდიის დეპუტატებიც; მეორეში — ზემო-პალატაში — ლორდები, ე. ი. მთელის ინგლისის დიდნი-კაცნი. ყოველი კანონი, რომელიც კი პირველს პალატას მოხსენდება და მისგან მიღებულ იქმნება, მეორესაც უნდა მოხსენდეს და მხოლოდ მაშინ მიეცემა ძალა, თუ **ეს** პალატაც არ უარ-ჰყოფს პირველ პალატის გარდაწყვეტილებას. ახლა წარმოიდგინეთ, რა გზით უნდა იმოქმედონ ირლანდიელმა დეპუტატებმა, თუ არ უნდათ რომ მხოლოდ პარლამენტის დასამშვენებლად ჩამომწკრივდენ სკამებზედ და თუ ცოტათიც არის გული შესტკივათ თავიანთ ხალხისთვის? ქვემო-პალატაში, ეხლა, მაგალითად, მხოლოდ 103 დეპუტატია

ირლანდიიდამ და რა ხმა გაუვა ამ ას სამს კაცს ოთხას-ხუთას სხვა დეპუტატებთან. მართალია, ზოგიერთი ინგლისისა და შოტლანდიის წარმომადგენელიც გულით თანაუგრძნობს ირლანდიელ ხალხსა, მაგრამ ამ გვარ იდეალურ პირთა რიცხვი მეტად მცირეა და ბევრად დიდი უმრავლესობა მაინც იმ აზრისაა—ირლანდიის საქმე ჩვენ უკეთ ვიცით, ვიდრე თვით ირლანდიელებმაო.

წარმოვიდგინოთ თუნდა რომ ქვემო-პალატაში რომელიმე სასიკეთო კანონი ირლანდიისათვის მიღებულ იქმნა. განა მაშინ კი ფონს იქნება გასული ეს კანონი? სრულებითაც არა. გზაზედ ისეთი მორევი დახვდება, როგორიც არის ლორდების პალატა, ანუ ზემო-პალატა, რომელშიაც დიდ-მალის მამულის და სიმდიდრის მეპატრონენი სხედან. თითქმის ყოველივე დაბალ ხალხის შემამსუბუქებელი კანონი აასხლტება ხოლმე ამ «წარმომადგენელთა» მოუხეშავს კანს და უქმადა რჩება. შემდეგში ამის დამამტკიცებელ მაგალითებსაც დავასახელებთ.

ამ გვარად ირლანდიამ ბევრად ვერ გამოიყენა ეს საგანგებო უფლება—უფლება წარმომადგენელთა ამორჩევისა, რათა ამ წარმომადგენელთა, სადაც ჯერ არს, ხმა ამოიღონ მის შეწუხებაზედ, მოითხოვონ ირლანდიის მდგომარეობის გაუმჯობესობა და თავიანთ მოთხოვნილებას კანონის სახე მისცენ. სხვა სამოქალაქო უფლებაც თითქმის სულ გაუქმებულია ირლანდიელ დაბალის ხალხისათვის. მაგალითად, თუმცა დაბალი ხალხი თითქმის სულ კათოლიკე სარწმუნოებისაა,—ამორჩეულნი პირნი სათემო და საქალაქო რჩევებში და აგრეთვე ამორჩეულნი მსაჯულები თითქმის მხოლოდ პროტესტანტები არიან. ეს იმიტომ არის, რომ მამულის პატრონნი და სხვა მდიდარნი

პირნი პროტესტანტების სექტას მისდევენ და ყოველ-გვარ საზოგადო და კერძო საქმეზედ დიდი გავლენა აქვთ; ასე რომ თუმცა უფლება ხალხისაა, ამ უფლებას მხოლოდ რამდენიმე გავლენიანი პირნი ხმარობენ.

რაღა გასაკვირველია, რომ ირლანდიის ხალხი კარგის თვალით არ უცქერის ინგლისის მმართებლობას, რომელსაც თუმცა სხვა-და-სხვა ცვლილება შეაქვს ირლანდიაში, მაგრამ შეაქვს მხოლოდ მაშინ, როდესაც ძალით მოითხოვენ და მხოლოდ იმ პირთა სასარგებლოდ, რომელთაც თუმცა ირლანდიელები ჰქვიანთ, მაგრამ უფრო ინგლისში სცხოვრებენ და ინგლისთანა აქვთ ყოველივე კავშირი და დამოკიდებულება? ირლანდიელ მდიდარ, თავ-მოყვარე ლორდებისათვის ის არის მარტო საჭირო, რომ შემოსავალი თავიანთ მამულებიდამ თავთავის დროზედ არ მოაკლდეთ და თითონაც არ იყვნენ მოკლებულნი იმ უფლებებს, რომლითაც ინგლისელები სარგებლობენ და დაბალს ხალხს, ან ირლანდიისათვის ნამდვილ გულშემატკივართ ექნებათ რამე ირლანდიის საქმეებზედ გავლენა, თუ არა,—მაგაზედ ისინი დიდად არა ნაღვლობენ.

ლორდები დიდად არა ნაღვლობენ, მაგრამ ირლანდიის ხალხი კი ნაღვლობს და ეძებს კიდეც რაიმე წამალს თავის წყლულების განსაკურნებლად. ირლანდიის დაბალ ხალხის უმთავრესი წადილი ის არის რომ ადგილ-მამულის საქმე, რომელიც მეტად აწეწილია იმ ქვეყანაში, გარიგდეს როგორმე და უფრო სამართლიანს საფუძველზედ დამყარდეს. ეს წყლული დაბალის ხალხის წყლულია და სწორედ ამავე მდგომარეობის მიხედვით მოქმედობენ ჰომ-რულები, როდესაც დაბალს ხალხს მხარს აძლევენ და თავიანთ სამშობლოს საქმეების ინგლისის ხელიდამ განთავისუფლებაზედ ამყარებენ სრულს თავიანთ იმედს. ჰომ-

რულები და დაბალი ხალხი ეხლა ირლანდიაში შეერთებულნი არიან და ამ ერთობის განმაცხოველებელი სხივი არის ინგლისის მმართველობის სიძულილი და იმ მებატონეებისაგან თავის დახსნის სურვილი, რომელთაც მხოლოდ იმოდენადა აქვთ კავშირი თავიანთ სამშობლოსთან, რამდენადაც ეს საჭიროა თავის დროზედ მამულის შემოსავლის ასაღებად.

უმთავრესი უსამართლობა ირლანდიის ადგილ-მამულის წყობილებაში ეს არის, რომ მებატონესა აქვს უფლება ხიზანი ანუ ფერმერი აჰყაროს და ერთის ბძანებით მოაშოროს მთელი სახლობა მამა-პაპიდგანვე შეჩვეულს მიწა-წყალს. ამ უსამართლობამ გამოიწვია ის მღელვარება. რომელმაც მთელი ირლანდია ფეხზედ დააყენა და რომლის თავიდამ აცილებასაც ცდილობს გლადსტონისგან პარლამენტში წარდგენილი კანონის პროექტი—სამამულო კანონი (Land Bill).

კარგა ხანია, რაც ინგლისის მთავრობა და, რასაკვირველია, თვით ირლანდიელებიც გრძნობენ ამ გვარ წესების უსამართლობას და კარგა ხანია, რაც ცდილობენ რაიმე ღონისძიებით მათ გაუკეთესებას, მაგრამ ჯერედ ყოველივე ღონისძიება ფუჭი გამოდგა. მმართებლობამ გამორკვევით არ იცის, რა საფუძველი აქვს ლორდებს მიწის მფლობელობისა და რა პირობით უჭირავთ ფერმერებს მამული შესამუშავებლად; ან მამულის საკუთრებაში უდევს რამე წილი ფერმერს, თუ არა. 1860 წელს მმართებლობამ მიიღო რომ მიწის პატრონსა და ფერმერს შუა დამოკიდებულება კონტრაქტით არისო და არა ხიზნობის პირობაზედაო და ათ წლიწადს შემდეგ—1870 წელს—სრულებით ამის წინააღმდეგად ამტკიცებდა, რომ კონტრაქტი აქ არაფერს შუაშია, ფერმერები ხიზნები არიან და ხიზნობის კვალობაზედ უჭირავთ მიწაო. მთავრობა ხან ერთს

ღონეს მიადგებოდა, ხან მეორეს, მაგრამ ვერც ერთმა კი ვე-რა გაარიგა-რა. 1870 წლის აქტის შემდეგ, რომლითაც ფერმერები ხიზნებათ ცნობილ იქმნენ, ლალამ არამც თუ არ იკლო, უფრო იმატა. მაგრამ ამ მომატებას პირველში სამძიმოდ არა გრძნობდენ ფერმერები, რადგან 1871 წლიდამ 1876 წლამდე ირლანდიაში კაი მოსავალი იყო. კაი მოსავლიან წელიწადებს მოჰყვა ცუდ-მოსავლიანებიც 1876 წლიდამ 1879 წლამდე. მიწა მოსავალს არ იძლეოდა, მაგრამ მიწის პატრონი კი უწყალოდ თავის ხვედრს ლალას თხოულობდა და რომელი ფერმერიც კი ვერ შესძლებდა ამის ძლევას, მამულიდამ ითხოვდენ; არამც თუ მამულიდამ ითხოვდენ, არ აძლევდენ იმის ფასსაც, რაც ოფლი კაცს მამულში ჩაეღვარა და რითაც მამულისათვის მეტი ფასი დაედო; არ აძლევდენ არც ტყის გაკაფვის ფასს, არც სასუქის ფასს, არც იმ შენობების ფასს, რომელიც ყოველს ფერმერს მამულში ექნებოდა.

ამ უკადმიანო ქვეყნამ საჭიროდ გახადა მთავრობას წარედგინა პარლამენტში «გადახდის კანონი» (Disturbance Bill), რომლის ძალითაც რომელი მამულის პატრონიც კი ფერმერს აჰყრიდა, მამულის გაუმჯობესების და შენობების ფასი უნდა მიეცა. ეს კანონი 1880 წ. ქვემო-პალატამ მიიღო, მაგრამ ზემო-პალატამ კი უარ-ჰყო. წარმოიდგინეთ, როგორ გააცხარებდა ირლანდიის ხალხს ამ კანონის უარ-ყოფა. ეს ანბანური ჭეშმარიტება იყო, რომ ვინც კი მამულს ამაგს დასდებს, ამ ამაგის სამაგიერო უნდა მიიღოს მამულის პატრონისაგან, თუ მამულიდამ გაყვანას მოინდომებენ და ლორდთა კრებამ ამ ანბანურის ჭეშმარიტების წინაც კი თვალები დახუჭა და ამით ფრთები შეასხა წინადვე დაარსებულს ირლანდიის «სამამულო კავშირს.»

ინგლისის მთავრობა შეაშინა ირლანდიის არეულობამ მეტადრე მას შემდეგ, რაც ორგან თუ სამგან ირლანდიაში მამულის პატრონები დაჭხოცეს მამულიდამ განდევნილებმა და სასო-წარკვეთილმა ფერმერებმა; მაგრამ ჩვეულებრივ სასტიკის ღონის ხმარების მაგივრად მთავრობამ მოინდომა იმისთანა წესის შემოღება ირლანდიაში, რომელმაც უფრო გააშმაგა და გაამბოროტა ხალხი, ვიდრე დაამშვიდა. იმავე პალატამ, რომელმაც საჭიროდ იცნო გადასხლის კანონი, ეხლა მიიღო მეორე «ძალდატანების კანონი» (Coercion Bill), რომლის ძალითაც ირლანდიაში შემოიღეს მეტად სასტიკი წესები. ინგლისიდამ შუასაუკუნოებშივე განდევნილნი. სხვათა შორის ინგლისელებს თავი იმიტომ მოაქვთ მაღლა, რომ მათ კანონების თვალს შეადგენს ერთი კანონი (Habeas corpus act), რომლის ძალითაც გამოუძიებლად და საქმის გაუჩხრეკლად მთავრობას არა აქვს უფლება ვისმეს დაჭერისა. ეს კანონი რამდენიმე საუკუნეა, რაც ინგლისის საზოგადოებამ ძალ-და-ძალ შეიძინა მთავრობისაგან და ამ კანონით ამპარტავნობს ყოველი ინგლისელი, კონსერვატორი თუ ლიბერალი. ინგლისში ამ კანონის დროებითაც არის გაუქმება უეჭველად რევოლიუციას გამოიწვევდა; ამ მოვლენას უეჭველად ჩასთვლიდენ ადამიანის უფლების უარყოფად და მხეცთა თანა მიმზგავსებად, მაგრამ მმართებლობამ არ მიხედა ყოველს ამას და თვალ-დაუხამხამებლივ მოსპო დროებით ირლანდიაში ეს კანონიც და სხვა სასტიკს ზომებს ესეც ზედ დაურთო. ამ ამბავმა არა თუ ირლანდიელები, ბევრი ინგლისელიც აალელვა და მკაცრად ჰკიცხავდენ მმართებლობას. აი, სხვათა შორის, რას ამბობს შესანიშნავი ინგლისის პუბლიცისტი ჯონ მორლეი თავის სტატიაში «ინგლისი და ირლანდია»

«ინგლისმა ირლანდიაში მარტო კანონი და წესიერება კი არ უნდა დაიცვას, უნდა დაამკვიდროს კარგი და საფუძვლიანი მმართველობა და ამისთვის საჭიროა ირლანდიის ხალხი შეირიგოს. შესარიგებლად საჭიროა კიდევ — დავაჯეროთ ირლანდიელები, რომ ჩვენ იმათთვის გული გვტკივა. ირლანდიელებს თავის დღეში არა სჯეროდათ ესა და არცა ჰქონდათ მიზეზი დაეჯერათ; ძალ-დატანების კანონი ყველაზედ უფრო უკარგისი საბუთია ჩვენის გულის-ტკივილისა.... როდესაც ამ გვარ სასტიკ ზომების შემოღებაზედ ვლაპარაკობთ, მარტო ის კი არ უნდა გავსინჯოთ რა არის თვით ეს ზომები, არამედ ისიც, რა თვალით შეჰხედავს ამ ზომებს თითონ ირლანდიის ხალხი... თქვენ შეგიძლიანთ გააუქმოთ თავისუფლების მომასწავებელი კანონები, ჩააყენოთ ირლანდიაში ოც-დაათი ათასი ჯარის-კაცი, მშვიდობიანობა ჩამოაგდოთ ძალ-დამალ ერთსა თუ ორს წელიწადს, მაგრამ ამით ვერც კანონების პატივისცემას ჩამოაგდებთ, ვერც სამუდამო მშვიდობიანობას, ვერც ჩვენს მმართებლობას შეაყვარებთ ირლანდიის ხალხს. ამისთანა ღონე ხშირად იქმნა ხმარებული და კარგად ვიცით რაც მოსდევს მას. რამ წამს ციხის კარებები გაიღება, ჩვენ ვნახავთ, რომ ამ გვარმა ღონემ, რომელსაც უნდა დაემშვიდებინა ირლანდიის ხალხი, უფრო ათას წილად გაამწარა იგი და უფრო შეაძულა ჩვენი კანონებიც და ჩვენი მმართებლობაც.»

ასე მოქმედებდა ინგლისის მთავრობა: ცალის ხელით მუხრუჭს უჭერდა მოთმინებიდამ გამოსულს ირლანდიას და მეორეს ხელით წინ უშლიდა სამამულო კანონს ინგლისის პარლამენტს და იმედეულობდა რომ თუ ეს კანონი პარლამენტს დაემტკიცებინა, ირლანდია დამშვიდდებოდა, ძალ-და-

ტანების კანონი საჭირო აღარ იქნებოდა და მთელს იმ მხა-რეში მშვიდობიანობა და კეთილი განწყობილება დამყარდე-ბოდა.

ჩვენა ვნახეთ, რომ თითონ ინგლისელებივე ჰკიცხავდენ მთავრობას სასტიკ ზომიერების მიღებისათვის ირლანდიის დასამშვიდებლად და ირლანდიის არეულობას თითონ ინგლი-სავე აბრალებდენ. მართლაც და როდესაც ინგლისი ერთს თავის ქვეყანას — შოტლანდიას — კაცობრიულად ეპყრობოდა, იქაურს საქმეების მართვას თვით შოტლანდიელებსვე ანდობდა, ირ-ლანდიას დედი-ნაცვალის თვალით შესცქეროდა; ირლანდიის ეკ-ლესიის მმართველად ინგლისის არხიეპისკოპოზს ჰგზავნიდა, სასამართლოებში ინგლისელ მსაჯულებს და თითქმის არც ერ-თი კანონი არა მტკიცდებოდა, რომელსაც ირლანდიელი დე-პუტატები პარლამენტში არდგენდენ.

ინგლისელებივე ჰკიცხავდენ მთავრობას, რადგან მალ-და-ტანების კანონმა უფრო გაამწარა ირლანდიის ხალხი და ზო-გიერთი ისეთი საშუალება ახმარებინა, რომელიც ყველასაგან გასაკიცხია. სხვა ღონე რომ აღარ გაუვიდათ, ირლანდიელებ-მა დინამიტს მიჰყვეს ხელი. რამდენგანმე ინგლისში იპოვნეს ეს საშინელი ასაფეთქებელი წამალი საზოგადო შენობებთან დამალული და მზა ასაფეთქებლად; ინგლისის გემებში ნახეს ამერიკიდამ გამოგზავნილი ასაფეთქებელი მაშინები, რომელიც აგრეთვე ილაჯ-გაწყვეტილ და ამერიკაში გადასახლებულ ირ-ლანდიელების საქმე იყო. ირლანდიელები თითქო ამით ეუბ-ნებოდენ ინგლისელებს, რამდენიც გინდათ ჯარი მოჰფინეთ ირლანდიაში, ჩვენ ყველგან მყოფნი ვართ და თუ ჩვენს სახლ-ში ვერას დაგაკლებთ, ზღვაში ამოგესაფრებით და თქვენს სა-კუთარს ქალაქებში ამოგწვავთო.

სასტიკის ღონისძიებით რომ ვერას გახდა, ინგლისის მთავრობას უნდა დაეჩქარებინა სამამულო კანონის დამტკიცება. ორის სიტყვით განვისილოთ, რა არის ეს სამამულო კანონი და შეუსრულებს იგი ირლანდიელებს წადილს თუ არა.

უმთავრესი საფუძველი ამ კანონისა არის «სამართლიანი ღალა» (Fair rent). როდესაც მამულის პატრონი ხიზანს ანუ ფერმერს შეაწუხებს, მაშინ ხიზანმა უნდა მიმართოს დადგენილს კომისიას და ამ კომისიამ უნდა გადასწყვიტოს, ხიზნის მამულიდამ რამოდენა ღალა ერგება მამულის პატრონს. რასაკვირველია, ამ კომისიას ვალადა სდევს მხედველობაში მიიღოს მამულის პატრონისა და ხიზნის ამაგი და ისე დააფუძნოს ეს სამართლიანი ღალა. ხიზანმა უნდა ეს ღალა აძლიოს მამულის პატრონს სამუდამოდ და უკანასკნელს არა აქვს ნება ხიზანი მამულიდამ გამოიყვანოს, თუ ღალას უკლებლივ აიღებს. ამას გარდა ხიზანსა აქვს უფლება თავის მამულის სხვისადმი გარდაცემისა მუქთად ანუ ფასით. ახალმა ხიზანმაც უნდა უკლებლივ აძლიოს მამულის პატრონს სამართლიანი ღალა.

ამას გარდა ამ ახალის კანონის ძალით მთავრობამ უნდა ხელი გაუმართოს ხიზნებს მამულის შესყიდვაში და სამი მეოთხედი მამულის ფასისა თითონვე ასესხოს იმ პირობით, რომ ამ ფულს ხიზნებმა მეოთხედიც დაუმატონ და მამული დაისაკუთრონ.

თქმა არ უნდა რომ ეს კანონი თავის უარესსა სჯობია და ცოტათიც არის შეუმსუბუქებს ბედს ირლანდიელ ხიზნებს, ... სამამულო კანონი სრულებით რევოლიუციური კანონი არ არის, მაგრამ ამ კანონსაც კი დიდი წინააღმდეგობა ამოუჩინა ლორდთა პალატამ. ორჯერ-

სამჯერ იწოწიალა ამ კანონმა ქვემო და ზემო პალატას შუა, ორჯერ-სამჯერ შეაკვეცეს ლორდებმა სხვა-და-სხვა ხიზნების სასარგებლო მუხლები და ისე დასახიჩრებულის კანონის მიღებასაც კი ზარობდენ, მაგრამ ინგლისის საზოგადოებამ და ჟურნალ-გაზეთობამ ისე დაატანა ძალა, რომ უჯიათობა აღარ გამოდგებოდა. ეს ძალის დატანება გულ-წრფელი არ იყო. ინგლისის საზოგადოება დარწმუნდა, რომ თუ ეს კანონი არა, მთელი ირლანდიის ხალხი აჯანყდებოდა და იქნება კიდეც ბოლო მოეღო ინგლისის მფლობელობისათვის. ამ კანონმა მთელი ირლანდია ვერ დააკმაყოფილა, მაგრამ ერთს ნაწილს მაინც კრიჭა შეუკრა და მოჯანყეთა რაზმები შუა გაჭყო.

აგვისტოში მიიღო პარლამენტმა ეს კანონი და მაშინვე ინგლისის დედოფლისაგან დამტკიცებულ იქმნა.

ახლა რა მდგომარეობაშია ირლანდიის საქმეები და რა სწადიანთ ირლანდიის მოთავეებს?

ირლანდიის წარმომადგენელი ინგლისის პარლამენტში და აღელვებულთა მოთავე პარნელი ამბობს: «ირლანდიელი იმიტომ არ არის კეთილ-ცხოვრებაში, რომ არც ერთი ხალხი სხვის ხელში კეთილ-ცხოვრებაში ვერ იქნებაო.» პარნელს არ მოსწონს სამამულო კანონი იმიტომ რომ ეს კანონი წვრილ ხიზნებს შეღავათს არ აძლევს და სამართლიან ღალაზედ ნაკლების გადახდას უკრძალავს. პარნელი თხოულობს მამულების სრულს შესყიდვას მმართებლობისაგან და ხიზნებისადმი დარიგებას და ამას გარდა ინგლისის მთავრობა სრულებით ყურადღებას არ აქცევს ირლანდიის მუშა ბოგანო ხალხს, ...

თუ ინგლისმა ყურადღება არ ათხოვა ამ ბოგანო ხალხს, შეიძლება ხიზნების საქმე ირლანდიაში გვალად განახლდეს და განახლდეს სრულებით სხვა მხრივ....

სიყვარულის ცოლ-ქმრობა.

მოთხრობა ლ. ჭალევისა.

(ფრანცუზულიდამ)

ყმაწვილი-კაცი — ყოველ დილით და ყოველ საღამოთი სწერდა პატარა წიგნში მოკლედ, თითქო სატელეგრამოდ, რა უნდა გაეკეთებინა, ან რა გააკეთა იმ დღეს. ეს წერა დაიწყო ოცის წლისამ, 3 ოკტომბერს 1869 წ. და ამ დღეს ჩაწერილი სიტყვები იყო:

«მე დამნიშნეს პოდპორუჩიკად მსროლელთა ოც-და-მე-ერთი პოლკში.»

მომავალს 31 დეკემბერს, ახალ-წლის წინა დღეს, ჩასდო უჯრაში წარსულის წლის პატარა წიგნი და ამოიღო ახალი მომავალის წლისათვის.

ყმაწვილი-ქალი — უფრო დალაგებით და დაწვრილებით სწერდა ცის-ფერ-ტყავ-გადაკრულ, პაწია კლიტით დასაკეტ წიგნებში თავის თავ-გარდასავალს. პირველად „ეს წერა დაიწყო თექვსმეტის წლისამ და პირველი სიტყვები, დაწერილი 17 მაისს 1876 წ. იყო:

«დღეს მე პირველად ჩავიცვი გძელი კაბა».

ქალი დაქორწილდა 17 აგვისტოს 1879 წელს და მას-უკან აღარა უწერია-რა, თავის ცის-ფერ ტყავ-გადაკრულ წიგ-

ნებში. მაგრამ მძიმედ და ფარულად კი ჰქონდა შენახული საიდუმლო უჯრაში ის პატარა წიგნები, რომლებშიაც ნაამბობი იყო მისი ცხოვრება 1876 წლის მაისიდამ 1879 წლის აგვისტომდე, გძელის კაბის ჩაცმიდამ—ქმრის შერთვამდე.

ყმაწვილმა-კაცმაც ცოლი 17 აგვისტოს 1879 წ. შეირთო, მაგრამ წერა კი არ შეუწყვეტია, ასე რომ იმის სტოლის ერთს უჯრაში ეწყო ცამეტი პატარა წიგნი, სადაც დღე-დღეზედ აღწერილი იყო მოკლედ ყოველივე მისი თავ-გარდასავალი. ხანდისხან, დროს გასატარებლად, აიღებდა ხოლმე ერთ-ერთს ამ პატარა წიგნს, გაშლიდა, წაიკითხავდა თხუთმეტს ანუ ოცს გვერდს, სინჯავდა წარსულს და „მაშინ“ და „ეხლა“-ს ადარებდა ერთმანეთთან.

* * *

19 ივნისს 1881 წელს ახალ-გაზდა პოდპორუჩიკი 1879 წლისა, იყო კაპიტანი და უფროსი თავის ესკადრონისა. ის იჯდა მარტო, საღამოს ათს საათზედ თავის კაბინეტში, სტოლის წინ, თავი ხელებზედ დაებჯინა და ჰფიქრობდა, რომელს გაზაფხულს იყო 1878 თუ 1879 წელს, როცა მე ოფიცრების ჟურნალში დავბეჭდე სტატია ავსტრიის ჯარის ახალს დაწყობილებაზედაო. ამ დროს მოაგონდა, ნამდვილს რიცხვს ჩემს პატარა წიგნებში ვიპოვიო.

გააღო ის უჯრა, რომელშიაც წიგნები ეწყო და შემთხვევით ხელი 1879 წლის წიგნს წაატანა. დაიწყო მისი სინჯვა... ჯერ შალა, შალა, მერე უცებ შეჩერდა და ყურადღებით წაიკითხა რაღაცა ადგილი, რომელმაც ღიმილი მოჰგვარა. წამოდგა, გაშორდა სტოლს, ჩაჯდა დიდს სელში და იქ განაგრძო კითხვა. ეხლა ის სრულებით აღარა ჰფიქრობდა ავსტრიის ჯარის ახალს დაწყობილებაზედ. ძველთა მოგონებათ გაიღვიძეს

იმას გულში, სახეზედ ოდნავ ღიმილი მოჰგვარეს და თვალებში სიამოვნება გამოუხატეს; სამჯერ თუ ოთხჯერ ამ კავალერიის კაპიტანს ხელით შეწმენდა მოუნდა თვალებში გამოსახულის პაწია, სულ პაწია ცრემლისა.

ეს რომ წიგნში ჩაკვირვებული იყო, ერთი კარი ოდნავ გაიღო და კარის ფარდებში გამოჩნდა მშვენიერი ქერა-თმიანი თავი....

ნეტა რას აკეთებს ამ დიდს ხელში? იქნება სძინავს? ნახევარ საათის წინად დაითხოვა უწყალოდ თავის ოთახიდამ, უნდა ვიმუშაოო და როცა შენ აქა მეყვხარ, არ მასვენებ, მაღელვებ და ისეთი აზრები მომდის თავში, რომ მუშაობასთან საერთო სრულებით არა აქვთ-რაო.

ნელ-ნელა, დიდის სიფთხილით, წვრილი მოქნილი წელი პატარა ქერა-თმიანის ქალისა კისეიის თეთრს ხალათში გახვეული შეცურდა ოთახში, ფეხის წვერებზედ წასდგა წინ სამი თუ ოთხი ნაბიჯი და გვერდიდამ შეხედა თვალებში ... იმას არ ეძინა.... კითხულობდა წიგნს დიდის გულ-მოდგინებით, უძრავად, რადგან ვერაფერი ვერა შეამცნია-რა... ვინ გაამტყუნებს მერე? განა კითხვა კი მუშაობა არ არის... ქალმა სული გაიგმინდა და კიდევ წინ, ხელისკენ, წავიდა, ნელა, სულ ნელა.... ფეხს რომ წინ სდგამდა, თან ფიქრობდა — ჯერ კიდევ ცოტა უმაწვილი იყო, ოც-და-ერთის წლისა და ძალიან შეყვარებული. ამას მიეტევება ეს თავის-თავის დაკითხება:

— სად ვაკოცო? შუბლზედ, ლოყაზედ... თუ ცოტ-ცოტა ყველგან, ჯვარედინად?

ქალი მიუახლოვდა.... თითების წვერებით თითქმის ეხებოდა კაპიტნის თმებს და აპირებდა კიდეც კოცნას «ცოტ-ცოტა ყველგან, ჯვარედინად», მაგრამ უეცრად საშინელი ყვითე-

ლი ფერი გადაეკრა... პატარა წიგნის ორს გადაშლილ გვერდზედ ამოიკითხა:

16 ივნისს

მე ის მიყვარს!

17 ივნისს

მე ის მიყვარს!!

პირველ «მე ის მიყვარს»-ის შემდეგ ერთი გაკვირვების ნიშანი და მეორეს შემდეგ ორი... თექვსმეტიდამ ჩვიდმეტამდე სიყვარული გაძლიერებია!

ერთი შეჰკივლა და განკალით წამოიძახა:

— ეს რა ამბავია? ეს რა ამბავია?

კინაღამ გული შეუწუხდა... ყმაწვილი-კაცი წამოდგა, ხელი მიაშველა, მაგრამ ვერ დაამშვიდა. ქალს თვალიდამ ცრემლები ნაკადულსავით მოსდიოდა და ქვითქვითით ლაპარაკობდა:

— თექვსმეტს ივნისს მე ის მიყვარს! ჩვიდმეტს ივნისს მე ის მიყვარს!!» დღეს ცხრამეტი ივნისია! შენ სხვა გიყვარს! ოჰ, რა საშინელი ამბავია, რა საშინელი ამბავია!

ყმაწვილმა-კაცმა თვალები ორის კოცნით შეუშრო და უთხრა:

— დახედე, გიჟო, დახედე!

გადაშალა წიგნი პირველს გვერდზედ, სადაც დიდის ციფრებით იყო დაბეჭდილი: 1879.

— ააა!—წამოიყვირა ქალმა სიხარულით და ცოტათი კიდევ სლოკინებდა ტირილისაგან—მაშ ეგ მე ვიყავი!—და გულ-წრფელად დაუმატა:

— მაშ შენცა გქონია დღიური?

— როგორ თუ მეცა! მაშ შენც ...

მეტი გზა არა ჰქონდა, უნდა გასტყდომოდა, რომ მარ-

თალის ქმარს ჩაუწერია «მე ის მიყვარს» შავ-ყდიან წიგნში, მაგრამ იმასაც ჩაწერილი ჰქონდა ეს სიტყვები ცის-ფერ-ყდიანში და მერე აუტყდა ქმარს:

— მიჩვენე შენი წიგნი, აბა ვნახო, თვრამეტს ივნისს სამი გაკვირვების ნიშანი არის და ცხრამეტს ოთხი, თუ არა.

— მე თუ გაჩვენებ, შენც უნდა მაჩვენო, მიუგო ქმარმა, აბა შენი წიგნებიც მოიტანე და შევადაროთ. აბა ვნახოთ ვის უფრო ბევრი გაკვირვების ნიშანი უზის.

გამაგრება ძნელი-ღა იყო. ქალი წავიდა თავის 1879 წლის დღიურის მოსატანად და სამი კარგა მოზდილი წიგნი შემოიტანა.

— სამი წიგნი!—წამოიძახა ქმარმა.

— თითო წიგნი სამის თვისაა. შენ კი მთელის წლისა ერთი პაწაწკინა წიგნის მეტი არა გაქვს-რა.

— ცოტა სიტყვებით ბევრი რამ ითქმის.... აი ნახე.... მოდი აქ, ჩემს გვერდით, დაჯექ... ორივესთვის არის ადგილი ამ სელში.

— ჰო, თუ მუხლებზედ დაგაჯექი. მაგრამ ეგ არ შეიძლება.

— რატომ?

— იმიტომ რომ იქნება ჩემს წიგნში იმისთანა რამ არის რომლის ჩვენება არ მინდა.

ცოლმა თავის წიგნზედ ანიშნა, ქმარმა თავის პატარა წიგნზედ:

— იქნება აქაც იყოს რამე... შენ მართალი ხარ. შორიშორს დავსხდეთ, ერთმანერთის პირ-და-პირ. მარტო ის წავიკითხოთ, რასაც არა ვმალავთ.

— მაშ შიგა-და-შიგ გამოკლების ნება გვექნება.

— რასაკვირველია, აბა დაიწყე.

— არა ჯერ შენ დაიწყე, რომ უფრო წამაქეზო.

— ბატონი ხარ; მაგრამ საიდამ დავიწყო?

— იქიდამ დაიწყე, სადაც ჩემზედ იწყება.

— არა შენზედ ადრე უნდა დავიწყო; იქიდამ, სადაც ჩემს «რაშზედ» იწყობა.

— მართალს ამბობ. აბა «რაშზედ» სად იწყობა?

— მოიცა... მგონია მაისის დამდეგ იყო ის ამბავი... ჰო, სწორედ ეგრეა.... «ხუთშაბათს, 15 მაისს. უნდა წავიდე შერისთან და ვნახო «რაში», შავი ცხენი, შვიდის წლისა. სიაში ასე სწერია: «კაი საჯდომი ცხენი, ლამაზად დადის, ქალის უნაგირი სდგმია.» ოც-და-ერთს მაისს უნდა გაიყიდოს. დესტილის ძალიან მოსწონს.» ორის გვერდის შემდეგ: «შაბათს, 17 მაისს. რაში ვნახე. კარგი სჩანს, ორი ათას ხუთას ფრანკამდე ავალ.» ბოლოს, ოთხის გვერდის შემდეგ: «ოთხშაბათს, 21 მაისს....»

— ჰე, ჰე, ეგ ის დღეა, ჩვენ რომ ერთმანერთს რკინის გზაზედ შევხვდით. მე მახსოვს ეგ რიცხვი.

— მართალი ხარ... «ოთხშაბათს, 21 მაისს, სამხედრო სამინისტროში—ჩემს დასთან.—რაში ვიყიდე ათას ცხრაას ფრანკათ.—უკან რომ დავბრუნდი, რკინის გზაზედ მშვენიერი ყმაწვილი-ქალი იჯდა ჩემს პირ-და-პირ.»

— მანდ ეგრეა? თავაზით ხომ არ ასწორებ?

— მე არაფერს არ ვასწორებ.

— აბა მაჩვენე.

— აჰა, ნახე...

— ჰო, ვხედავ... «მშვენიერი»... «მშვენიერი» სწერია...

— აბა ახლა შენ წაიკითხე... შენც უნდა გქონდეს რამე 21 მაისს ჩაწერილი.

— არა მგონი! იქნება იმედი გაქვს, ჩამეწეროს: «უკან რომ დავბრუნდი, რკინის გზაზედ მშვენიერი ყმაწვილი-კაცი იჯდა ჩემს პირ-და-პირ»?

— არა, ვინ ამბობს, მშვენიერი ყმაწვილი კაციო, მაგრამ მაინც ნახე.

— კარგი, ვნახავ სინიდისის დასამშვიდებლად... აბა: «ოთხ-შაბათს, 21 მაისს... ლუვრში... დედიდა-ჩემთან... სალონში... არაფერია შენზედ; არ გითხარი... აი, ყოფილა...

— აკი გითხარ... შემამჩნიე განა...

— აი რა არის: «უკან რომ დავბრუნდი, რკინის გზაზედ ჩემს პირ-და-პირ ერთი ყმაწვილი-კაცი იჯდა. სულ მე მიცქეროდა, მთელი გზა. თავს რომ მაღლა ავიღებდი, ის დაბლა დაღუნავდა; მე რომ დავღუნავდი, ის მაღლა აიღებდა. მატუ-დამ მოყოლებული, თვალები მაღლა არ ამიღია, მეშინოდა იმის შემოხედვისა... ჩემს საკში ინგლისური რომანი მქონდა; ამოვიღე და კითხვა დავიწყე, მაგრამ სადამოზედ ხელმეორედ წაკითხვა მომინდა იმისა, რაც ვითომ რკინის გზაზედ წავიკითხე.»

— ყველა არ წაგიკითხავს... კიდევ რაღაც არის...

— არის, მაგრამ სრულებით საინტერესო არ არის.

— მაინც წაიკითხე. მე როდი რამ გამომიშვია.

— შენ... შენ... მე ვიცი რაც მოხდება. შენ სულ პატარა, უმარილო შენიშვნები უნდა იკითხო; მე კი დაწვრილებით, დალაგებით მოგიყვე. მე შენ გეტყვი ამის მიზეზს: როცა ჩემმა ოსტატმა თავი დამანება, მითხრა: «ჩემო კარგო ბავშვო. შენ ურიგოდ არა სწერ, მაგრამ კიდევ გეჭირვება შრომა, როგორც ფორტეპიანოს დასაკვრელად გამების საჭირო, ისე კარგად წერისათვისაო. ჩვეულებად შემოიღე, რომ ყოველს სადამოს სამი

ან ოთხი გვერდი სწერო, რაზედაც გინდა... თუნდ რა გააკეთე იმ დღეს, ვისთან იყავ, ან ვინ იყო თქვენთან....» მასუკან მე ჩემის ოსტატის რჩევას მივდევ.

— ძალიან კარგი.

— მე ეს იმიტომ აგიხსენ, რომ ვიცი რაც მოხდება: შენ გეგონება რომ აღელვებულის გრძნობის გამოთქმაა ის, რაც არის მხოლოდ წერაში ვარჯიშობა. მე არ მინდა რომ შენ მოსტყუვდე.

— ნუ გეშინიან, მე არ მოვტყუვდები... შენ ჯერ ის მითხარი, რა არის ამის შემდეგ: «ის სულ მე მიცქეროდა»?

— შენზედ არაფერია... აი, დაუგდე ყური: «ნეტა ეს მართალია, რაც იმ დღეს ბებიამა სთქვა—საკვირველია, ეს პატარა ყანა რა უეცრად გალამაზდაო—მერე რამდენი ხანი ილაპარაკეს დედამ და ბებიამ. დედა უსაყვედურებდა ბებიას მაგისთანებს რად აგონებო, თავს წავაო და სხვ. არაფერი საინტერესოა, აკი გეუბნები... შენი წაიკითხე.

— მე არაფერი არა მაქვს-რა 22-ს.

— არც მე.

* * *

— «23 მაისს. რაში მომივიდა. გამოვცადე ფერდობზედ და ტყეში. ჩინებული რამ უნდა იყოს.»

— ჩემზედ?

— არაფერია.

— ეგ დამცირებაა ჩემი; მე შენზედა მაქვს ცოტა რამ 23-ს. «გუშინ-წინ რომ ყმაწვილი-კაცი მიცქეროდა! რკინის გზაში, სამხედრო სამსახურში ყოფილა. ეს არის ეხლა მუნდირში გაიარა ცხენით. მაჯაზედ სამი შევერცხლილი ბუზმენტი ჰქონდა. გაიარა კი არა, მეტიც მოუვიდა—სისულელე, რასაც ვწერ,

მაგრამ სხვისთვის ხომ არა ვწერ, მარტო ჩემთვისა ვწერ... ნეტა მართლა შემამჩნია რკინის გზაში? იქნება შეიტყო ვინა ვარ? იქნება იცოდეს, რომ აქა ვდგევარ? იქნება ჩემს წინ თავის მოწონება უნდოდა? თითქმის თხუთმეტ წუთზედ მეტი დაჰყო ფერდობზედ ჭანრი მეოთხის პავილიონისა და მესერს შუა; ცხენი ტარებით დაჰყავდა, ხან შემოატრიალებდა, ფეხს აცვლევინებდა... თუ ამითი უნდა ჩემი გული მოიგოს, ძალიან უბრალო ვინმე ყოფილა.

— რა უსამართლობაა! აბა ჩემს წიგნში ჩახედე: «რაში გამოვცადე. ძალიან კარგი დაგეშილია...» განაგრძე, განაგრძე.

— აჰა: «სადილს უკან მე ვუთხარი ყორყს, რომელიც, თუმცა თორმეტის წლისაა, მაინც ტყვიის სალდათებს ათამაშებს და სამხედრო სამსახური ძლიერ მოსწონს—რას ნიშნავს, როცა ოფიცერს მაჯაზედ სამი შევერცხლილი ბუზმენტი აქვს მეთქი—ეგ კაპიტნის ნიშანიაო.—კარგია მერე კაპიტნობა-მეთქი?—ეგ ხანზედ ჰკიდია: ოც-და-ხუთის წლის კაცისათვის კარგია, მაგრამ ორმოც-და-ათის წლისათვის კი სამაგელიო...

«ოც-და-ხუთის წლის კაცისთვის! იქნება ის მეტისა იყოს, მაგრამ ბევრით არა. ბებია-ჩემს ყური კარგად უჭრის, გაეგო ჩემი ლაპარაკი ყორყთან და წამოიძახა: «გესმით რა ამბავია? ჟანა ყორყს სამხედრო სამსახურის ამბებსა ჰკითხავსო...

«ყაყაჩოსავით გავწითლდი. მერე მთელი ბაასი მორთეს. ბებია ამბობდა, ოფიცრები მომწონსო, დედამ უპასუხა, ღმერთმა დამიფაროს, ჩემი ქალი იმისთანა კაცს მივცე რომ აქაიქა გარნიზონებში მითრიოსო. ნეტა რისთვისა ვწერ ამ სისულელეებს ჩემს წიგნში? მართლა, ჩემის ოსტატის სიტყვას ვასრულებ.» აი, ხედავ, ასე სწერია... აბა ახლა შენი ჯერია, მე გავათავე.

— 24-ს ორი სტრიქონია მხოლოდ.... «ოთხშაბათს რომ ქალი ვნახე, ცხენით შემომეყარა ტყეში. სწორედ ლამაზი ყოფილა და ცხენზედაც კარგადა ზის.»

* * *

— სულ ეგ არის... მეტად მოკლეა! პატარა განმარტება ურიგო არ იქნებოდა.

— აი, ჩემო კარგო, ეგ პატარა განმარტებაც. შენ მართალს ამბობ... მეტად უგემურად არის ეს შენიშვნები დაწერილი... მაგრამ, დამერწმუნე, ლექსების შეთხზვისა რომ არა მრცხვენოდეს...

— ნუ გრცხვენიან, ნუ, აქ არავინ არ არის...

— მე შენ გეტყვი, რომ რაც მანდ არა სწერია, აქ, გულში მაქვს ჩაწერილი. ის მაისის დილა, ტყეში შეხვედრა... დღესაც, ორის წლის შემდეგ, ცხადლივ თვალ-წინ მიდგია. ჩვენ სამხედრო ვარჯიშობა გვქონდა საშინელს მტვერში ხუთი საათიდამ შვიდამდე. ჩემი ესკადრონი შინ მივიყვანე, ცხენი გამოვიცვალე, რაშზედ შევჯექ.

— რა კარგი რამ არის ის რაში!

— თხუთმეტის წუთის შემდეგ, მე ერთს აღმართს შევუდექ. ვნახო, ცხენოსნები მოდიან: შენ შავს ცხენზედ იჯექ, ჟორჟი თავის წითელ ცხენზედ და ბებერი ლუი უკან მოგდევდათ ერთს დიდ რუხვს ცხენზედ... ხომ ხედავ, ცხენების ფერიც კი არ დამვიწყებია. სამოცს ნაბიჯზედ რომ მოგიახლოვდით, უცებ თვალზედ ბინდი გადამეკრა... გიცანი შენ... უცბად ალვირი ამოვკარ ჩემს რაშს და ნაბიჯით წავიყვანე. ცხენოსნებმა გვერდით ამიარეთ... აი, ეხლაც თითქო თვალ-წინ მიდგეხარ შენის თაგვის-ფერის ამაზონკით, შენის შავის შლიაპით და შენის ლამაზის თმით, რომელიც ხუჭუჭ-ხუჭუჭად გა-

მოსჩანდა პირ-ბადის ქვეშ... შენ რომ გაიარე, გულში ვსთქვი. ამ პაწია ქალზედ ლამაზი ქვეყანაზედ აღარა იქნება-რა მეთქი... შენ რაღას ამბობდი შენს გულში?

— გულში რას ვამბობდი, აღარ მახსოვს. მაგრამ აი რა დამიწერია.

ყანა მოჰყვა კითხვას ხმის კანკალით, რადგან «პატარა განმარტებამ» ცოტა არ იყოს აალელვა:

— «დღეს მე ის ტყეში ვნახე. ჭენებით მოდიოდა, მაგრამ მე რომ დამინახა, უცბად შეჩერდა... ჰო, მე რომ დამინახა... სწორედ ესე იყო. მე ვიცი, როგორც უნდა გაჭენებულის ცხენის შეჩერება... უნდა ნელ-ნელა გააჩერონ... იმან კი ერთის აღვირის ამოკვრით შეაჩერა, ერთს წამს, ერთის თვალის დახამხამებაზედ... ახლო გაგვიარა. ვერ გავბედე, შემეხედნა, მაგრამ კი ვიგრძენ, რომ ის მიყურებდა. ათს ნაბიჯზედ არ მოგვშორებოდა ჯერ, რომ სულელმა ყორყმა მითხრა—ყანა, ნახე, რა სასაცილოდ იყო მტვერში გათხუპნული, სწორედ მასხარასა ჰგავდაო. ეგ ოც-და-მეერთე პოლკის კაპიტანია; მუნდირის საყელოზედ 21 აკერიაო...

«საშინლად გული მომივიდა ყორყზედ... ნეტა არ გაეგონოს იმას მაინც!»

— მე გავიგონე... ეხლა მომაგონდა.

— აპა, ახლა შენ წაიკითხე...

* * *

— «ოთხშაბათს, 25 მაისს. კიდევ ვნახე ჩემი უცნობი ქალი. ის ფერდობზედა სდგას. მე დროშკით გავიარე; ის ფანჯარასთან იდგა; დამინახა და მგონი იმიტომ მოშორდა ისე უეცრად ფანჯარას რომ მე დამინახა... მეტად უეცრად მოშორდა... ღმერთო ჩემო, რა ლამაზია!»

— ხედავ, ეხლა უფრო ლამაზად არის ნაამბობი წელანდელ-ზედ. წარმატება ეტყობა... ზმნებსა ხმარობ... წერაც წერასა ჰგავს.

— ალბად იმიტომ რომ სიყვარული ჩამივარდა გულში.... ახლა შენ...

— «25 მაისს, მე ივანჯარასთან ვიდექი; ერთმა პატარა ლამაზმა ინგლისურმა დროშკამ ჩამოიარა, მზეზედ სულ პრიალებდა, შიგ მელანსავით შავი შოტლანდიის პონიება, კუჩერთან ლამაზად ჩაცმული ლაქია იჯდა... ლაქიის გვერდით ის იყო, კაპიტანი... უნდა წყნარად ვმდგარვიყავ ივანჯარასთან, მაგრამ ვერ მოვასხერხე. ჩემს გულში ვთქვი — ვერ მოვითმენ არ შევხედო-მეთქი და შეამჩნევს რომ იმას ვუყურებ. — შიშმა ამიტანა, შიგნით ოთახში შევიჭერ. ბებიამ მკითხა — ყანა რა დაგმართვიათ? — არაფერი, ბებია-მეთქი.

«ყორყი ჩემთან იდგა ივანჯარასთან და წამოიძახა: — ყანა. მგონი ეგ კაპიტანი, დროშკით რომ ჩაიარა, გუშინდელი მასხარააო.»

— მაშ მასხარა მე ვყოფილვარ, რადა.

— 26 მაისს არაფერი არა არის-რა. აი, თუნდა წაიკითხე; შენზედ არაფერია ჩაწერილი. «ჩემი ვარდის ფერი კაბა გავისინჯე. კარგად მადგა, მაგრამ ტვინიკები აკლდა. მოვამატებინებ და სხვ. და სხვ.» მარტო ჩემს ვარდის-ფერს კაბაზედ ვფიქრობდი. ხომ ხედავ, ჯერ გატაცებული არ ვიყავ.

— ჩემთვის კი 26 მაისი დიდი დღეა. ეს არის ჩემის პიკოს დღე. ორის სტრიქონის მეტი არა ჩამიწერია-რა, მაგრამ ეს ორი სტრიქონი ბევრსა სჯობს: «პიკოს ოცი ფრანკი მივეცი. ეს გამოცდილი დიპლომატია.»

— აი ეხლაა განმარტება საჭირო.

— «დილით სასტუმროში ვისაუზმე. იქ ვკითხე ერთს ჩემს ამხანაგს, რომელიც მუდამ დასეირნობს ტყეში ცხენით: «ხომ არ იცნობ ერთს ყმაწვილს-ქალს, რომელიც ცხენით დასეირნობს ხოლმე ოთრმეტის წლის ყმაწვილთან და ბებერ მსახურთან ერთად-მეთქი?— მოიცა... ქალი ხომ შავს ცხენზედ არა ზის-რა.—ბებერი მსახური კიდევ რუხს ცხენზედ — სთქვა მეორემ.—ბავშვი კიდევ წითელს ცხენზედ— დაუმატა მესამემ.» ჩამოვარდა ლაპარაკი ცხენების ღირსებაზედ. წითელს ცხენს ძალიან აქებდნენ და შავზედ კი ამბობდნენ, ცოტა გალახულიაო.»

— მართალი უთქვამთ.

— მართალი კი უთქვამთ, მაგრამ მე მაინც ვუთხარი იმათ: „მე თქვენ არც რუხს ცხენზედ გელაპარაკებით, არც შავზედ; მე ქალზედ გელაპარაკებით-მეთქი.“ სამთავ ერთბაშად მომიგეს, ჩვენ მარტო ცხენებს ვუყურებთ ხოლმეო. საუზმეზედ კარგა დამიგვიანდა. მასუკან შინ მოველი. სამს საათზედ დავინახე რომ პიერო, ჩემი სალდათი, ეზოში დასეირნობდა. ფანჯრიდამ დავუძახე. პიერო პარიჟელია და ეშმაკობაში გამოცდილი. მე ვუთხარი: «პიერო, ერთი ჩუმად შემიტყე. ვინა სცხოვრებს იმ სახლებში, ფერდობზედ რომ სდგას. შესავალი არკადების ქუჩიდამა აქვს-მეთქი.—ბატონო ბძანდები, კაპიტანოო.—მაგრამ ხომ გესმის ჩუმად უნდა შეიტყო-მეთქი— მესმის, კაპიტანოო.— თუ შეიტყო რამე, სვალ კაზარმაში მითხარ-მეთქი.»

— კარგი მომთმენი ბძანებულხარ. ვერ ეტყოდი, რომ მაშინვე დაბრუნებულიყო.

— მაინც ეგრე ჰქნა. ერთის საათის შემდეგ გამარჯვებული დაბრუნდა.... და ისეთი გასაკვირველი სიტყვა წარმოსთქვა, რომ წავსალისდი და როგორც კი შევიძლე სრულად ჩავწერე ის სიტყვა ჩემს წიგნში.

— «წავხალისდი!...» ცრუ-პენტელა! მართალი სთქვა, ის არა სჯობს... გატყდი, რომ გესიამოვნებოდა იმისთანა ამბის ჩაწერა, რომელშიაც ჩემზედ იყო ლაპარაკი და იქნება მეც გაგტყდე რომ მეც მესიამოვნებოდა იმისთანა ამბის ჩაწერა, რომელშიაც...

— ჰო, კარგი. გაგიტყდები!

— მეც გაგიტყდები... ახლა წაიკითხე.

— აი კითხულობ: «პიკო მოვიდა და მითხრა: — კაპიტანო, მე ყველაფერი ვიცი, მაგრამ ამასა გთხოვთ, როცა დავიწყო, სხვა-და-სხვა კითხვებით სიტყვას ნუ გამაწყვეტინებთ, ამიტომ რომ აქ, გულში, დუღს, დუღსო! გზაზედ სულ ამას ვიმეორებდი, რომ არ შემშლოდა. ის სახლი სამის კვირის წინად პარიჟელებს დაუჭერიათ. შიგა სდგას ინჟინერი ლაბლინიერიო... ორთქლის მაშინების, ტელეგრაფების მკეთებელი. თავისთანა ჰყავს თავისი სიდედრი, ცოლი და ორი შვილი: ქალი ცხრამეტის წლისა და ვაჟი თორმეტისა... მოითმინეთ, მგონი სახელებიც ვიცოდი იმ ბავშვებისა... ჰო, ჟანა და ჟორჟ... ძალიან მდიდრები არიან... საჯინიბოში ხუთი ცხენი ჰყავთ, სამი კარეტა სარაიაში უდგიათ, ოთხი ბიჭი ჰყავთ, ერთი მზარეული გოგო და სამი მოახლე: ჯულია, ადელინა... მაგრამ თქვენთვის საჭირო არ უნდა იყოს, კაპიტანო, გოგოების სახელები... ისინი სცხოვრებენ პარიჟში ჰოსმანის ბულვარზედ, 28 სახლში, როგორ შევიტყე ყველა ესა, განა? მეკარესთან უბედობით... ნუ გამაწყვეტინებთ სიტყვას, ნუ... თორემ ავირევი... მე ვხედავ, რომ ერთი რამ გაღონებთ, კაპიტანო. თქვენა გგონიათ, რომ სისულელე ჩავიდინე და თქვენს მაგიერ გამოვკითხე, განა? სრულებითაც არა. თქვენს გულში ჰფიქრობთ, ამ სულელმა პიკომ ისე როგორ მოახერხა, რომ ლაპარაკი გა-

მართაო. ეს სრულებით ძნელი არ იყო, კაპიტანო! დიდი გამჭრიახობა არ დამჭირდა... მეკარე კარის წინ იდგა. მე ნელ-ნელა წინ ჩავუარე, ვითომც უსაქმოდ დავეხეტებოდი. როცა დავუპირდაპირდი, ასე ვთქვი:— უჰ, რა ცხელა მეთქი!... იმან მიპასუხა:— მართლაც რომ ცხელაო... მე განვაგრძე:—მაგრამ გუშინდელსავით მაინც არა ცხელა-მეთქი... იმან მიპასუხა:— ჰო, დღეს უფრო ნიავიაო... ამით გავტეხეთ ნავსი; მოვყევით ლაპარაკს; ის იყო გადავუხ-გადმოვუხვიე, რომ რაც მინდოდა, გამომეკითხნა, ამ დროს ეზოში კიბეზედ ჩამოვიდა ერთი ყმაწვილი-ქალი, მეტის-მეტად მშვენიერი და ხელში ეჭირა, უკაცრავად ნუ ვიქნებით, კაპიტანო, ერთი დიდი ნაჭერი პური. მე ვკითხე მეკარეს, ეს თქვენი ქალ-ბატონი იქნება მეთქი?— არა ეს მდგმურის ქალია, პარიჟიდამ არიანო... მომიყვა და სულ მიამბო, რაც ეხლა მოგახსენეთ. აგი გეუბნებით, კაპიტანო ჩემის მხრივ ცდა სრულებით საჭირო არ იყო. თითონ მეკარემ მიამბო ყველაფერი. ჯერ კიდევ ამაებს მიამბობდა, დავინახე, რომ ქალმა უკანვე შეიარა, მაგრამ პური კი აღარ ეჭირა ხელში. მეკარემ მითხრა:— აი ეს არის იმ პარიჟელის ქალი. ყოველ დღე პურს აჭმევს საჯინიბოში თავის ცხენსაო...

«ქალი კიბეზედ ნელ-ნელა ადიოდა და თან მე მიყურებდა. გაუკვირდა რომ იქ დამინახა. თითქო თავის-თავს ეკითხებოდა, ნეტა რა უნდა იმ „მსროლელს“ აქაო?... შებრუნდა სახლში... მეკარემ ძალიან მიქო ის ქალი და როგორ მიქო! ძალიან კეთილის გულისაა არამც თუ მარტო ცხენებისთვის, ადამიანებისთვისაცაო. აი რა მიამბო: სამის კვირის წინად რომ მოვიდნენ, მეკარის პატარა ქალი ავად ყოფილიყო თურმე.... იქნება არ დაიჯეროთ, ის ქალი... უკაცრავად კაპიტანო... იქ-

ნება ეს ამბები თქვენთვის საჭირო არ იყოს... თუ საჭიროა, ბატონი ბძანდებით, გიამბობთ... იმას მოგახსენებდით; ის ქალი თურმე ყოველ დღე მოდიოდა მეკარის ქალის სანახავად, უგზავნიდა სხვა-და-სხვა საჭმელ-სასმელს; თავის ხელითვე მოჰქონდა სათამაშოები, კონფეკტები. მთელი ნახევარ საათობით რჩებოდა თურმე მეკარეს ოთახში და უამბობდა ბავშვს სხვა-და-სხვა ამბებს. მეკარე რომ ამას მეუბნებოდა, ერთი მოახლე შემოვიდა... უკაცრავად კი ნუ ვიქნები, კაპიტანო, და მალიან ლამაზი მოახლე იყო. მოვიდა და ჰკითხა მეკარეს:— «ბატონის ქალისთვის წერილი ხომ არ არის - რაო?—არა არის-რა, თორემ კარგად იცით, მე მაშინვე ამომაქვს ხოლმე წერილებიო.—მე გავიფიქრე, იქნება ამ მოახლისაგან შევიტყო რამე-მეთქი. დავიწყე:—დღეს ცხელა მეთქი.—ჰო ცხელაო. —მაგრამ გუშინდელსავით მაინც არა ცხელა-მეთქი... აქაც ისე გასჭირა ამ სიტყვამ, როგორც მეკარესთან... მოახლემ მკითხა ხომ არ იცნობთ კამუსს, ჰუსრების მეათე პოლკის სალდათიაო... ყბედობაში რომ ვიყავით, მოახლემ შეჰყვირა:—ვაიმე დამიგვიანდა, ბატონის ქალი მელისო!—გაგიჯავრდებათ ბატონის ქალი დაგვიანებისათვის, გაგლანძღავთ განა მეთქი?—ჩემი ბატონის ქალი და გაჯავრება, გალანძღვა, ვის გაუგონია! იმისთანა კაი ქალი ქვეყანაზედ არ იქნებაო.

„მოახლე წავიდა და მეც რამდენსამე წუთს შემდეგ გამოვწიე, რა კი ვნახე, რომ მეკარეს მეტი სათქმელი აღარა ჰქონდა-რა. მხოლოდ ეს შევიტყე—იმ მოახლეს ჟულია რქმევია.“

— სულ ეგ არის?

— ეს არის.

— მაშ ჯაშუშებს მიყენებდი?

— რა ვუყოთ. აბა, ახლა შენ წაიკითხე 26 მაისისა.

* * *

— აი ჩემი ამბავი. „ორშაბათს, 26 მაისს. შუადღის უკან ჩემს ცხენს პური წავუღე; კიბეზედ რომ ჩავდიოდი, დავინახე ვიღაც სალდათი ელაპარაკებოდა მეკარეს. ხუთს წუთს დავრჩი საჯინიბოში. რომ გამოვედი კიდევ იქით შევიხედე; სალდათი ისევ იქ იდგა... ავედი ჩემს ოთახში; ჟულია იქ დამხვდა. ოჰ, საშინელებაა, როდესაც ცნობის-მოყვარეობაში ჩავარდება კაცი! მე ვუთხარი ჟულიას: — პარიჟიდამ წერილს მოველი; აბა წადი ჰკითხე მეკარეს, ხომ არ მოუტანიათ ჯერა მეთქი... ჟულია წავიდა... ველი... ჟულია აღარ დაბრუნდა. შევედ ჩემს საწოლს ოთახში, რომლის ფანჯრები ეზოში გაიცქირებიან: დავინახე რომ ჟულია სალდათს ელაპარაკებოდა. ძლივს ძლივობით დაბრუნდა. — წერილი არაფერი არა გახლდათ-რა, ბატონის ქალოო — შენ კარგა ხანი დარჩი იქა-მეთქი. — არა, ბატონის ქალოო. — როგორ არა, რომ მე დაგინახე, ჰუსარს ელაპარაკებოდი-მეთქი. — ჰუსარს არა, ბატონის ქალოო. — მე თითონ დაგინახე-მეთქი... — მე ჰუსარს კი არ ველაპარაკებოდი, მსროლელების პოლკისა გახლდათო: განსხვავებაა იმათ მუნდირებში. ჰუსრებს თეთრი ბუზმენტები აქვთ და მსროლელებს შავი. ამას გარდა მსროლელებს წითელი საყელო აქვთო. — საიდამ იცი ეგ ყველაფერი-მეთქი. — მე ერთი ბიძა-შვილი მყავს, ჰუსრებში ემსახურებაო. აქ მხოლოდ მსროლელები სდგანან ორი პოლკიო: 21 და 22-ე; ერთს ბრიგადას შეადგენენო. ის სალდათი ოც-და-მეერთე პოლკის მსროლელი იყოო...

„ოც-და-მეერთე პოლკისა! იმის პოლკისა! ჩემს ლაპარაკს

ჯულიასთან ცუდი ბოლო ჰქონდა... ექვს საათზედ მე და დედა-ჩემი წავედით ფერდობზედ სასეირნოდ ქვევითი. ორი მსროლელების ოფიცერი შემოგვხვდა. დედამ მითხრა:— მშვენიერი ცხენები ჰყავთ ამ ჰუსრებსაო. მე მოუფიქრებლად წამოვისროლე:— ეგ ჰუსრები კი არა, მსროლელები არიან მეთქი. ჰუსრებს თეთრი ბუზმენტები აქვთ და მსროლელებს შავი; ამას გარდა მსროლელებს წითელი საყე... სიტყვა ვეღარ გავათავე... შევხედე დედა-ჩემს... ის განცვიფრებული იდგა. საიდამ იცი შენ ეგეებიო?... ალისფერი სახე დამედო.—ჯულიამ მითხრა, დედა; იმას ერთი ბიძა-შვილი ჰყავს, ჰუსრებში მსახურებს... ერთხელ, თავს რომ მვარცხნიდა...— კაი სალაპარაკო საგანი კი აგირჩევიათ, მითხრა დედამ... ამითი გავათავეთ... მამა დაბრუნდა პარიჟიდამ; სტოლზედ დავსხედით და სადილად მამამ გვიამბო, რომ რკინის გზაზედ ერთს ოფიცერს შევხვდიო... იქნება ის იყოს... პოლკოვნიკს... არა, ეს ის არ არის! მამასა და იმ პოლკოვნიკს ერთად გაუტარებიათ მთელი ერთი წელიწადი; ერთად უთამაშნიათ ქაღალდი. ეხლა გაუახლებიათ ნაცნობობა. მამას სადილად დაუპატიჟნია მომავალ ოთხშაბათისათვის, 4 ივნისს. მე ვკითხე მამას—განა იმ პოლკოვნიკის პოლკი სენ-ჟერმენში არის-მეთქი?— ჰო, იმის პოლკი აქ არისო—ოც-და-მეერთეა, თუ ოც-და-მეორე-მეთქი?—მაშ ორი პოლკია აქაო?—ჰო, მამა, 21 და 22 ერთად ბრიგადას შეადგენენ-მეთქი... ამ სიტყვებმა მამა უფრო მეტად გააკვირვა დედაზედ.—მერე ვინ გითხრა შენ ეგეებიო?—ჯულიამ მითხრა, მამა. იმას ერთი ბიძა-შვილი ჰყავს, ჰუსრებში მსახურებს... ნეტა ეს რა ამბავია—სთქვა დედამ—ჟანა უკანასკნელს დროს სულ ჰუსრებზედ და მსროლელებზედ ლაპარაკობს.— იქნება ლამაზი ოფიცერი დაიგულა ვინმე—სთქვა ბებიამ... საშინლად

გავწითლდი. მოუთმენლად, თითქმის გაჯავრებულმა მივეცი პასუხი. თითქმის გული მომდის იმ ვაჟ-ბატონზედ, რომელსაც არც ვიცნობ და არც თავის დღეში გავიცნობ. სწორედ გული მომდის: რად შემოერია ჩემს ცხოვრებაში? რად მიყურებდა რკინის გზაზედ? რას ნავარდობდა ჩემის ფანჯრების წინ? ცხენი ნელა რად წამოიყვანა იმ დღეს, მე რომ დამინახა? მე რომ შემხვდეს, რამწამს ვიცნობ, მაშინვე ცხენს გავაჭენებ, ძალიან გავაჭენებ... მაგრამ ვაიმე რომ ჩემს ბებერს ცხენს გაჭენება აღარ ეხერხება, დამიბერდა. მამა აგი დამპირდა შენის დაბადების დღისთვის სხვა ცხენს გიყიდიო... ნეტა ვიცოდე, იმის პოლკოვნიკი ხომ არ არის, ოთხშაბათს, 4-ს ივნისს, რომ აქ სადილად გვეყოლება!

ეს იყო უკანასკნელი ფრაზა 26 მაისის დღიურისა. მასუკან ათიოდ გვერდს გადახედა თავის წიგნისას.

— 27 მაისიდამ 3 ივნისამდე არაფერია შენზედ, სრულებით არაფერი...

— შენზედაც არაფერია,— მიუგო ქმარმა— ამ რვა დღის განმავლობაში... ეს იმიტომ რომ სამწუხაროდ ამ ხანში ჩვენ ერთმანერთს არ შევხვედრივართ. მე აქ არ ვიყავი... ოციოდ ოფიცერი ორივე პოლკისა, ღენერალი და პოლკოვნიკები წასული ვიყავით მანევრებისათვის. ჩემი რაში თან წავიყვანე და იმ კვირის შენიშვნები სავსეა ჩემის ახალის ცხენის ქებით: „რაში უწუნო გამოდგა... ღონიერი, ცხარე და ჭკვიანი... გუშინ პოლკოვნიკი შეჯდა და ძალიან მოიწონა და სხვ. და სხვ.“ 3 ივნისს, საღამოს რვა საათზედ დავბრუნდით სენ-ჟერმენში და ოთხს ივნისს... მხოლოდ ორი სტრიქონია ოთხის ივნისისა. არ დამვიწყებიხარ, აი, ხედავ... «ნეტა ვნახავ იმ პაწია ქერა-თმიანს ქალს, თუ არა?...»

— აი ახლა ჩემი ოთხი ივნისი: «მე ვიცი იმისი სახელი. დღეს პოლკოვნიკი გვყავდა სადილად... შვიდ საათზედ მოვიდა. პირველად იმის მუნდირის საყელოს შევხედე... 21 აწერია... იმისი პოლკოვნიკი ყოფილა. სადილზედ უბრალო საქმეებზედ ლაპარაკობდენ... მაგრამ სადილს უკან, სანამ ყავას ვუმზადებდი, მამამ უთხრა: პოლკოვნიკო, იქნება ერთი სიკეთე გამიწიოთო: მინდა ცხენი ვაჩუქო ამ ჩემს ქალს; იქნება იცოდეთ სადმე კარგი, ძალიან მშვიდი ცხენიო... მე ავიტკიცე...—ძალიან მშვიდიც ნუ იქნება, პოლკოვნიკო; მე ძალიან კარგადა ვზივარ ცხენზედ... (ეს მართალია, ძალიან კარგადა ვზივარ ცხენზედ)... ვნახოთ, მოვიკითხავ.— სთქვა პოლკოვნიკმა—ჰო, ერთს ოფიცერს ჩემის პოლკისას ჰყავს ერთი ცხენი, რომელიც ძალიან კარგი იქნება ამ ქალისათვის... იმ დღეს შევჯექ... ჩინებული რამ არის...—ნეტა დამითმოს და კაი ფასს მივცემო—სთქვა მამამ...— იმ ოფიცრისთვის ფასი სულ ერთია. ის მდიდარია, ძალიან მდიდარია... ის არის კაპიტანი, სახელად დე-ლეონელი ჰქვიან.—კაპიტანი და მდიდარიო!—წამოიძახა ყორყმა—იქნება ის ოფიცერი იყოს, იმ დღეს რომ ინგლისურ დროშკით ჩაიარა შავის პონით.—ჰო, სწორედ ის არისო.— ჩვენ იმას კარგად ვიცნობთ, მე და ჩემი და; რამდენჯერმე შეგვხვდა წინ... მე ვგრძნობდი რომ ლოყები ამეწვა, სწორედ ამეწვა... პოლკოვნიკმა შემომხედა... ალისფერი უნდა ვყოფილვიყავი მაშინ... უეჭველია შეამჩნია... ათ საათზედ გამოგვეთხოვა და წასვლაზედ მითხრა:— ხვალ დე-ლეონელს მოველაპარაკები, მაგრამ კაი თუ ვერ გაიმეტოს... მეტად უყვარს ის ცხენიო...

«ასეა საქმე? იმის ცხენი უნდა ვიყიდო? მამამ სამი ათასი ფრანკი გადასდო ჩემის ცხენისათვის.»

— 5-ს ივნისამდე მივედით. ეს დღე გადაწყვეტის დღეა... ფოტოგრაფთან რომ ვიყავით სადღესასწაულოდ სურათის გადასაღებად...

— შენი პირველი მოსვლა ჩვენთან... აბა დაიწყე.

ისინი ერთმანერთს დაუახლოვდენ. ცოლი მუხლებზედ კი არ დაჯდა, იმის ფეხთით მოიკეცა და სანამ ის კითხულობდა, მუხლებზედ ედო ალერსიანად თავი... ასე რომ კაპიტანმა, რომელიც მაღლა იჯდა, იგდო ხელში დრო და დაუწყო ცხარედ კოცნა ჟანას. ჟანა ხელიდამ გამოუსხლტა, მაგრამ... მაშინვე კი არა...

— გაათავე, კარგი, — უთხრა ჟანამ — გაათავე და დაიწყე.

კაპიტანმა დაიწყო:

* * *

— «ხუთშაბათს, 5 ივნისს. დღეს დილით მოვდიოდით მანევრიდამ ნელის ნაბიჯით. პოლკოვნიკის ადიუტანტი მოვიდა ჩემთან და მითხრა, პოლკოვნიკი გიბარებსო. მე მივედ პოლკოვნიკთან, რომელიც ჯარის წინ მიდიოდა. — კაპიტანო, — მითხრა იმან თქვენ ახალს ცხენს ხომ არ გაჰყიდითო? — არა, პოლკოვნიკო-მეთქი. — კაი ფასიც რომ მოგცენო? — არც კაი ფასზედ მივცემ-მეთქი. — ერთს ლამაზს ქალს უნდა, რომელიც თქვენც გიცნობთო. — მეც მიცნობს მეთქი? — ჰო, რამდენჯერმე შეგხვედრიათ, ფერდობზედაც უნახავხართ... ერთის სიტყვით, ეტყობოდა, რომ გიცნობდათ... და ისიც შევამჩნიე, თქვენი გვარი რომ წარმოვსთქვი გუშინ, ძალიან გაწითლდაო. — ვინ გახლავთ, პოლკოვნიკო. — ერთის ინჟენერის ქალია, ლაბლინიერისა. — ქერა-თმიანი ხომ არ გახლავთ-მეთქი? — ქერა-თმიანია. — ფერდობზედა სდგას? — სწორედ ფერდობზედ. ხომ ხედავთ, რომ იცნობთო. — მხოლოდ დამინახავს, პოლ-

კოვნიკო, მეთქი.— აბა კარგად იფიქრეთ, დაუთმობთ თუ არა ცხენს იმ ლამაზ ქალსა... ნახვამდის კაპიტანოო...

«გავყიდო ჩემი რაში? სხვას თავის დღეში არ მივყიდი.. იმას კი... არ ვიცი... ძალიან ლამაზია... ჩემი სახელი რომ გაუგონია, გაწითლებულა... არა, პოლკოვნიკს მოსჩვენებია... რად გაწითლდებოდა? არა, რად გაწითლდებოდა?

«ჩემი და ლუიზა მოვიდა ჩემთან თერთმეტს საათზედ... მთხოვა ჩემს ბავშვებთან ისაუზმეო; დღეს სენ-ჟერმენის დღეობაა და ბავშვებმა მთხოვეს, საუზმის შემდეგ ბაზარში წავიდეთო.— თუ ფოტოგრაფი იქნება იქ, პორტრეტები გადაგვიღებინე, ბიძიაო, მითხრეს იმათ...— კარგი-მეთქი... ყოფილა ფოტოგრაფი; შევედით იმის კარავში... ის იქ იყო... თანა ჰყავდა ძმა, დედა და ერთი დიდი შავი ძაღლი. იმის პატარა ძმა ძაღლს გვერდით მოსწოლოდა და ცდილობდა მშვიდად დაეწვინა:—ნუ ინძრევი, ბობ... შენი პორტრეტი უნდა გადავიღოთ... მაგრამ ბობი ყურსაც არ იბერტყავდა, იმ ბავშვის თხოვნაზედ, ბავშვი მოთმინებიდამ გამოვიდა:—ჟანა, შენ უთხარიო... შენის მეტისა არავისი ეშინიან.... ინგლისურად უთხარი; ინგლისური უფრო ეყურება ფრანცუზულზედაო.— რას ამბობ, ჟორჟ, რას მასხარაობ.— ჟანა, ჩემო ჟანა... ჟანა დათანხმდა, სასტიკად შეჰხედა ბობს და უთხრა ინგლისურად: —მორჩილი იყავ, ბობ! აქ შემომხედე, აგრე, ჩუმად იყავ, ჩუმად!... სწორედ შინების ძაღლს იმისი... სრულებით გაჩერდა. რა მშვენიერი ხმა ჰქონია. სახე!... კარგად გავშინჯე იმ კარავში... სრული სინათლე იყო. სწორედ მშვენიერება ყოფილა.»

— მოიცა, მოიცა... აბა, მაჩვენე.

— რად გინდა?

— მგონი შიგა და შიგ ასწორებ.

— რა სათქმელია... აბა წაიკითხე.

— ჰო, ვნახე, კარგი... მერე?

«რაში იმისი იქნება! წასვლის დროს უთხრა ჩემს დას (მგონი ხმა ცოტა უკანკალებდა):—უკაცრავად, რომ ამდენი ხანი გაცდევინეთო... მე უნდა მეთქვა რამე... მაგრამ ვერაფერი ვერა მოვახერხე-რა. სწორედ სულელსავით ვიყავ გაჩერებული... თავი კი დავუკარ... იმანაც დამიკრა ოდნავ... მერე გავიდა ფოტოგრაფის კარვიდამ.—რა მშვენიერი ქალია, მითხრა ჩემმა დამ.— მშვენიერი და ეგრე!... მოვყევ იმაზედ ლაპარაკს... ვუთხარი ჩემს დას, ან სახელად რა ერქვა, ან სად იდგა... მამა ინჟინერი ჰყავს. მალიან ღირსეული კაცი-მეთქი და სხვ. და სხვ. მეჭირვებოდა იმაზედ მელაპარაკნა... ჩემი და განცვიფრდა.— შენ შეყვარებული ხარ! მითხრა იმან.—შეყვარებული, არა.—სწორედ, სწორედ შეყვარებული ხარ... მაშ უნდა გამოვიკითხოთ... ლამაზი რძალი მეყოლება... მე გავაცილე ლუიზა რკინის გზამდე... არა, მე შეყვარებული არა ვარ... მაგრამ რაში იმისი იქნება. მხოლოდ ერთი რამ მაწუხებს... მაგრამ არა, სიაში ისე ეწერა «ქალის უნაგირი სდგმიაო...» სიაში ხანდისხან ტყუილები სწერია ხოლმე... საწყალი პაწია ქალი... რომ დაემართოს რამე!... შინ ერთი ქალის უნაგირი მქონდა. ხანდისხან ჩემი და და მე ერთად დავდიოდით ცხენებით... მე ვუთხარი პიკოს:— რაშს ქალის უნაგირი დაადგი და მეიდანზედ გაიყვანე, საბანიც წაიღე მეთქი... პატარა ხანს უკან პიკო შევსვი ქალურად რაშზედ; ფეხები საბანში გავუხვიე, კითომ და ქალის ამაზონკაა. რაში ჭენებით წავიდა.— კაპიტანო, დამიყვირა პიკომ, ეს კარგადა ყოფილა გაწვრთნილი, ქალის უნაგირი სდგმია... მე თითონ მოვინდომე გამოცდა. მე თითონ შევჯექ რაშზედ. ჯერ ტარებით წავიყვანე, მე-

რე ჭკნებით და მინამ ისე ვატარებდი და ვაჭკნებდი, ჩემს გულში ვამბობდი:—როცა ვფიქრობ: იმიტომა ვარ ეხლა ამისთანა უცნაურ მდგომარეობაში და სასაცილო ტანისამოსში რომ ორის კვირის წინად რკინის გზაზედ შევხვდი ერთს ქრისთმიანს ქალს, რომელიც ინგლისურს რომანს ჰკითხულობდა!.. არა, რაში სწორედ საქალოდ გაწვრთნილი ყოფილა... ეს იმისი იქნება!... კარგი, მაგრამ როგორ მივცე? ის ემჯობინება რომ ეს ცხენი პოლკოვნიკს ჩავაბარო. არა, მე თითონ წავალ, ეხლავე... წავედი... პიკო უკან მომდევდა და თან რაში მოჰყავდა... მივედით; შევედით ეზოში. მე შევხედე პიკოს, სახეზედ ეშმაკური ღიმილი მოსდიოდა; ალბად ჰფიქრობდა:—მაშ ამისთვის გამომაკითხვინა კაპიტანმა... ზარი დავაწკარუნე.—ბატონი ლაბლინიერი აქა ბძანდება მეთქი?—პარიჟში ბძანდებაო. —ქალ-ბატონი?—ქალ-ბატონი კი აქა ბძანდებაო.—მიართვით ჩემი კარტოჩკა და მოახსენეთ, რომ ცხენის თაობაზედ მოველ მეთქი... ბიჭმა მოახსენა. ვაი თუ ის იქ არ იყოს! შევედი... ის იქ იყო თავის დედით, ბებიით, პატარა ძმით და თავისი შავი ძაღლიც იქა ჰყავდა. აღარ მახსოვს, მასუკან რა მოხდა. მე უნდა სულელური სახე მქონოდა. ეს კი მახსოვს რომ ლაპარაკი ჩამოვარდა მათრახებზედ და ალვირებზედ... მე მახსოვს, ვუთხარი რომ ცხენს რაში ჰქვიან დ ერთი ან ორი კვირა გამოსაცდელად გყავდეთ მეთქი... ფასზედაც უნდა მოგველაპარაკნა, მეტი გზა არ იყო. სიტყვები ამ დროს ტუჩებს მიწვავდა... მაშ საჩუქრად ხომ ვერ მივცემდი. უნდა გამომერთმია იმისი ფული. ეზოში ჩავედით... იქ, რაშთან, იმისთანავე სულელური, რეტიანი ლაპარაკი მოგვივიდა, როგორც სასტუმრო ოთახში. ყელში გაჩერებული მქონდა ეს სიტყვები: «შენ ანგელოზი ხარ და მე ჩემს ღმერთად გხადი და ამის მაგივრად ვეუბნებოდი:

«უნდა ცხენს თხუთმეტი გირვანქა შვრია აძლიოთ მეთქი» ბევრი სისულელე ვილაპარაკე. მე ვუთხარი, ახლა მომაგონდა, ეს ცხენი უფრო კარგად ჰზიდავს მსუბუქს ტვირთს და თქვენს ხელში უფრო ბედნიერი იქნება, ვიდრე ჩემსაში მეთქი... ამისთანა სიტყვებით საძაგელს ჩაბეჭდილებას ვიქონიებდი მასზედ. ბოლოს მე და პიკო წამოვედით. თავი ისე დარეტიანებული მქონდა რომ მთელი გზა პიკოს ვესაუბრებოდი... რომ იმაზედ მეთქვა რამე. გული სასიამოვნოდ მიფანცქალებდა, როცა პიკო მეუბნებოდა:— რა ნაირად შემომხედა იმ ლამაზმა ქალმა... მგონი მიცნო. მაშინ კარგად დააკვირდა ჩემს სახეს, როცა მეკარეს ველაპარაკებოდი. ეგ ქალი ყოფილა, კაპიტანო, რომ ისე ტკბილად მოჰქცევია მეკარის ავად-მყოფს ქალსაო.»

— საწყალი პიკო! ისიც ცოტა რეულა ჩვენს ცოლ-ქმრობაში...

— რასაკვირველია, ერია. პირველმა იმან შემატყობინა შენი ვინაობა.

— მე კი შენის ვინაობისა არა ვიცოდი-რა და ისე უვინაობოდ შემიყვარდი! აი... ყური დაუგდე.

* * *

«ხუთშაბათს, 5 ივნისს. ერთი ამბავი მეორეს მოსდევს; ღმერთო, როგორ გათავდება ეს ყველაფერი? მე იმისი ცხენი მყავს; რაში ჰქვიან; ჩვენს საჯინიბოშია, ჩემსა და ყორყის ცხენს შუა. აბა პატარა აზრები დავილაგოთ. რამდენი რამ მოხდა დღესა! ყორყმა საუზმის შემდეგ მითხრა:— ჟანა, იცი დღეს უნდა ფოტოგრაფთან წავიდეთ და ბობის პორტრეტი გადავაღებინოთო.— შენ და დედა წადით უჩემოდ მეთქი.— არა, თუ შენ არ წამოხველ, ბობს ვერ დავაწვენთო... მე დავთანხმდი; წავედით, მივედით ფოტოგრაფთან. ბობი დაწვა თუ

არა, კარავში შემოვიდა... ვინა?... ისა... მარტო კი არა... ვიღაც ყმაწვილს და ლამაზ ქალთან. ვინ უნდა იყოს ის ქალი? აი ორი ბავშვიც. ბიძას უძახიან... მაშ იმის და ყოფილა... ჟორჟმა ბობს ვერა გააგონა-რა; მე უნდა სასაცილოდ გავმხდარიყავი იქ, იმის თვალ-წინ; უნდა თავი მომესულელებინა და ბობთან ინგლისური ლაპარაკი დამეწყო, მითომ და აი რა ჭკვიანი ძაღლი მყავს-მეთქი. იქიდამ სირცხვილისაგან გაწითლებული წამოვედი. შინ გულ-მოსული, გაკაპასებული მოვედი. შევიკეტე ჩემის ოთახის კარები. ხუთს საათზედ უნდა ჩაისთვის ჩავსულვიყავ. ჩაველ თუ არა, პიერმა ერთი კარტოჩკა შემოიტანა.— ვინ არისო? იკითხა დედა-ჩემმა.— ერთი ოფიცერი გახლავთ, მსროლელების პოლკის კაპიტანიო.— მსროლელების პოლკის კაპიტანი!... მე მაგისთანას არავის ვიცნობ. საზაფხულოდ იმიტომ წამოველ, რომ დამშვიდებული ვიყო და სალდათებმა საქმე გამიჭირესო! გუშინ პოლკოვნიკი!..... დღეს მსროლელების პოლკის კაპიტანი! ხვალ მთელი პოლკი მოგვაწყდება! რა უნდა იმ კაპიტანს!— ცხენის თაობაზედ გახლავთ.— აბა დახედე ამ კარტოჩკას, ჟანა... რა დაგმართვია, რას გაწითლებულხარ!... სისხლი ხომ თავში არ აგივარდა?— არა, დედა.— მაშ აბა ეს წაიკითხე... ავიღე კარტოჩკა და წავიკითხე: «გრაფი როჟერ დე-ლეონელი, 21 მსროლელთა პოლკის კაპიტანი.» გრაფი! გრაფი ყოფილა! ესღა აკლდა!— ლეონელი! წამოიძახა ჟორჟმა, ეგ ოფიცერი ჟანას ცხენის გულისთვის მოსულა.— მართალს ამბობ, სთქვა დედამ, პოლკოვნიკმა გუშინ ეგ გვარი სთქვა... მამა-შენი რომ აქ არ არის... მაინც უნდა მივიღოთ... პიერ, მოახსენე, შემობძანდეს... ჟანა, შენ უნდა ელაპარაკო, თორემ, კარგად იცი მე ცხენებისა არა გამეგება რა... შემოვიდა... თავი დაგვიკრა... დედამ, ორიოდე თავაზიანის

სიტყვის შემდეგ, რომელსაც პატარა მეტი ზრდილობა ეჭირვებოდა, მითხრა: — ყანა, შენის ცხენის თაობაზედ მობმანებულა ეს ბატონი; შენ მოელაპარაკეო... დავრჩით ორნი მარტო. ლაპარაკის ტვირთი სრულად მე დამაწვა. რა კარგი რამ არის, რა ზრდილობიანი, რა მიხვრა-მოხვრა აქვს! მე კი სულ სულელი ვიყავ, მტკნარი სულელი. მე ვგრძნობდი რომ აღარა მესმოდა-რა, მიწასთან გასწორებული ვიყავ. აბა, იქნება მოვიგონო რა ლაპარაკი გვქონდა, რომელსაც ისეთი ცუდი აზრი უნდა შეედგინებინა ჩემზედ. ორნი მარტოკა ვისხედით, ერთმანეთის პირ-და-პირ. მადლობა ღმერთს, მე სინათლისკენ არ ვიჯექ.—დღეს პოლკოვნიკმა მითხრა, რომ თქვენ ცხენს ემებთო.—დიაღ, ბატონო, მამა მაძლევს ცხენს ჩემს დაბადების დღეს-მეთქი... არა, რა სისულელე იყო ჩემგან! რაში ეჭირვებოდა ეს იმას?... იმიტომ მომივიდა ასე რომ აღელვებულს სიტყვები დამებნა და რაც მომადგებოდა ენაზედ, ვამბობდი. იმან მითხრა კიდევ:—მე ერთს ცხენს მოგართმევთ და მგონი სწორედ სათქვენო უნდა იყოსო.—პოლკოვნიკმა სთქვა გუშინ, რომ ის ცხენი ძალიან გიყვართ და მე არ მინდა რომ...—მართალია, კარგი ცხენი გახლავთ და კარგი რომ არ ყოფილიყო, ვერც შემოგბედავდით, მაგრამ ჩემთვის ცოტა სუსტია და მსუბუქს ტვირთს უფრო კარგად ატარებს.

«ტყუოდა, სწორედ ტყუოდა; თითონ პოლკოვნიკს გაესინჯა და ძალიან მოსწონებოდა... და პოლკოვნიკს კაი ზიდვა უნდა... ცოტა ტვირთი კი არ არის პოლკოვნიკი! საშინელი სქელი რამ არის! ეს ფრაზა: «მსუბუქს ტვირთს უფრო კარგად ატარებს» რა ლამაზად იყო ნათქვამი და რა ზრდილობიანად! ეს ის თქმა იყო: შენ სუსტი ქმნილება ხარ, მსუბუქი, ბუმბული, ჩიტი!... მერე დაუმატა:—ჩვენი საქმე ხანდისხან სამმი-

მოა... ცხენი თქვენს ხელში უფრო ბედნიერი იქნებაო..... «თქვენს ხელში უფრო ბედნიერი იქნება!!!» ეს ფრაზა ნაზად, თითქმის ალერსიანად წარმოსთქვა. ესეც იმას ნიშნავდა: თქვენს ხელში ვინ არ იქნება ბედნიერიო. თქვენს ხელში ყველანი ბედნიერნი იქნებიან, ცხენებიც კიო!... იმაზედ ლამაზად მოლაპარაკე და თავაზიანი განა იქნება კიდევ ვინმე!...»

ჟანამ უცებ შესწყვიტა კითხვა:

— შენ კი არა გრძნობდი, რა ლამაზად მელაპარაკებოდი?

— არა.

— ხომ ასე ჰფიქრობდი — მაინც?

— აგრე ვფიქრობდი.

— საქმეც ეგ არის... შემდეგს ვკითხულობ.

«მე, მადლობის მაგივრად, მკვახედ ვუპასუხე: — მე მივიღებ, ბატონო, თქვენს ცხენსა. როდის შემეძლება იმისი გასინჯვა მეთქი. — თან მოვიყვანე; და ქვეით გახლავთ და აქ დავიტოვებთო. გახლდეთ გამოსაცდელად ერთს, ორს კვირას, რამდენი ხანიც გნებავთ; ცხენს კაი გასინჯვა ეჭირვებაო. — დიდად გმადლობთ, ბატონო, ხვალ გავსინჯავ და მაშინვე მამა-ჩემი პასუხს მოგართმევთ, მეთქი. — არა, ბატონო, ორი-სამი დღე მაინც იყოლიეთ, ვიდრე გადასწყვეტდეთო. ჩემთვის სულ ერთი არისო. — თქვენი ნებაა. დიდად მადლობელი გახლავართ, მეთქი...

«წამოდგა, თავი დამიკრა და წასვლა დააპირა... ამ დროს დედამ სთქვა: — ჟანა ერთს საჭირო საქმეზედ მოლაპარაკება დაგავიწყდა... ცხენის ფასზედაო... ოჰ, დედა-ჩემო, მე შენ მიყვარხარ სულით და გულით, მაგრამ ერთის წამს... ერთის წამს, მეტს არა... შენ მე მეჯავრებოდი! დედა სწორედ მართალს ამბობდა. იქნება ოთხი, ხუთი ათასი ფრანკი ღირდა... მე ცხე-

ნისთვის იმდენი არა მქონდა... მაგრამ პირ-და-პირ იმასთან ფასზედ ლაპარაკი, რა საზიზღარი, რა საშინელი რამ იყო!... მე ვუთხარი:—მართლა, ბატონო, მართლა... ღვთის მადლით ის წამომეშველა:—ცხენი დიდის ფასისა არ გახლავთო.—მამა-ჩემი სამს ათასს ფრანკზედ მეტს არ მაძლევს ცხენის-თვის, მეთქი.—სამს ათასს ფრანკსაო! ჩემი ცხენი სრულებით სამიათას ფრანკად არა ღირსო. მე მხოლოდ ათას ცხრაასი ფრანკი მივეცი და როცა ცხენს გასცემენ, ძვირად აიღებენ ხოლმე მიცემულს ფასსაო...

«მაშინ გულში გავიფიქრე: ვუყვარვარ, სწორედ ვუყვარ-ვარ მეთქი. ის ცხენი გულითა უყვარებია და მე კი სასყიდლო-ბის ფასზედ ნაკლებს მაძლევს მხოლოდ ჩემის სიამოვნების გულისათვის... მე შემკრთალმა ვუთხარი:—როგორ შეიძლება, რომ პატარა მოგება არ დაგრჩეთ, მეთქი.—ჩემი მოგება ის იქნება, რომ თქვენი სამსახური შევიძლოო. ოღონდ ცხენი მოგეწონოთ და დარწმუნებული ბძანდებოდეთ მე და მამა-თქვე-ნი ადვილად მოვრიგდებით ფასზედაო...

«ამ სიტყვებზედ საერთოდ დაგვიკრა თავი, ბებიას, დე-დას, მე, ჟორჟს, ბობს, ყველას. წავიდა კიდეც. მაგრამ კარის დირეზედ შეჩერდა: სწორედ ეზარებოდა წასვლა.»

— მართალია, ეზარებოდა.

— «მე მითხრა, მინდა თქვენი კუჩერი დავარიგო, როგორი სადავე იხმაროს ჩემის ცხენისთვისაო... მაშინ ბებიამ... ოჰ, რა კარგი რამ იყო მაშინ ბებია... არა ჰგავს დედას, იმას რო-დი ეჯავრება სამხედრო სამსახურის ხალხი.. კარგი რამ იყო მაშინ ბებია... ასე სთქვა:—ჩავიდეთ ძირს, ქანა, ამ ყმაწვილთან ერთად და ცხენი ვნახოთ... ლუი ეზოში იქნებაო.

«ჩავედით ძირს, ბებია, ჟორჟი, ბობი და მე... ცხენი იქ

იყო; ერთს მსროლელს ეჭირა ხელში; ზურგზედ ქალის უნაგირი ედგა. კაპიტანმა შეამჩნია, რომ გავკვირდი.—მე ქალის უნაგირი მაქვს ჩემის დისთვის, რომელიც ხანდისხან სენჟერმენში მოდის ცხენით სასეირნოდაო. და რა კი არ მინდოდა რომ მცირედიც არის შემთხვევა რამე თქვენთვის, მე გავიყვანე ცხენი მოედანზედ და ჩემი სალდათი შევსვი ქალურადაო.

«მე შევხვდე სალდათს: იმ დროს რომ მსროლელი ვნახე, მეკარეს რომ ელაპარაკებოდა, ის იყო. იმანაც მიცნო, მეც ვიცან. მე გავწითლდი. კაპიტანიც ცოტა გაწითლდა. მგონი მიხვდა რომ მე და სალდათმა ერთმანეთი ვიცანით... ეს კიდევ არაფერი. სალდათმაც ხმა ამოიღო და სთქვა:—კაპიტანიც შევსვა ქალურად ამ ცხენზედ და საბანი ამაზონკასავით წამოიხურაო. თითონვე უნდოდა გული დაეჯერებინაო... კაპიტანი ისე გაწითლდა და მე ისე გავყვითლდი, რომ სალდათი შეჩერდა, სისულელე ხომ არა წამოვროშე-რაო. ისე ავღელდი, რომ ცრემლები მომერია და წამოვილუღლუღე:—ოჰ რა კეთილის გულისა ბძანებულხართ, ბატონო, მეთქი!... იმანაც მითხრა:—მაშ როგორ უნდა მოვქცეულვიყავ, სწორედ აგრე უნდოდაო!... ბებია-ჩემი კაი გამოცდილია და ჩუმად გვიყურებდა თავის პაწია თვალებით, რომელნიც ისე ნაზად და თან ისე ეშმაკურად გამოიცქირებოდენ. ლუი, ღვთის მადლით, მალე მოვიდა. ეზოში არ იყო და ყოჩეი წავიდა მოსაყვანად. მაშინ ლუის წინ კიდევ ლაპარაკი მოვრთეთ... აღარ მახსოვს, რაზედ ვილაპარაკეთ. იმან აგვიხსნა რომ ცხენს მაგარს სადავეს ნუ გაუკეთებთო. მე გავაწყვეტინე სიტყვა...—ლაგამი ხომ არ უნდა მეთქი?—არა, ლაგამი კი არა, უბრალო აღვირი უნდაო... აღარ მახსოვს რაღაც ნაირი აღვირი სთქვა... მერე ისიც

გვიამბო, რა უნდა ვაჭამოთ ცხენსა, ამა და ამდენი შვრია, ამდენი ბზე, ამდენი თივაო. მერე თავი დაგვიკრა, წასვლა დააპირა. მე ერთი ნაბიჯი წინ წავდგი. გაჩერდა. ძიელ მინდოდა თავაზიანად მეთქვა რამე... მაგრამ ხმა ჩამიწყდა, სიტყვა ვეღარა ვთქვი. ის იცდიდა და მეუბნებოდა: გნებავთ რამე, ხომ არა გნებავთ-რაო? საშინელს მდგომარეობაში ვიყავი. უნდა უეჭველად მეთქვა რამე... ამის მეტი ვეღარა მოვახერხე-რა:— უკაცრავად, რა ჰქვიან ცხენსა, მეთქი?— რაში, ბატონოო.— გმადლობთ მეთქი.— მშვიდობით ბძანდებოდეთო...

«წავიდა და თან სალდათი წაიყვანა, რომელმაც მხრით ქალის უნაგირი წაიღო. პიკო ჰქვიან იმ სალდათს. ჟორჟი და ლუი საჯინიბოში შევიდნენ. მე და ბებია მარტო დავრჩით. ბებიამ მითხრა: ჟანა, წამო ბაღში გავისეირნოთო... იქ ბებიამ აღსარება მათქმევინა და მეც ყველა ვუთხარი... ყველა, ესე იგი არაფერი, რადგან ჯერ არაფერი ამბავი იყო, თუმცა ეს არაფერი რაღაც არის. ბებიამ მითხრა:—სულელო, თავში მაგისთანა ფიქრს ნუ ჩაიდებო...— მე თავში ფიქრი არაფერი ჩამიდვია, ბებია, მე კარგად ვიცი, რომ ეს უცაბედი შემთხვევაა, ჰო, შემთხვევა მეთქი... მაგრამ შენი ჭირიმე დედას არაფერი უთხრა მეთქი. დედა დამცინებს მხოლოდ; ის შენისთანა როდია, იმას როდი უყვარს სამხედრო სამსახურის ხალხი, მეთქი.— მაშ მეო!—შენ, ვიცი რომ ისინი გიყვარან და ხშირად მითქვამს ჩემს გულში ბებიას უსიამოვნოდ არ დარჩება, მე რომ ოფიცერი შევირთო მეთქი...

«შინ შევედით.— ძლივს არ მოხველითო, გვითხრა დედამ. ერთი მითხარით, რა ამბავი იყო. ეზო მგონი სალდათებით სავსე იყოო.— სრულებითაც არა, დედა. მხოლოდ ის ოფიცერი და იმის სალდათი იყვნენ მეთქი.— ის ოფიცერი კი-

კაი გვარის კაცსა ჰგავს. ამას გარდა იმის კარტინკას რომ ჰკითხულობდი, ყურადღება არ ათხოვე. გრაფი ყოფილა.— გრაფი მეთქი?—ჰო გრაფი, აი ნახეო.—მე ვერ შევამჩნიე მეთქი...

„ასეთი ცოცხალი ტყუილი იქნება! დედა ძალიან მორბილდა... კარგი დედა მყავს, მაგრამ ერთი სუსტი თვისება აქვს: ცაში აფრინდება მე რომ მარკიზის ან გრაფის ცოლი გავხდე. მე ამ ღირსებებს დიდად არად ვაფასებ. ვინც არ მეყვარება, ამით თავს ვერ შემაყვარებს; მაგრამ ვინც მიყვარს, ეს არ შემაძულებს.»

— გაათავე?

— გავათავე... მგონი საყოფი იყოს ერთის დღისათვის... ახლა შენი ჯერია.

* * *

— «პარასკევს, 6 ივნისს. უნდა თავ-შენახულად მოვიქცე. დღეს მე ტყეში არ წავალ, არც ფერდობზედ. მოვიცდი.»

— «პარასკევს, 6 ივნისს. დღეს რაშზედ შევჯექ და მგონი ურიგოდ არა ვზივარ. საკვირველი ცხენია. ბებიას ჯერ ეძინა, როცა წაველი. დავბრუნდი თუ არა, შეველი მისასალმებლად. რაღასაცა სწერდა. ვერ გაიგო, კარები რომ გავაღე. მინდოდა შემეშინებინა და ჩუმად მივეპარე.

— როგორც ეტყობა, ეგ ყოფილა შენი ჩვეულება...

— «ბებია წერილსა სწერდა, რომელიც ამ სიტყვებით იწყობოდა: «პატივცემულო ღენერალო...» ამის მეტი ვერა დავინახე-რა. ბებიამ მაშინვე დამალა. მე მომაგონდა, რომ ბებია ერთს ღენერალს იცნობს, რომელსაც კაი ადგილი უჭირავს სამხედრო სამინისტროში. რაღა დღეს მოაგონდა იმასთან მიწერა?! არა, რად დამიმალა! სადილს უკან ცხენის თაო-

ბაზედ ილაპარაკეს; ხვალ მამა პარიჟში შუა-დღის მაშინით წავა. დილით დე-ლეონელთან მივა... კარები გაიღო. შემოვიდა პოლკოვნიკი.. რასაკვირველია, კიდევ ცხენზედ მოჰყვენენ ლაპარაკს, ხვალინდელს ვიზიტზედ; მამამა სთქვა, ვწუხვარ რომ ხვალ დილითვე ვერ მივდივარ პარიჟში, იქ საქმეები მაქვსო.— რადა სწუხდებითო, უთხრა პოლკოვნიკმა, მე ვნახავ დე-ლეონელს და მე თითონ შევასრულებ მაგ საქმესაო. ფასი ათას ცხრაასი ფრანკია. იმას მოგება არა ჰქონდა გულში. ნახა რომ მე თქვენ გიცნობდით და ეცადა ზდილობიანად მოქცეულიყო, თავის პოლკოვნიკი ესიამოვნებინა... თქვენც შეგიძლიანთ მაგიერი გარდაუხადოთ და ამ დღეებში სადილად დაჰპატიჟოთ. მაინც უარს იტყვის: მეტის-მეტი მიუკარებელი რამ არის;— არსად არ დადის; საღამოთი კარებს შეიკეტავს ხოლმე და მუშაობს.

«საქმე ასე დაიწყეს. ნეტა ვიცოდე უარს იტყვის? არა, არა მგონი.»

* * *

— «შაბათს, 7 ივნისს. ცხრის ნახევარზედ ჩვენ ჩამოვხტით ცხენებიდამ კაზარმებთან. პოლკოვნიკი მომიახლოვდა და მადლობა მითხრა იმის სიტყვის შესრულებისათვის; ასე ჰგონია იმის გულისთვის მოვიქეცი ასე. ფასი ორის სიტყვით გადავწყვიტეთ. პოლკოვნიკმა დაუმატა:—ამ დღეებში მგონი სადილად დაგპატიჟებენ, მაგრამ ნუ გეფიქრებათ, შეგიძლიანთ უარი უთხრათ. მე ვუთხარი, რომ მიუკარებელი ხართ.— პოლკოვნიკო მეთქი...—ტყუილია თუო? სრულებით არსად არ დადიხართო.— მე მგონი მაგ დაპატიჟებაზედ უარს არ ვიტყვი, პოლკოვნიკო...— აკი მივმხვდარვარ! ნასყიდობის კვალობაზედ მიეცით ცხენი, რომელიც ორი იმდენი ღირდა და რომლის

გაცემასაც სრულებით არ აპირებდით... ჰო, ლამაზი თვალები კი აქვს იმ ქალსა.—მართალი გახლავთ, პოლკოვნიკო. გაგიტყდებით, რომ ძალიან მომწონს ის ქალი!

«უეცრად წამომცდა... მესიამოვნებოდა იმაზედ ლაპარაკი... მარტო პირი ჰყავდეს კაცს მესაიდუმლოედ, ცოტა ძნელია... ესკადრონის უფროსი მოვიდა და მოახსენა პოლკოვნიკს იმ კვირის ამბავი. ვიდრე პოლკოვნიკს უამბობდენ: ამა და ამ ცხენს წიხლი მოარტყესო, ესა და ეს სალდათი ღამე არ გამოცხადდაო, ამა და ამ ცხენს ცხენმა უკბინაო და სხვ.—ის მე ღიმილით მიცქეროდა და თავის ჭაღარა ულვაშს იგრეხდა. მოახსენება რომ გათავდა, პოლკოვნიკი წავიდა და გვერდზედ რომ ჩამიარა, მითხრა:—ნახავ, თუ გარეული არ მოაშინაურონ!...

«ჩინებული კაცია ჩვენი პოლკოვნიკი, მაგრამ მეტად უბედია: ჩემი საიდუმლო მალე მთელის პოლკის საიდუმლო იქნება.

* * *

— «შაბათს, 7 ივნისს. რა უბედურებაა! წუხელის სიზმარში ის ვნახე. მართალია გამბეტაც ვნახე, მაგრამ გუშინ მთელი სადილი იმაზედ ლაპარაკობდენ. ის უფროს ღენერლად დაენიშნათ... გამბეტი კი არა, დე-ლეონელი... მთელის საფრანგეთის ჯარის მბძანებელი ის იყო; სადღაც ძალიან გაემარჯვნა. გამბეტა მივიდა და უთხრა: თქვენ ბონაპარტე იყავით და ეხლა ნაპოლეონი ხართო! გამბეტას უნდოდა თავზედ გვირგვინი დაედგა მისთვის, მაგრამ იმან თავ-მდაბლად მიუგო: ბონაპარტობა მეყოფა, ნაპოლეონობა არ მინდაო... გამბეტამ უპასუხა: მგეც საქმეურია; უფლება მე დამრჩესო. რა სისულელეა სიზმარი, რა სისულელე, რომ ამაებსა ვწერ!... დილით რაშ-

ზედ ვიჯექ. სწორედ კარგია და კარგი. ის არსადა სჩანს; ალბად განგებ სჩადის. სადამოზედ პოლკოვნიკი კიდევ გამოცხადდა. ბიჭმა რომ მოახსენა იმის მოსვლა, დედამ ცოტა სახე შეიჭმუხნა, თითქო უნდოდა ეთქვა: კიდევ ის სალდათებიო! პოლკოვნიკმა გვითხრა, რომ რაშის საქმე ათას ცხრაას ფრანკად გათავებულიაო... მერე მიტრიალ-მოტრიალდა ისე რომ მამა ბაღში გაიყვანა სიგარის მოსაწევად. თხუთმეტმა წუთმა გაიარა. დედას ეწყინა:—რა საქმე აქვთ მამა-შენს და იმ პოლკოვნიკსაო. თავშიშველა გავიდა, სურდო შეეყრებაო. ქუდი წაუღე და უთხარ შემოვიდესო...—ბატონი ბძანდებით მეთქი.

«ბაღში შეველ... პოლკოვნიკის სიტყვებს მოვკარ ყური: «სწორედ მარგალიტია, მე თქვენ გეუბნებით სწორედ მარგალიტიაო!» მერე: «სუ, გაიფთხილდითო!» ლაპარაკი გადაასხვაფერეს. ეს ძალიან ამბავია! იქნება პოლკოვნიკის პირით მითხოვა კიდეც? ჯარში განა ყველა ასე უცებ მოხდება ხოლმე. ცოტა აჩქარებულა! ერთის ნახვის შემდეგ, რომელზედაც მხოლოდ თივაზედ, ბზეზედ და შვრიაზედ ვლაპარაკობდით! პოლკოვნიკი წავიდა. მამას ფიქრიანი სახე ჰქონდა. თერთმეტს საათზედ, როცა დასაწოლად ვეთხოვებოდი და ჩემს ოთახში ასვლას ვაპირებდი, ორივ ხელი გამომართვა და მითხრა:—კმაყოფილი ხარ იმ ყმაწვილის კაცის ცხენისა, თუ არაო?...
—ძალიან კმაყოფილი ვარ... რო იცოდე რა რიგად შემიყვარდა ჩემი რაში მეთქი!...

«მგონი ეს სიტყვები მეტად ცხარედ, მეტის-მეტის აღტაცებით წარმოვთქვი. სულ მეშინიან არ გავამხილო ჩემი თავი. როცა იმის ცხენზედ ვლაპარაკობ, ასე მგონია იმაზედ

ვლაპარაკობ მეთქი!... რა ვქნა «მარგალიტი» ვინ უნდა იყოს, ისა, თუ მე?!»

* * *

— «კვირას, 8 ივნისს. დღეს დილით ჩემის დისაგან ეს წერილი მივიღე: «მეტი აღარ შემიძლიან; ორს დღეს ორმოცამდე ვიზიტი გავაკეთე. ლაპარაკში შევაპარებდი ხოლმე ამ ფრაზას—ხომ არ იცნობთ ლაბლინიერის ოჯახობასა მეთქი?—ხუთგან თუ ექვსგან ამისთანა კაი პასუხი მომცეს: ხალხი მალიან კარგიაო. კარგა ფული აქვთო. ფული თავის დღეში მეტი ქონება არ არის. მერე სინიდისიანად მოგებული ფულიო. ქალზედ ყველა ერთხმად იძახის: სწორედ ანგელოზიაო! თუ გული გეუბნება, წინ წადგი ფეხი, ჩემო კაპიტანო.» გაოცებული დავრჩი. მაშ ეტყობა შეყვარებული ვყოფილვარ. ჩემს დასაც შეუნიშნავს. ექვს საათზედ იმის მამისაგან პატარა ბარათი მომივიდა. ოთხშაბათს, 11 ივნისს, სადილად მპატიჟობენ. პოლკოვნიკმა აკი მითხრა, «ამ დღეებშიო.» ეხლავე უნდა მივცე პასუხი? არა ხვალ მივცემ.

— «კვირას, 8 ივნისს. დღეს დილით ადრე ქვეით ჩავედი. პოსტალიონი კიდეც მოსულიყო. დერეფანში ფოლდნოსზედ ბევრი წერილები ეყარა. ჩემთვის არა იყო-რა, მაგრამ ერთი იყო ბებიას სახელზედ. დიდი წითელი ბეჭედი აჯდა; კონვერტზედ ეწერა: «საფრანგეთის რესპუბლიკა. სამხედრო სამინისტრო». ვინ იცის იქნება ჩემი ბედი ამ წერილშია?! დარწმუნებული ვარ, რომ ბებიამ იმის ამბავი მოიკითხა. ვიღაც მსახურმა გამოიარა. ქურდსავით გავიპარე. ათი საათი შესრულდა. ბებიას უნდა ჰღვიძებოდა; თავის წერილს წაიკითხავდა. მე ავედი იმასთან.— ოჰ, პაწაწკინტელა, აქა ხარო... ძალიან მხიარულად იყო ბებია:— მომესვია და კვლავინდებურზედ უფრო

ღამაზად გადამკოცნა. ოჰ, რაღაც უხარიან ბებიას, რაღაც უხა-
რიან; მოხვევნაზედ ეტყობა... იმ ღენერლის წერილს გაუხა-
რებია... დღეს კვირაა; მამა პარიჟში აღარ წავიდა. საუზმის
შემდეგ ბებიამ უთხრა: შენთან სალაპარაკო საქმე მაქვსო.—
მეცაო... ორნივ მეორე ოთახში გავიდნენ. რად გავიდა ბებია
მეორე ოთახში? თუნდა დავიფიცავ, რომ ღენერლის წერილის
საჩვენებლად... საშინელი პატრიოტია ბებია-ჩემი. რამდენჯერ
გამიგონია იმისაგან რომ სამხედრო სამსახურისთანა ჩინებუ-
ლი სამსახური არ არისო და დამნაშავენი არიან ის დედები,
რომელნიც თავიანთ ქალებს თავის მოყვარეობის გამო ოფიც-
რებს არ აძლევენო. ბებიას საშინლად ეჯავრება ის ვაჟ-ბატო-
ნები, რომელნიც მხოლოდ ამით იჩენენ თავს, რომ გაზაფ-
ხულზედ ბევრს მტრედებსა ჰხოცვენ და შემოდგომაზედ ბევრს
ხოხბებს. დედას კი ძალიან უყვარს იმისთანები, რომელთა-
თვის ღმერთს ათი თითი მხოლოდ ამ მფრინველების დასა-
ხოცად მიუცია. დედასა და ბებიას ხშირად მოსდით ხოლმე
ამ საგანზედ ლაპარაკი. ძლივს, დღემ გაიარა. სადილზედ მა-
მამა სთქვა:—ძალიან თავაზიანად მოგვექცა ის ყმაწვილი ოფი-
ცერი; ოთხშაბათისათვის სადილად დავპატიჟეო; და ისე სთქვა,
ვითომ აქ არაფერი ამბავიაო.—ოთხშაბათისთვისაო! წამოიძა-
ხა დედამ... რატომ ეგრე აჩქარებულხარ?.. ახლა ყველა ოფიც-
რები გინდა შემოიჩვიოო... ის, მართალია, კაი ყმაწვილი კა-
ცია, მაგრამ იმას ახლა სხვები მოჰყვებიანო.»

* * *

—«ორშაბათს, 9 ივნისს. სწორედ გამოვსულელდი. დღეს
მთელი ერთი საათი ვწერე რვა პატარა სტრიქონი, რომელ-
შიაც ვმადლობდი დაპატიჟებისათვის და წასვლას ვატყობინებ-
დი. ათჯერ, ოცჯერ მეტად ხელახლავ დავიწყე წერა და როცა

წერილი გავგზავნე, მხოლოდ მაშინ მომაგონდა რომ ორჯერ ჩავწერე სიტყვა «სიამოვნება» იმ რვა საცოდავს სტრიქონში.»

* *
*

— «ორშაბათს, 9 ივნისს. მიიღო დაპატიჟება! დღეს დილით საუზმესა ვჭამდი; პურის საჭმელ ოთახის ფანჯრები ეზოში გაიცქირებიან... დედამ უცებ შეჰყვირა...— კიდევ ვიღაც სალდათი დაეხეტება ეზოშიო!... გავიხედე და წამომცდა: — ეგ პიკოა მეთქი! უნდა გენახათ, დედა-ჩემს რა სახე დაედო: — გეტყობა, ჟანა, შენ ეხლა ყველა სალდათების სახელები იციო.— მარტო ერთისა ვიცი... ეგ ის არის, იმ დღეს რომ რაში მომგვარა მეთქი... ბებიამ ბევრი იცინა... რა მხიარული რამ არის ბებია! დღეს დილით, კიბეზედ მღეროდა! ეტყობა ძალიან კაი ამბავი მიუღია!... საუზმის შემდეგ იმისი წერილი ჩავიგდე ხელში... რა უბრალოდ და თან ლაზათიანად არის დაწერილი. აი ის წერილი სიტყვა სიტყვით: «მოწყალეო ხელმწიფევ! მე მივიღე თქვენი წერილი, რომლითაც ნებულობთ ჩემს დაპატიჟებას ოთხშაბათს, 11 ივნისს. დიდის სიამოვნებით მივიღებ თქვენს დაპატიჟებას და დიდს მადლობასაც განგიცხადებთ. ძლიერ მესიამოვნა რომ თქვენს ქალს ცხენი მოსწონებია... თქვენი ღრმა პატივის-მცემელი...» განგებ გაუმეორებია სიტყვა «სიამოვნება...» იცოდა რომ მე ვნახავდი იმის წერილს... იმიტომ ჩასციებია ამ სიტყვას.»

* *
*

— «სამშაბათს, 10 ივნისს. ხვალ იმასთანა ვარ სადილად.»

— «სამშაბათს, 10 ივნისს. ხვალ ის აქ არის სადილად.»
აი მივედით სადილის დღემდე. შენი ჯერია სადილის ამბავი.

— მოდი, ჟანეტა, დღეს აქ გავჩერდეთ. აბა, ნახე რამდენი საათია?

— ორი საათის დილისა.

— ჰო, ორი საათი ყოფილა. ეს ჯერ პირველი საბუთია, რომ ამაღამ გვეყოფა... ამას გარდა იმ დღეს იქით ჩვენი წიგნები მეტად ერთფერნი იქნება. იქნება ლაპარაკი სიყვარულზედ, კიდევ სიყვარულზედ, სულ სიყვარულზედ. ამაზედ მეტი არა იქნება-რა... ჩემში მაინც მარტო ეგ არის.

— ჩემშიაც ეგ არის მარტო.

— არის ლაპარაკი სიყვარულზედ ჩვეულებისა-მებრ; ერთმანერთის ნახვის თავისუფლობაზედ დ̃ კიდევ სიყვარულზედ. ერთმანერთთან ლაპარაკის თავისუფლებაზედ და კიდევ სიყვარულზედ... მასუკან, რაც ახლო გნახე, როცა გიცან სრულად რაც იყავი, რაცა ხარ, არის ლაპარაკი იმაზედ, რომ შენ ყველა ქალებზედ ლამაზი და კარგი ხარ. ხომ ხედავ ჩვენის რომანის საუკეთესო, საგანგებო დრო დასაწყისი იყო. ჩვენ ერთმანერთი თითქო წინად—გრძნობით გვიყვარდა, შორეულად, პირველის დანახვიდამვე: არც ერთმანერთთან ლაპარაკი გვეჭირებოდა, არც ერთმანერთის გაცნობა. მე მაინც პირველადვე შენს თვალებში ამოვიცან შენი სული. 11 ივნისიდამ, სადილის დღიდამ, 17 აგვისტომდე, ჩვენის ქორწილის დღემდე, ბევრი რამ ვუთხარით ერთმანერთს; ბევრი ტკბილი და ალერსიანი სიტყვა გავაგონეთ, მაგრამ, ჩემო ჟანეტა, ჩვენში იმისთანა ტკბილი და ამაღელვებელი ლაპარაკი არსად ყოფილა, როგორც ის უმნიშვნელო სიტყვები ეზოში, საჯინიბოს ახლო, ბობსა დ̃ პიკოს წინ. ისე მიცემდა იმ დღეს გული, რომ ვსთქვი, ეს არის ჩემი ბედი გადაწყდა მეთქი. იმ ეზოდამ გულ-დაჯერებული გამოვედი, რომ შენ ჩემი იქნები და მთელს ჩემს სიცოცხლეს იმას ვეცდები, ბედნიერი გამყოფო... აგერ ორი წელიწადია მას აქეთ... დღემდის ხომ ავასრულე ჩემი სურვილი?

— აასრულე, ჩემო კარგო, აასრულე!...

ქალი ქვევით აღარ იწვა... ის იჯდა იმის მუხლებზედ... რვეულები გვერდზედ ეყარათ და იმ დღეს მეტი აღარ უკითხავთ.

თელავის სემინარია და პირველი მისი რექტორი გაიოზ ნაცვლიშვილი.

(შემდეგი *)

IV

გაიოზი პოტემკინის სიახლოვეს.

(1783—1793)

არხიმანდრიტი გაიოზი დიდი ხანი არ ყოფილა რექტორად თელავის სემინარიისა. ესე უნდა ვიფიქროთ, თუ მივიღებთ, რომ ესეც სხვებთან დაესწრო გიორგიევსკში, როდესაც ირაკლი მეორის და ეკატერინე მეორის ვექილებმა ხელ-შეკრულობა დასდვეს. ესე ჰფიქრობს არხიმანდრიტი ნესტორიც (საქ. რ. სასულ. მახარებელი 1865 წ. რუსული განყოფ. გვ. 114). პლ. იოსელიანიც სწერს, რომ თელავის სემინარიის რექტორად ყოფილა დავით ალექსიევი 1784 — 1799 წლამდე, მაშასადამე გაიოზი შეიძლება რექტორად ყოფილიყო 1783 ანუ 1784 წლამდის (Икортскій монас. въ Картал. П. Іоселіани გვ. 87 და სასულ. მახარებელი, ნოემბერი 1865 წ.) თუ რომ მართლა გაიოზი მესამე ვექილად იყო (საქართ. ეკლესიის მხრით),

*) «ივერია» № 8, 1881 წ.

რატომ ამას ხელი არ უწერია ხელ-შეკრულობაზე და ან ამის შემდეგ რაღად დარჩა რუსეთში? რა თქმა უნდა, რომ ამის აზრსაც მოქმედება ექნებოდა საქართველოს ვექილებზედ ხელ-შეკრულობაზე საუბრის დროს, მაგრამ, ვგონებ, გაიოზი უმეტესად იმისთვის დაესწრო თათბირის დროს, რომ იმან რუსული იცოდა, რუსები ამას უფრო გულს ანდობდენ, როგორც რუსეთის აკადემიაში ნასწავლს და ამას უფრო ჩქარა მიიმხრობდენ, ვიდრე სხვებს, რომელთაც რუსული ენა არ იცოდენ და რომლებთანაც მხოლოდ მოენის შემწეობით შეიძლებოდა საუბარი. ამითვე შეიძლება ავხსნათ გაიოზის დაახლოება მაშინდელ რუსეთის ხერხიან დიპლომატთან, გრიგოლ ალექსანდრეს ძე პოტემკინთან, რომელიც ხელ-შეკრულობის დროს იყო ვექილად რუსეთის მხრივ, ხოლო ჩვენიდგან— თავადნი იოანე ბაგრატიონი და გარსევან ჭავჭავაძე.

გაიოზი ხელ-შეკრულობის გათავების შემდეგაც პოტემკინის მახლობლად სცხოვრებდა. ჩვენ ვიცით, რომ 1783 წ. ყირიმი შეერთდა რუსეთთან. ამ ახლად შეძენილ ქვეყნის მმართველობა მიენდო გენერალ-გუბერნატორს ნოვოროსიის სამფლობელოისას თ. პოტემკინს, რომელიც ერთგულად შეუდგა თავის უწყებაში მყოფ ადგილების განკეთილებას. პოტემკინის სურვილით მასთან მახლობლად სცხოვრებდა არხიმანდრიტი გაიოზი. ამავე დროს, სახელდობ 1785 წ., გაიოზი დაინიშნა წევრად ოსეთის კომისიისა (Осетинс. комис.) რომელიც დაწესდა მოზდოკში 1760 წ. მართლ-მადიდებელ ქრისტიანობის გასავრცელებლად მთის ხალხში. აქვე გაიხსნა სკოლა ახლად მონათლულ ოსების ყმაწვილების სასწავლებლად 1765 წ. ამ დროდგან ეს ქალაქი ისე გაკეთდა, რომ 1785 წ., როდესაც ეკატერინოგრადი შეიქნა სანამესტნიკო ქალაქი, მოზ-

დოკი დაიდო სამაზრო ქალაქად და ამას ეს ღირსება არ მოჰ-კლებია 1842 წლამდის. თუმცა გაიოზი ოსეთის კომისიის წევრად დაინიშნა 1785 წ., მაგრამ 1783—1791 დროს განმავ-ლობაში, როგორც შეიძლება ვიფიქროთ მიტროპოლიტის იონას მოთხრობის მიხედულობით, არხიმანდრიტი გაიოზი განუშორებლად ანუ მახლობლად უნდა ყოფილიყო თ. პოტემ-კინთან, თუმცა ჩვენ გაიოზზე 1782—1789 წ. ნამდვილი არა-ფერი ვიცით. ვიცით მხოლოდ, რომ 1789 წელს ივლისის თვის განმავლობაში სცხოვრებდა პოლტავის გუბერნიის ქა-ლაქს კრემენჩუგში, როგორც ესა სჩანს თვით მისგანვე გადა-წერილის წიგნისაგან და 1790 წ. ის შეხვდა მოლდავიის ქალაქს იასაში მიტროპოლიტს იონას, რომელიც მივიდა მაისში, 1790 წელს.

«მოვიდა, სწერს იონა მიტროპოლიტი თავის მოგზაუ-რობაში, იმერეთის მეფისაგან გამოგზავნილი დესპანი ანუ ელ-ჩი, ბესარიონ გაბაონი და სვიმონ ბიძის მისისა ძე, და ვკით-ხე ამბავი მოსვლისა მისისა ქვეყანასა ამას და მომითხრა ყო-ველივე: უგანათლებულესის პოტემკინის აქა ყოფნა და არხი-მანდრიტი გაიოზის, მეფის ირაკლისაგან გამოგზავნილის მდი-ვანი სულხანის, და ისიცა დესპანი თუმანოვი და სხვანი მრავალნი... რა მოვიდა გაიოზ და ვნახეთ ერთმანერთი, გარ-დავეხვიენით. იტირა არხიმანდრიტმა გაიოზ და ვკითხე: რის-თვის სტირი, მამაო და ძმაო? მიპასუხა: სადა ვართო და სად შევიყარენითო? სადაობა და ვინაობა სულთ-ითქვნა და მეცა მასულთქმა» (გვ. 111). აქ იყო ამავე დროს ამბროსი არხიეპისკოპოზი პოლტავისა და ეკატერინოსლავლისა და ექსარ-ხოსი მოლდავო-ვალახისა, იონას შენიშვნით, «უმაწვილი-კაცი და ბრძენი» (გვ. 30).

როდესაც თ. პოტემკინს შეეტყო იონა მიტროპოლიტის იქ ყოფნა, ებრძანებინა ამბროსისთვის: «ქართველი არქიელი მოსულა, და კვირას თან-წამოიყვანე (ამაღლების დღე იყო იმ კვირას) და ერთად მოდითო. შაბათს კაცი ებოძა ამბროსი არქიელისა: კნიაზს შენი ნახვა ნებავს, ხვალ ჩემი კარეტა მოგერთმევა, დილაზედ მოდი, წირვა მოისმინე და შემდგომად წირვისა, წავიდეთო...» «ყამსა ამას, სწერს იონა, გაიოზი ჩემთან იყო და შექცეოდა რომელსამე ისტორიის მოთხრობასა და ვიხილეთ კაცი იგი მომავალი ამბროსი არხიეპისკოპოსისა. კაცმან მან გამოგვიცხადა, ხვალ აქ მონასტერში წირვაო. მსწრაფლად მიეგება გაიოზ არხიმანდრიტი და აღმოიღო ქისა თეთრისა თვისისა და რაიცა იყო ქისასა მას შინა, ხელში ჩაუდო და გამობრძანდა სისარულის პირით და ცრემლ-მორეული და ვუთხარ: რაისთვის მიეც? ყამსა წირვისასა შევედით მანტიით ეკლესიასა შინა. მითხრა გაიოზ არხიმანდრიტმა: როგორც მინახავს წირვა შენი, ისე სწირეო და ძალითა ღვთისათა აღვასრულე წირვა და შემდგომად წირვისა ამბროსისთან ფაკუსკა (საუზმე) მივიღეთ და სადილი ექსარხოსთან მოლდა-ვალახისა და შემდგომაც ვსწირევდით.» (მგზავრობა იონა მიტროპ. გვ. 113).

ამის შემდეგ მოვიდა პეტერბურღიდგან თ. პოტემკინი. ამავე დროს იასში მოვიდა ლათინთა არქიელი და სწირა თავისის ცერემონიით. მათის მიხედულობით კნიაზმაც აწირვინა ამბროსის. «თვით მობრძანდა უგანათლებულესი, დაარიგა დილით: ასე წამოდით, ასე მოიქეცითო.» ამბროსისთან იყვნენ თანამწირველნი მიტრ. იონა, არხიმანდრიტი გაიოზ და სხვ. პოტემკინმა წირვის დროს თვით შეიყვანა ლათინთა არქიელი და ცდილობდა რუსული წირვა მოეწონებინა ამისთვის. სამ-

ღვდელოსათვის ახალი შესამოსელი დაამზადებინა ამ დღისა-
თვის. წირვის შემდეგ ეკლესიის კრებული საუზმეზე იყო კნია-
ზთან. «მერე, სწერს იონა, წარმოვედით სახლსა ამბროსი არ-
ხიეპისკოპოზისასა და ამბროსიმ გვისტუმრა ქორ-დაგებული ცე-
რემონიით. ვითა დღესასწაული (ვგონებ, სიტყვით «ქორ-და-
გებული» იონას უნდა გამოსატოს სტოლზე გაშლილი სუფ-
რა) შემდგომად ალებისა წინადადებულისა, წარვიდნენ (სხვანი)
და დავრჩით ჩვენ და რამდენიმე არხიმანდრიტნი. გაიოზი დად-
გა და თაყვანისცა არქიელს ამბროსის: ამისი მადლობა არ შე-
მიძლიანო, ჩვენის ქვეყნის პატივისცემა რომ მოიღე, და ჩვე-
ნი არქიელი თავს დაუყენე ბერძნის მიტროპოლიტს იეროპო-
ლისაო. მე გაიოზს დიდად თავის ქვეყნის ერთგულობა ჩამო-
ვართვი და ჩემზედ კეთილ გულ-მოყვარებად. ამბროსიმ უგო
პასუხი: ხრისტე რადი, გაიე არხიმანდრიტო, იონა მიტრო-
პოლიტი არს მოხუცებული და იეროპოლეის დიდად უმაწვი-
ლი. . შემდგომად ამისა მოვიდა შიკრიკი შვეთზედ გამარჯვე-
ბისა და მეის თანად შერიგებისა... მცირედისა შემდგომად აი-
ღეს ქალაქი და ციხე იზმაელისა.» (იზმაელის ციხე აიღეს თ.
პოტემკინმა და კუტუზოვმა 11 დეკემბერს 1790 წ.)

ერთი სიტყვით, მინამდის პოტემკინი ცოცხალი იყო,
ჩვენ ვხედავთ არხიმანდრიტს გაიოზს, რომ ეს მის მახლობ-
ლად სცხოვრებდა. მაშასადამე გაიოზს უნდა ეცხოვრა მასთან
მხოლოდ 29 დეკემბრამდე 1791 წ., როდესაც გარდაიცვალა
ხსენებული თავადი, გრიგოლ ალექსანდრეს ძე პოტემკინი. პო-
ტემკინი, როგორც დაახლოვებული და საყვარელი გვამი იმ-
პერატრიცა ეკატერინე მეორისა, გააცნობდა გაიოზსაც თა-
ვის მფარველს. მართლაც ამის შემდეგ იმპერატრიცამ ჩქა-

რა მიაქცივა მას თავის ყურადღება. 1793 წ უბოძა მას ოქროს ჯვარი მკერდვასის ქვებით, იაგუნდით და ბრილიანტით მოჭედილი.

V

გაიოზი მოზდოკის კათედრაზედ.

(1793—1799).

ამავე წელს 12 მაისს დაინიშნა ახლად დაარსებულს მოზდოკის კათედრაზე და ეკურთხა ეპისკოპოზად 29 მაისს პეტერბურღში. იწოდებოდა ეპისკოპოზად მოზდოკისა და მაჟარისა და იყო უფროს პირად სასულიერო წოდებაში მაშინდელ კავკასიის მხრის ყველა ქალაქებისა და სოფლებისა. ახლად ნაკურთხს ეპისკოპოზს ეკატერინემ უბოძა 5000 ხუთმანეთიანი ოქრო. (შეიძლება ვიფიქროთ, რომ გაიოზის ეპისკოპოზად კურთხევაზე დასწრებოდა იმპერატრიცა ეკატერინე და არა არხიმანდრიტად კურთხევაზე, როგორც სწერს მღვდელმონაზონი ნესტორი. (საქართ. სასულ. მახარ. 1865 წ. იანვარი, რუსული განყოფილების 114 გვ.))

გაიოზი დანიშნა უმაღლესმა მთავრობამ, როგორც ოსების კომისიის წევრად, აგრეთვე მოზდოკის ეპარქიის მწყემსთმთავრად, იმის მიხედულობით, რომ ეს იყო საქართველოს შვილი, გაზდილი კავკასიაში, მთის ხალხთან მახლობლად მცხოვრები, მცოდნე მათის ხასიათისა და ჩვეულებისა. გარდა ამისა იყო ნასწავლი რუსეთის აკადემიაში და რუსეთშივე კარგა ხანს ნამყოფი, და მაშასადამე ყველა მხრით ეს ღირსი

იყო ამისთანა ყურადღებისა, ნდობისა და წარმატებისა. ამის-
თვის თვით იმპერატრიცა ხელს უწყობდა ამას ახალ მინდობი-
ლების კეთილად აღსრულებისთვის. თვით უწმინდესმა სინოდ-
მა მისცა მას სახელმძღვანელოდ დარიგება—უკაზი—იმაზე,
თუ როგორ უნდა მოიქცეს, როგორც ოსეთის კომისიის შე-
სახებ, ეგრეთვე თავის ეპარქიის წარმატებისათვის.

უსარგებლო არ იქნება, რომ ამ უკაზის შინაარსი შე-
ვიტყოთ. ამ სინოდის უკაზით გაიოზს მოეთხოვებოდა შემ-
დეგომი:

ა) როგორც გაიოზს, ეგრეთვე მისგან გაგზავნილ მქა-
დაგებლებს სახელმძღვანელოდ უნდა ჰქონოდათ ის ინსტრუქ-
ცია, რომელიც უწმინდესმა სინოდმა მისცა ოსეთის კომისიას
1771 წ. თუ, ვინიცობაა, ეპისკოპოზი დაინახავდა საჭიროდ
იმისთანა სასარგებლო საქმეს, რომელზედაც ინსტრუქციით ნე-
ბა არა ჰქონდა, ამას უნდა ეცნობებინა ეს სინოდისათვის. უნ-
და დაეთხოვნა უწინდელი წინამძღვარი მქადაგებელთა და მო-
ენე, რადგან ესენი ეხლა, გაიოზის დროს, საჭირონი აღარ
იყვნენ. საქადაგებლად სახარებისა ეპისკოპოზ გაიოზს უნდა
გაეგზავნა უწინდელ კომისიის წევრებს გარდა, სხვა ნიჭიერნი
სამღვდელონი და საეკლესიო პირნი, როგორც თვითონ დაი-
ნახავდა საჭიროდ და სასარგებლოდ ეპარქიისათვის. როდესაც
თავისუფალი დრო ექნებოდა, თვითონაც უნდა დაევლო და
ენახა ახლად მოქცეული სოფლები, და თავის შენიშვნები შე-
სახებ იმისა, გულ-მოდგინებით იღებენ ქრისტიანობას და
მტკიცედ ინახვენ ახალს სარწმუნოებას, თუ არა, უნდა წა-
რედგინა უწმინდესის სინოდისთვის. როდესაც საჭირო იქნე-
ბოდა გაგზავნა მქადაგებელთა ოსეთში, გაიოზს უნდა ეთხო-
ვა გენერალ-გუბერნატორ გუდოვიჩისთვის, რომ იმას მიე-

წერნა ყიზლარის კომენდატისთვის და ებრძანებინა მათთვის, რომ მქადაგებელნი მშვიდობით მიეყვანათ ადგილამდის და ადგილობრივაც ჰქონოდათ ყურადღება მათ უშიშარ ცხოვრებაზედ.

ბ) ყოველივე საშუალება უნდა ეხმარნა სწავლის გავრცელებისათვის და წარმატებისთვის ოსების სკოლებში, იმათ კარგად შენახვისა, მათის რიცხვის გამრავლებისა, სკოლებისათვის კარგის მასწავლებლების შოვნისა და თავის დროს ცნობების წარდგენისა კავკასიის მთავარ-მართებელთან შესახებ იმისა, თუ რამდენი არიან მასწავლებელნი და მოსწავლენი სკოლაში მისაღებად დადებულის მათთვის ფულის ჯვალობაზედ. უმჯობესნი მოსწავლენი მას უნდა გაეგზავნა ასტრახანის სემინარიაში, ხოლო კურსის შესრულების შემდეგ, უნდა განეწესებინა ისინი მღვდლად ოსების სოფლებში.

გ) მისს მმართველობის ქვეშ იყვნენ წინა-პირველად მხოლოდ ქ. მოზდოკისა და ყიზლარის მაზრებში მყოფი ეკლესიები მათის სამღვდელო და საეკლესიოს კრებულით, და აგრეთვე ყიზლარის უდაბნო (მონასტერი). მის უწყებაშივე უნდა ყოფილიყვნენ ყოველი ახლად აშენებული მის ეპარქიაში და თვით ოსეთში ეკლესიები და მათი სამწყსო, რომელიც მიიღებდა ქრისტიანობას. რაც შეეხება იმ სოფლებს, რომელნიც არიან მის უწყების სამზღვარზე და რომელთა მოქცევაც ქრისტიანობაში ადვილად შეიძლება, ამაზედ მას უნდა ეცნობებინა ადგილობრივ ღენერალ-ღუბერნატორისთვის, ხოლო ამას, საჭირო ცნობების შეკრების შემდეგ, უნდა წარედგინა სინოდში ცნობები მათ სიშორეზე მოზდოკიდგან და მათს მდებარეობაზე რომელსამე მაზრაში. ოსებში უნდა ეზრუნა ძველის ეკლესიების განახლებისათვის და ახლად აეშენებინა მა-

შინ, რომელსაც ასწონავდა მათის შენახვისთვის საჭირო ხარჯს და იმ ეკლესიებში მყოფ კრებულისას.

დ) რადგან უმაღლესის უქაზის ძალით დადებულ მოზდოკის ეპარქიისთვის ფულიდგან მცირედი ნაწილი მაინც უნდა გადაედო მქადაგებელთ საშუალების გასაუმჯობესებლად, ამისთვის უნდა შეემოკლებინა, როგორც თვითონ საჭიროდ დაინახავდა, დადებული არქიელისთვის და კონსისტორიის კანცელიარიისთვის მოსამსახურეთ რიცხვი და აგრეთვე მგალობლები, ხოლო აქედგან დანაშთენი ფული მიეცა მქადაგებლებისთვის გზის ხარჯად, სასყიდლად ახალ-მონათლულებისთვის პერანგებისა, ჯვრებისა და ხატებისა.

ე) რაც საჭირო იქნება არქიელის სახლისთვის და მეორე ხარისხოვანის უდაბნოსათვის, ე. ი. ადგილი ეზოსა და ბაღისათვის, ცხენების და საქონლის საძოვრად, მათ დასაბინავებლად, ტბა და მდინარე თევზების საჭერად, ყველა ამის შოვნა და მიცემა მიენდობა ადგილობრივ ღენერალ-გუბერნატორს.

ვ) საარქიელო შესამოსი და სხვა საჭირო ნივთები უნდა მისცეს აღნიშნულს ეპისკოპოზს ყოვლად-სამღვდელო გაბრიელმა, მიტროპოლიტმა ეკატერინოსლავლისამ იმ შესამოსიდამ, რომელიც მიეცა მას კრუტიცკისა და კირილლოვსკის ეპარქიებიდგან. (საქ. სას. მას. 1865 წ. იანვარი, რუს. განყ. გვ. 116—118).

ამ უქაზიდგან ნათლად სჩანს, თუ რა შეხედულობისა იყო მთავრობა გაიოზზე და ამისთვის რა უფლება მიუნიჭებია მისთვის — ქართველ ეპისკოპოზისთვის იმისთანა ეხლანდელ ზოგიერთ მმართველთ შეხედულობით, საეჭვო ადგილზედ, როგორიც იყო მისადმი მინდობილი ეპარქია.

რადგან მოზდოკის კათედრაზე დანიშვნის დროს, არ იყო

იქ არც სახლები არქიელისათვის, არც საჭირო შესამოსი და ნივთები საღვთო მსახურებისათვის. ამ მიზეზის გამო გაიოზი, კურთხევის შემდეგ უნდა დარჩენილიყო პეტერბურგში რამდენიმე თვე. ამ ხანებში, ე. ი. 14 ნოემბრის 1793 წ. გარდაიცვალა ასტრახანის არქიელი ტიქონი (მალინინი), რომლის შემდეგ უმაღლესმა სასულიერო მთავრობამ მიანდო გაიოზს დროებით ასტრახანის ეპარქია. ახალის არქიელის დანიშვნამდე. ამ ადგილზე დაჰყო გაიოზმა 26 თებერვლიდამ 16 აპრილამდის 1794 წ., და მაშასადამე ის თითქმის მთელი წელიწადი განაგებდა მოზდოკის ეპარქიას შორიდამ. მოზდოკში მისვლის შემდეგ, მინამდის დასრულდებოდა არქიელის სასახლე, მღვდელ-მთავარი დადგა ერთ საეკლესიო სახლში, რომელიც ეკუთვნოდა ოსეთის კომისიას. არქიელის სასახლეც ჩქარა დაასრულეს. ეს იყო გძელი ერთ-ეტაჟიანი სახლი, კრამიტით დახურული. არქიელის სახლებში, მის კრებულს გარდა, იმყოფებოდა ოსების სასწავლებელიც. ამ სასწავლებლის მოწაფეთაგან შესდგებოდა მგალობელთ გუნდი. არქიელის სახლი იყო საკათედრო სობოროს მახლობლად, ამისთვის არქიელი დაიარებოდა სობოროში წირვა-ლოცვაზე ქვეითად მანტიით და თან ახლდა მას გუნდი მგალობელთა. ამას პანაგიაც ჰქონდა წმ. ნინოს სურათით, რომელიც უბოძა იმპერატრიცა ეკატერინე მეორემ.

გაიოზი იყო ტანად მაღალი. როდესაც მოზდოკის კათედრაზე გადავიდა 1793 წ. ის უნდა ყოფილიყო ორმოც-და-შვიდის წლისა. მართლაც, როგორც იმ დროის მისი სურათი უჩვენებს, მისი მკრთალი პირის-სახე, მჩე მოკიდებული. იყო შემოსილი ჭაღარა-შერეულ შავის წვერით; ბარტყულას ქვეშ უჩნდა ეგრეთვე ჭაღარა-შერეული ხუჭუჭი თმა; მსხვილი შავი

თვალები, რომელთაც ზემოდამ ქუთუთოები ჰქონდა წამოფარებული, მრგვალი ცხვირი, წმინდა და მოკუმული ტუჩები. ყველა ეს აძლევდა გაიოზს დიდებულს შეხედულობას. ესრეთი წარმოსადეგი გვამი, მანტიით შემოსილი, გამოემგზავრებოდა თავის სადგომიდგან ეკლესიაში წირვა-ლოცვისთვის მგალობელთა გუნდით და მით დიდ შთაბეჭდილებას სხავდა, როგორც ახლად მოქცეულ ქრისტიანებზედ, ეგრეთვე მაჰმადიანებზედ და წარმართებზედ, რომელნიც დაიარებოდენ ქალაქში სავაჭროდ. რასაკვირველია, ამისთანა შთაბეჭდილებას დიდი გავლენა ექნებოდა მთიულებზე და გააადვილებდა მათ მოქცევას ქრისტიანობრივ სარწმუნოებისადმი *).

*) იმ სახით, როგორც ჩვენ აღვსწერეთ გაიოზი, მას წარმოადგენს, არხიმანდრიტის ნესტორის სიტყვით, ის სურათი, რომელიც ეკუთვნის კავკასიის (სტავროპოლის) სემინარიის წიგნთსაცავს. გაიოზის სურათის შესახებ უნდა შევნიშნოთ ერთი შემთხვევა, რომელიც მე გადმომცეს. გაიოზის სურათი ჰქონია ერთს მისს მახლობელ ნათესავთაგანს, სიღნაღის მაზრის სოფელს მაღაროს მცხოვრებს. ამ უკანასკნელს, როგორც ბევრს სხვათაც შემთხვევია, რამდენიც შვილი გასჩენია, იმდენი მოჰკდომია. უმეცარს მამას ამისთანა უბედურება იმით აუხსნია, რომ იმის სახლში ბერულად მორთულის გაიოზის სურათი ყოფილა კედელზედ ჩამოკიდებული. ამისთანა ფიქრსა და საქმეს შუა დიდი დრო და ხანი არ გამოსულა. ერთ ზემორე მოხსენებულს შვილის უბედურობის დროს, გონება-დაბნეულ მამას უსაყვედურებია გაიოზის სურათისთვის ესრეთი უბედური შემთხვევა ოჯახში, მივარდნია სურათს, ჩამოუგლეჯია კედლიდამ და უჩვენებია მისთვის შესაფერი და საპატიო ადგილი გაძლიერებულს შუაგულ ცეცხლში. დიდად გასაკვირველი არ არის ამისთანა ქცევა ქიზიყის შუაგულის მცხოვრებისაგან, სადაც ჰსუფევს მამა-პაპურივე სიკერპე და ცრუ-მორწმუნეობა. გაიოზის სურათის შესახებ უნდა დავასახელოთ ის შენიშვნაც, რომელიც იყო დაბეჭდილი

ზემორე აღწერილიდამ სჩანს, რომ გაიოზი უნდა მოქცეულიყო ახალს ადგილზე, როგორც ამას ურჩევდა თვით სინოდი; მომზადებული კარგად იყო ამისთანა მინდობილობის შესასრულებლად, იყო კარგი ნასწავლი, დიდებულის შეხედულობისა და ცხოვრებაში გამოცდილი. საქმე ეს არის, თუ როგორ გაამართლა ამან თავის სამსახურით ახალს ალაგზედ მთავრობის მინდობილობა და მაღალი შეხედულობა?

როგორც სჩანს სინოდის ინსტრუკციიდამ, იმას უნდა მიექცია ყურადღება მქადაგებელ მღვდლებზედ, სწავლის გავრცელებაზედ, ტაძრების აშენებაზედ, შეემოკლებინა მოსამსახურე გვამთ რიცხვი კანცელიარიაში, აეშენებინა სახლები და გაეჩინა შესაფერი ეზო-ყური არქიელისა და მონასტრებისთვის. მოზდოკის ეპისკოპოზი იწოდებოდა ვიკარნად ასტრახანისა, მაგრამ იმას ჰქონდა მინიჭებული უფლება თავისუფალ ეპისკოპოსისა. იმას ჰქონდა თავის კონსისტორია, განსაზღვრული შტატი სამღვდელო და საეკლესიო მსახურთა, საარქიელო სახლი, ჰყავდა თავისთვის მგალობელნი და სხვ., ე. ი. ჰქონდა ყოველისფერი, რაც კი ეკუთვნოდა მესამე ხარისხოვან ეპარქიას.

«დროებაში» № 133 წარსულს 1879 წ., რომლიდამაც სჩანს, რომ «სოფლის ვაქირის მღვდელს დ. ხელაშვილს ჰქონია სურათი «კალმასობის» ავტორისა და «ნაცვალოვისა.» თუმცა კორრესპონდენტი არასა სწერს, თუ ვინ არის ზემორე მოხსენებული «ნაცვალოვი», მაგრამ მე ვფიქრობ, რომ ეს სურათი უნდა იყოს გაიოზისა, რომელიც იყო გვარად ნაცვალოვი სიღნაღის მაზრიდამ. თუ ეს ნამდვილი გამოდგა, იმედია, რომ ბ. როინოვი, რომელიც გამოჩენილ ქართველთა გვამების სურათებს უანგაროდ იღებს, არ დაზოგავს თავის შრომას გაიოზის სურათის გადაღებისთვისაც.

მინამდის შევუდგებით გაიოზის შრომისა ნაყოფთა განხილვას ზნეობის დაცვის შესახებ, საჭიროა ორიოდე სიტყვა ვსთქვათ თვით ქ. მოზდოკზედ და ამასთანვე ვაჩვენოთ, თუ რა მდგომარეობაში დახვდა ამას თავის ეპარქია ზნეობითის მხრივ.

ჩვენ უკვე ვიცით, რომ 1793 წლამდის, მოზდოკის ეპარქია შეადგენდა განუშორებელ ნაწილს ასტრახანის ეპარქიისას. სხვა რომ არა ყოფილიყო-რა, ამ სიშორედ ყოფნას მოზდოკისას სამეუფო ქალაქის ასტრახნიდამ სანუკარი შედეგი ვერ ექნებოდა ზნეობის დაცვის მხრივ. მართლაც, გაიოზის წინამოადგილე ასტრახანის მღვდელ-მთავარი ტიქონი თავის საყოველთაო მიწერილობაში სასულიერო მმართველობათადმი სანატრელს მდგომარეობას ვერა ჰხედავს თავის ეპარქიაში. ის, სხვათა შორის, სწერს 1792 წ. შემდგომს: «გამოცდილებით დავრწმუნდი, რომ ჩემს ეპარქიაში საქმე გაჭირებულს მდგომარეობაში არის. ეს შეეხება როგორც სასულიერო მმართველობას, ეგრეთვე თვით კონსისტორიასაც. სახელდობრ ა) აძლევენ საჩივარს ერთი-ერთმანერთზედ; სასულიერო სამმართველო იღებს მათ, იძიებს არა ისრე, როგორც ამას მოითხოვს სახელმწიფო სჯულის-დება გამოძიების შესახებ, და ჭეშმარიტებით ვიცი, რომ თვით კონსისტორია გამოსაძიებელ საქმეებს ანდობს სასულიერო სამმართველოებს, რომელნიც სრულებით ვერ იძიებენ ამისთანა საქმეებს. ბ) თვით სასულიერო მმართველნი ხშირად იქცევიან თავის-ნებად, სახელდობრ, როდესაც დაიარებიან სოფლებში ვითომც გასასინჯად ეკლესიების კეთილ-განწყობილობისა, თვით ისინივე ხშირად ჰბადებენ უწესოებას; თავიანთ მოსვლით საქმეს უჭირებენ სამღვდელო და საეკლესიო მსახურთა სხვა-და-სხვა თხოვნითა. გ)

სასულიერო სამმართველოს არა აქვს ჟურნალები შესავალ-გასავლის საქმეებისთვის და არც საჭირო სიები.»

ამისთანა მდგომარეობაში იყო სასულიერო სამმართველონი მოზდოკის ეპარქიის გახსნის წინად. ამ გვარი მდგომარეობა ეპარქიისა ითხოვდა უფროსისაგან ყურადღებას გასასწორებლად და გასამშვენებლად სხვა-და-სხვა ეპარქიის წყობილობისა. მართლაც, გაიოზს არ დაეტოვებია უყურადღებოდ არც ერთი მოთხოვნილება ეპარქიისა, რომლის შესრულებასაც შეეძლო მთელის ეპარქიის განკეთილება. აღვსწეროთ ყველა ესენი სათითაოდ, რამდენადაც შეგვაძლებინებს ის მასალები, რომელნიც ჩვენ ხელში გვაქვს.

ზნეობა. მოზდოკის ეპარქიაში ღირსი იყო ყურადღებისა განსაკუთრებით — ცოლ-ქმრობის საქმე ანუ უკეთ ცოლ-ქმართ გაყრა. ცოლები სჩიოდნენ ხან იმაზედ, რომ ქმრები იმათ უდიერად ეკიდებიან — საშინლად სცემენ, ხან იმაზედ, რომ ისინი ძალად გაათხოვეს და ჯვარი დასწერეს მართლ-მადიდებელს ტაძარში კი არა, არამედ რასკოლნიკების—განდეგილთა სალოცავებში. თუ ერთის მხრით ცოლები უჩიოდნენ ქმრებს, მეორე მხრით არც ქმრები აკლებდნენ. ისინიც ან თავს მართლულობდნენ და ან თვით იწყობდნენ საჩივარს. თავის გამართლება მათის მხრით ის იყო, რომ თავიანთ ცოლებს ამტყუნებდნენ, ვითომც ისინი ქმრებს თავს ანებებდნენ, ერთგულად არ იქცეოდნენ, ღალატობდნენ ქმრებს და ვითომც კიდეც ცდილობდნენ ქმრების მოწამლას გამხმარის გველით. ორივე მხრის ჩვენებას კონსისტორია ვრცლად იძიებდა, მოწმებს იწვევდა და ითხოვდა მეტრიკების და მოწმობების ჭეშმარიტების აღსადგენად. ერთის სიტყვით ცოლ-ქმრობის საქმეები გამომძიებელთაგან დიდს ჯაფას ითხოვდა. ამათ შინა-

არსის გადახედვა მკითხველს არწმუნებს, რომ მეთვრამეტე საუკუნეს ჩრდილოეთს კავკასიაში, ცოლსა და ქმარს შუა, ოჯახებში სუფევდა ერთის მხრით კერძული თვით-მნებელობა, ხოლო მეორით ჩნდებოდა წინააღმდეგობა ამისთანა თვით-მნებელობისა და თავისუფლების შევიწროებისა იქამდის, რომ ცოლი და ქმარი უნდა გაყრილიყვნენ, გაშორებოდენ ერთმანერთს. თუ რა ნაირი ზნეობითი კავშირი უნდა ჰქონოდათ ცოლსა და ქმარს, ამათ ეს არ ესმოდათ და ვერც დააფასებდენ. გარდა ამისა, მახლობლად სცხოვრებდენ მართლ-მადიდებლობისაგან განდგომილნი მალაკნები—რასკოლნიკები, რომელნიც თავიანთ შეხედულობით ქორწინებაზედ ჰბადავდენ ახალს უკმაყოფილებას შინაურულს ცხოვრებაში. ყველა ეს, რასაკვირველია, შესაფერს ყურადღებას მოითხოვდა გაიოზისაგან და ესეც არ აკლებდა, როგორც სჩანს საქმეებიდამ, შესაფერს მზრუნველობას.

ტაძრების აშენება. ზევით მოვიხსენეთ, რომ ზოგი-ერთი მრევლთაგანი ჯვარს იწერდენ მართლ-მადიდებელთ ეკლესიებში კი არა, არამედ რასკოლნიკების სალოცავებში. ამას ხელს შეუწყობდა, რასაკვირველია, ტაძრების უქონლობა, სადაც შეიძლებოდა გაჭირების დროს დაუბრკოლებლივ ჯვარის დაწერა. ტაძრების გამრავლება ამ შემთხვევაში შეიქმნებოდა, სხვათა შორის, საშუალებათ ამისთანა უწესოების მოსპობისა და შემცირებისათვის. გაიოზს ეს საქმეც უყურადღებოდ არ დაუტოვებია: ეს იქიდამა სჩანს, რომ ამან თავის მცირედის ხნის მმართველობის დროს (1794—1799) ექვსი ტაძარი აღაშენა სხვა-და-სხვა ადგილებში. მინამდის გაიოზი განწესდებოდა ამ ადგილზედ, მცხოვრებნი თითქმის ყოველ წელიწადს უზიარებელნი რჩებოდენ. მთავრობა სთხოვდა მღვდლებს, რომ

უქადაგონ თავიანთ მრევლთ, ვის სოფელშიაც ტაძარი არ იყო, მახლობელს სოფელში ევლოთ და წელიწადში ერთხელ მაინც ზიარებულიყვნენ, მაგრამ რადგან მაშინ სოფლები ერთი მეორეზედ დიდად დაშორებულნი იყვნენ და სიარულიც სოფლითი-სოფლად, სიძნელეს გარდა, საშიშიც იყო, ამისთვის ყოველივე რჩევა და დარიგება მღვდელთა უნაყოფოდ რჩებოდა. ამისთანა შემთხვევაში გაიოზის მეცადინეობა ტაძრების აშენებისათვის საფუძვლიანი იყო და შესაფერს ნაყოფსაც მოიტანდა, ვიდრე სხვა-და-სხვა ბრძანება მთავრობისა ზიარებისა და ეკლესიაში სიარულის შესახებ.

ფულის დაცვა. გაიოზის დრომდე ფულის ხარჯვაში დიდი უწესოება იყო მოზდოკის ეპარქიაში. შემოსავალ-გასავლის წიგნებს შესაფერი ყურადღება არა ჰქონდა მიქცეული. უწესოება იყო იმისთვისაც, რომ საეკლესიო ფულის ხარჯვაში ერეოდენ სამოქალაქო გვამნიც და ამას გარდა თვით სამღვდელოება შემოსავალ-გასავლის წიგნებს ან ყურს არ უგდებდა, ან კიდევ არ იცოდა, თუ როგორ ჩაეწერა შემოსავალ-გასავალი. ეპარქიაში მცხოვრებნი ჩიოდენ ხან იმაზედ, რომ ამა-და-ამ სამოქალაქო გვამმა გაიტანა საეკლესიო ფული და მოისმარა, როგორც საკუთრებაო, ხან იმაზედ, რომ ამა-და-ამან ისესხა, ზოგი შემოიტანა და ზოგში გირაოდ ისეთი ნივთები მისცა, რომელნიც ვერ შეავსებენ დანახარჯს ნაწილსაო. მაგრამ ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ ამისთანა უწესოებანი ხდებოდა მომეტებულად იმისთანა ეკლესიებსა დ სამრევლოებში, რომელნიც მთავრობას ანუ კონსისტორიას დაშორებულნი იყვნენ დ რომელნიც ამისთანა საქმეებში ექვემდებარებოდენ ბლაღოჩინებს და მათის შუამავლობით ჰქონდათ კავშირი კონსისტორიასთან. ამისთანა გარემოების მისედულობით, თვით

გაიოზი ცდილობდა დაეცვა ჯეროვანი წესიერება ფულის ხარჯვაში და რაც შეიძლებოდა, იცვავდა ფორმალურ წესს შემოსავალ-გასავლის წიგნების წერისას. გაიოზს არ შეეძლო მოესპო უწინდელი, დიდის ხნიდგან მომდინარე, უწესოება თავის ეპარქიის ყოველს სამრევლოში და ეკლესიაში, თუ გინდ ყოველივე მასზედ დამოკიდებული საშუალება ეხმარა. თუმცა ფორმები შესავალ-გასავლის წიგნებისა თვითეულს ეკლესიაში იყო, მაგრამ რა დიდს შემწეობას იზავდენ ეს წიგნები, როდესაც მღვდლებსაც კი ძლივს შეეძლოთ ხელის მოწერა, არამც თუ წიგნებში ჩაწერა. მოზდოკის ეპარქიის გაუქმების შემდეგაც მწერლების საქმეებს უფრო კანცელარიაში მოსამსახურე პირნიასრულებდენ, რადგან ამის აღსრულება თვით მღვდლებს არ შეეძლოთ.

სკოლა. ზემორე აღწერილიდამ სჩანს, თუ რა საცოდავს მდგომარეობაში ყოფილა სამღვდელოთ განათლება მოზდოკის ეპარქიაში, როდესაც სამღვდელოთ ხელის მოწერაც კი ძლივს შესძლებიათ. ამ გვარს მდგომარეობაში, ეპარქიის უფროსს, რასაკვირველია, უნდა მიექცია განსაკუთრებითი ყურადღება სამღვდელოთ სწავლაზედ სკოლის მდგომარეობის გაუმჯობესებით. სკოლა დაწესდა მოზდოკში გაიოზის დრომდე, სახელდობრ 1764 წელს. ურიგო არ იქნება მოვიხსენოთ ისიც, თუ რა მიზეზით გაიხსნა აქ სკოლა. აი ეს მიზეზი: როდესაც ერთი ოსეთის კომისიის წევრთაგანი, სახელდობრ არხიმანდრიტი პახომი, უქადაგებდა სახარებას ინგუშებს, მაშინ ამათ სთხოვეს პახომს მიეღო თავისთან მათი შვილები და წერა-კითხვა ესწავლებინა. რადგან თვით ვერ მოახერხებდა, რომ ერთსა და იმავე დროს სახარების მქადაგებლადაც ყოფილიყო და მასწავლებლად სკოლაში და ამას გარდა არც იმდენი მა-

ტერიალური შეძლება ჰქონდა; და რადგან ეს საქმე დიდს სარგებლობას მოუტანდა მთიულებს, ამისთვის აცნობა ამ გვარი სურვილი და თხოვნა ინგუშებისა უცხო საქმეთა კოლეგიას. კოლეგიამ მოახსენა ეს გარემოება თვით იმპერატრიცა ეკატერინე მეორეს. იმპერატრიცამ კარგად იცოდა, რომ მთიულების ყმაწვილების აღზრდას დიდი მნიშვნელობა ექმნებოდა მართლ-მადიდებელ სარწმუნოების გასავრცელებლად მათში და ამისთვის უქაზით ასტრახანის გუბერნატორის ბეკეტოვის სახელობაზედ 21 ოკტომბერს 1764 წელს ბრძანა მსწრაფლად გაეხსნას მოზდოკში სკოლა ოსების, ინგუშების და სხვა მთიულთ ყმაწვილებისთვის ან ასტრახნის ბანკის მოგებიდამ და ან გუბერნიის შემოსავლიდამა. სკოლის მმართველობა მიენდო ასტრახნის გუბერნატორს და ყიზლარის კომენდანტს. სკოლა ჩქარა გაივსო ყმაწვილებით, რომელთაგან ზოგი იყო თხუთმეტის წლისა და ზოგი ოცისა. როდესაც განახლდა ოსეთის კომისია 1771 წელს, იმ დროიდამ ოსეთის სკოლა სრულს მისს განკარგულების ქვეშ იმყოფებოდა; 1777 წელს გამოიცა ხელმეორედ უმაღლესი ბრძანება ოსეთის სკოლის მდგომარეობის გაუმჯობესებაზედ და განისაზღვრა სკოლის შენახვის ხარჯათ ორიდამ სამს მანათამდე: ორი მანათი უბრალო გლეხების შვილებისთვის, ხოლო სამი მანათი საპატიო მამასახლისებისა და ნაცვლებისთვის. გაიოზის განწესებამდის მოზდოკის კათედრაზედ მასწავლებლებად სკოლაში იყვნენ დიაჩოქები და დიაკვნები, მყოფნი მონაწილედ ოსეთის კომისიაში; ესენი შტატით დადებულ ჯამაგირს გარდა, იღებდენ, როგორც მასწავლებელნი, თვეში ორ მანათს. სკოლაში ასწავლიდენ შემდეგომ საგნებს: ქართულსა და რუსულს ენებს, ძველისა და ახალის აღთქმის საღმრთო ისტორიას, მოკლე კატეხიზმოს, სა-

ეკლესიო გალობას და ტიბიკონს. ყოვლად - სამღვდელო გაიოზმა წინანდელი მასწავლებელნი დიაკონთაგანნი გამოსცვალა და ნასწავლი მღვდლები დააყენა. 1796 წელს ამან განაწესა მასწავლებლად «სიტყვიერების მეცნიერებისა» (Словесной науки) და რუსულის გრამატიკისა მღვდელი, რომელმაც შეასრულა კურსი მოსკოვის სლავიან-ბერძნულ-ლათინურ აკადემიაში, იოანე ჭილაშვილი, შთამომავლობით ქართველი (გაიოზს შემდეგ ეს მეორე ქართველი ჩნდება მოსკოვის აკადემიაში კურს-შესრულებული წარსულ საუკუნეში), ხოლო 1797 წ. განაწესა მასწავლებლად მეორე მღვდელი, რომელიც ფილოსოფიის კლასიდამ იყო გამოსული, მიხეილ სამსონოვი, შთამომავლობით რუსი. უნდა ვიფიქროთ, რომ გაიოზის დრომდე მოზდოკის სკოლაში ოსურს ენას ასწავლიდენ პრაქტიკულად, უწიგნოდ, ზეპირად საუბრით მასწავლებელთან და თარგმნით რუსულისა და ქართულის წიგნებიდამ. ესე უნდა ვიფიქროთ, რადგან იმ დროს სკოლაში არა ყოფილა არც ერთი დაბეჭდილი სახელმძღვანელო ოსურს ენაზედ. გაიოზმა პირველად დასდო საფუძველი ოსურის მწერლობისა მით, რომ ამან თვით შეადგინა ოსური ანბანი. საფუძვლად ოსურის ანბანისა გაიოზმა მიიღო შეუცვლელად მწერლობა სლავიანურის ანბანის ასოებისა; ხოლო გამოსათქმელად იმ ხმებისა, რომელნიც ეკუთვნიან საკუთრად ოსურს ენას, შეადგინა ახალი ნიშნები ანუ ასოები ორისა ანუ სამის რუსულ ასოების შეერთებით. ამ გვარად შედგენილის ანბანით გადაითარგმნა ოსურს ენაზედ «პირველ-დაწყებითი სწავლა კაცისა, საღმრთო წერილის წიგნთა შესწავლის მსურველისა», (Начальное ученiе человѣкомъ, хотящимъ учитися книгъ Божественнаго писанія),—საეკლესიო სლავიანური ანბანი, რომელიც იხმარებოდა რუსეთის

სასულიერო სასწავლებლებში. პირველ-დაწყებითი სწავლა, რო-
მელიც შეიცავდა თვის შორის, გარდა ანბანისა და მარცვალ-
თა, მოკლე კატეხიზმოს და საჭირო ლოცვებს, დაბეჭდილი
იყო ორ სვეტად, ასე რომ თანასწორ სლავიანურის დედნისა
(ТЕКСТЪ) იყო დაბეჭდილი ოსურიც (იხ. შენიშვნა ოსეთის
სკოლაზედ, პ. ივ. ხიცუნოვისა გაზეთს „Кавказъ"-ში 1846
წ. № 13). ამ ანბანის შემწეობით ბევრის დროს დაუკარგავად
სწავლობდენ ოსურსა და რუსულს კითხვას და სწავლის დაწ-
ყობის უმალ გაიცნობდენ ხოლმე რუსულს ენასაც. ოსეთის
სკოლაში, როგორცა სჩანს კონსისტორიის საქმეებიდამ, 1781
წ.—1799 წლ. სწავლობდენ ყოველ-წლობით 8—45 ყმაწვი-
ლამდე, მომეტებულად ოსებისა და ხან სხვა მთიულების შვი-
ლებიც. აქ ნასწავლ მოწაფეთაგან თხუთმეტამდის კაცი შევი-
და ასტრახანის სემინარიაში გასაგრძელებლად სწავლისა; ზოგთ
მათგანთ დაიჭირეს კავკასიაში სამღვდელო და საეკლესიო ად-
გილები,—დანაშთენნი ბრუნდებოდენ თავიანთ მშობელთ სახ-
ლებში. საზოგადოდ უნდა შევნიშნოთ, რომ მოზდოკის სკო-
ლა იყო სასარგებლო მომყენელი ქრისტიანობრივის განათ-
ლებისა კავკასიაში და განსაკუთრებით მთის ხალხთა შორის
(ამ დროს საქართველოში ორი შესანიშნავი სემინარია იყო—
ერთი ქ. თბილისში, ხოლო მეორე ქ. თელავში, სადაც რექ-
ტორობდა გამოჩენილი დავით ალექსს ძე 1784 — 1799).
ამ სკოლაში ნასწავლ მოწაფეთ, დაბრუნების შემდეგ თავიანთ
მშობელთა სახლებში, უფრო დიდი სარგებლობა მოჰქონდათ
ქრისტიანობის გავრცელებისთვის, ვიდრე შტატით განწესებულ
მქადაგებლებს—მისიონერებს. ესენი იყვნენ გაზრდილნი, რო-
გორც მომავალნი სვეტნი მართლ-მადიდებლის ეკლესიისა. რო-
დესაც ბრუნდებოდენ თავიანთ სოფლებში და სცხოვრობდენ

დაბალ ხალხში, ადვილად შეეძლოთ გავრცელებინათ მასში ზნეობითი ჭეშმარიტებანი, განემტკიცებინათ წმ. სარწმუნოება თავიანთ ნათესავებში. წინააღმდეგ ამისა, კომისიის წევრნი დაიარებოდენ მთაში საქადაგებლად სახარებისა, მაგრამ უკან ამათ დასდევდათ ჩაფრები (КОНВОЙ), შეიარაღებულნი მხლებელნი. ამით ისინი ჰბადებდენ ეჭვს მდაბალ და გულ-წრფელ ხალხში და იწვევდენ სიძულილს მოლების მხრითაც. მოლები სახარების მქადაგებელთ ისე უყურებდენ, როგორც მოსისხლე მტრებს, რომელნიც ცდილობდენ მოესპოთ მათი გავლენა ცრუ-მორწმუნე ხალხზედ. ეს იყო, სხვათა შორის, მიზეზი, რისთვისაც მქადაგებელნი დიდ ხანს ვერ რჩებოდენ მთებში, არამედ მიეშურებოდენ განაპირებულ ალაგებზედ და ცდილობდენ ეპარქიაში მღვდლის ალაგი ეშოვნათ.

ნ. მთვარელიშვილი.

(შემდეგი იქნება)

შინაური მიმოხილვა.

ლოდინი—არხეოლოგიური კრება—თ. ლევან მელიქიშვილის სიტყვა—ბ-ნი ილოვაისკის სიტყვა—მისი თხოვნა—თბილისის მუზეუმი—ბ-ნი ვირხოვი—გორის საქალებო სკოლა—ახალი გაზეთი «შრომა.»

ბევრს წყალს ჩაუვლია ქვეყანაზედ, მაგრამ. გვგონია, ადამიანს ბევრჯელ არ ენახოს ამისთანა გამოურკვეველი ყოფა, რა ყოფაშიაც . . . . . . ერთობ გულ-დაწყვეტილია ყველა, ძალ-ღონე მიხდილია, მოდუნებული. ჰაერი გარშემო დახშულია, ადამიანს სული უგუბდება, სული გვამში ვეღარ მოუტრიალებია, სულით და გულით დახუთულია, გონებით დალაბრებული, გრძნობით მოცვეთილი. თითქო მთელს აგებულებაში ტყვია ჩაუსხამთო ისე დამძიმებულია, გულ-დაწყვეტილია დღეს ადამიანი. ადამიანს რაღაცა ჰსწყურიან, რაღაცა ჰშიან, რაღაცას ეტანება მთელის თავის არსებითა მაგრამ.... მისაწვდომს ვერ მიჰსწვდომია. გვიჭყეტია თვალები და თავ-გაბრუებულები შევყურებთ ხვალინდელს დღესა. რა იმედით? რა ნუგეშით? არ ვინ იცის. ეს კი ვიცით ყველამ, რომ გუშინდელი ყველას მოჰსწყინდა, დღევანდელი ყველას შეჰსძაგდა და თუ დაგვრჩა რამე ნიშნად სიცოცხლისა, სულდგმულობისა — ეგ ხვალინდელის ლოდინია. გული ნდომით დამძიმებუ-

ლია ჲ სული მაგ ლოდინითა. სულ ველით, რაღაცას ველით გამსუნაგებით, მაგრამ ლოდინი ლოდინად გვრჩება. ეგ ლოდინია საყოველთაო სატკივარი დღევანდელის დღისა, ეგ ლოდინია ის ახალი სენი, რომელიც დიდსა თუ პატარას დღეს აგებულებაში ჩაჰსდგომია და რომელიც ყოველს საქმეში, ყოველ შემთხვევაში გვათქმევინებს ხოლმე: ვინ იცის, ხვალ რა იქნებაო.

ეგ ლოდინი ისე არავის სულს არ უხუთავს, როგორც იმას, ვისაც გული სხვისთვისაც ისე უცემს, როგორც თავისთვის, ვისაც სხვისი ბედი თავის ბედთან შეუერთებია, ვისაც «მე და ჩვენა» განუყოფელად მიაჩნია, ერთ-არსებად ურწმენია, ერთის სიტყვით, ვინც მამულის-შვილობის სახელის ღირსი შექმნილა. . . . სული დრტვინავს, გული ჰკვნესის ამაო ლოდინის გამო. შესვა, შეჰლია მაგ ლოდინმა მთელი ჩვენი მხნეობა, ქანცი გაგვიწყდა და აჰა თუ ამ დაუსრულებელს სიბნელეში ერთი მცირედი რამ შუქი აღმოჩნდეს ადამიანის ნუგეშად!... საშინელი ყოფაა ეს ყოფა ადამიანისათვის. ეგ საშინელება თითქო დაუსრულებელიაო. . . .

ამისთანა მდგომარეობაში ყოველივე არა-ჩვეულებრივი ამბავი კაცს ცოტაოდნად მაინც გამოაცოცხლებს ხოლმე ჲ ლოდინით გაბრუებულს გონებას გამოუფხიზლებს. ამისთანა ამბავი ჩვენ ქართველებისათვის ის არის, რომ დღეს ჩვენს დედა-ქალაქში არხეოლოგიური კრებაა გამართული. რვას ამ თვეს პირველი სხდომა იყო. ეს პირველი მაგალითია ჩვენს ისტორიაში, რომ ჩვენი დედა-ქალაქი თბილისი ღირსი გახდა მეცნიერთა კრებისა. განსაკუთრებით შესანიშნავი ეს არის, რომ არც ერთს სხვა ქალაქში რუსეთში, სადაც კი ამ გვარი კრება ყოფილა, ამოდენა ხალხი არ შეყრილა კრებაზედ, როგორც აქ თბი-

ლისში შეიყარა. შვიდასი კაცი მეტი დაესწრო, მაშინ როდესაც ამისთანა კრებაზედვე ყაზანში და კიევში ორასზედ მეტი არ დასწრებულა. ეს მით უფრო საკვირველია, რომ ყაზანსა და კიევში უნივერსიტეტებია და მაშასადამე უფრო დიდ-ძალი ხალხი უნდა დასწრებოდა.

პირველს საათზედ მობძანდა თ. ლევან მელიქიშვილი, თავისის ამალითა და წარმოჰსთქვა ეს მოკლე სიტყვა. «დიდმა მთავარმა ნამესტნიკმა, როცა აქედამ წაბძანდა, მე მიბძანა, რომ მეხუთე არხეოლოგიური კრება გავხსნაო. დიდ პატივად მიმაჩნია, რომ მე მომეცა შემთხვევა ამის აღსრულებისაო. სიხარულით მომირთმევია ჩემი სალამიო უცხო ქვეყნელთ და ჩვენებურ მეცნიერთათვისაო, რომელნიც დღეს ჩვენ გვეწვინენო.» ამის შემდეგ გრაფმა უვაროვმა წარმოჰსთქვა მოკლე ისტორია არხეოლოგიურ კრების დადგინებისა რუსეთში საერთოდ და ჩვენში საკუთრივ. მერე ღენერალმა კამაროვმა კრებას წარუდგინა ანგარიში ფულისა, რომელიც მთავრობისაგან გადადებული იყო ამ მეხუთე კრების სახარჯოდ. ბოლოს ავიდა კათედრაზედ მოსკოვის მეცნიერი ისტორიკოსი ილოვაისკი და წარმოჰსთქვა გძელი და ფრიად უგემური სიტყვა. საგანი მისის სიტყვისა უფრო ის იყო თუ როგორი დაახლოება ჰქონია უწინდელს დროში რუსეთთან კავკასიას საერთოდ და საქართველოს საკუთრივ. ამის შესახებ ახალი არა უთქვამსრა და რაცა ჰსთქვა ისიც ასეთი რამ იყო, რომ ყველა ანბანში ადვილად საპოვნელია. ერთმა ადგილმა ბ-ნ ილოვაისკის სიტყვაში მიაქცია ჩვენი ყურადღება, მერე ისე რომ კინაღამ სიცილი არ წაგვცდა. ბ-ნმა ილოვაისკიმ უადგილო-ადგილას წარმოჰსთქვა სხვათა შორის: «გთხოვთ, მშვენიერო კავკასოო, გადაგვიხსნა შენი გული და გვაჩვენო აუარებელი სიმდიდრე,

რომელიც შიგა და გარედ ეგრე უხვად მოფენილი გაქვსო.» ბატონო და თუ ცალიერი თხოვნა მაგის შემძლებელი ყოფილიყო, ქართველებს თხოვნის მიცემას, თუნდა ლერბიანს ქაღალდზედ, ვინ დაასწრობდა? მითამ ქართველებს სიმდიდრე არ გვეჭირვება თუ? ან ნეტავი თხოვნის მეტი არა უნდოდეს-რა, რომ ჩვენმა ქვეყანამ თავისი საუნჯე და სიმდიდრე თავის გულიდამ ამოიღოს და ჩვენ მოგვცეს და მგონია თხოვნას ჩვენ ვერავინ დაგვასწრობდა. აქ, ბატონო, თხოვნის და ვედრების საქმე კი არ არის, მეცნიერებით აღჭურვილის მეცადინეობის საქმეა. თუ გინდათ, რომ ჩვენის ქვეყნის სიმდიდრე ადამიანს ჩაუვარდეს ხელში, ხვეწნას და ღრეჯას თავი დაანებეთ და მეცნიერების ფარ-ხმალით შემოსეთ აქაურობა. თორემ მოსულხართ და დედა-მიწას დასძახით: გთხოვთო. გთხოვთ, რა პასუხია! ბ-ნ ილოვაისკის სიტყვაში, რასაკვირველია, ხშირად იყო ხმარებული დიდებული რუსეთი და მართლ-მადიდებელი რუსეთი. სადა კი რუსეთი ახსენა ან ერთი ზედშესრული მიაყერა, ან მეორე. ყველაზედ მომეტებული ტაში ბ-ნს ილოვაისკის ერგო იმ დღეს და, სწორედ მოგახსენოთ, ღირსიც იყო, თუ არ გამიწყრებით.

სხდომა იმ დღეს თითქმის ამით გათავდა. აქედამ ხალხი გაიწვიეს სხვა ოთახებში, სადაც ძველი ნივთები და ხელნაწერი წიგნები იყო გამოფენილი. აქ ბევრი არა იყო-რა. ყველაზედ მეტი ყურადღება ყუბანიდამ მოტანილ ნივთებმა მიიზიდეს. ერთი მცოდნე პირი ამბობდა ყუბანიდამ მოტანილ ნივთებზედ, რომ ეგ ნივთები არხეოლოგიისათვის ფას-დაუდებელიაო. იქნება ეგრეც იყოს.

შემდეგ ხალხი წავიდა მუზეუმის სანახავად. მუზეუმის აღწერა შორს წავა. ამას კი ვიტყვით, რომ ჩვენი თბილისის

მუზეუმი დიდის გემოვნებით და მეცადინეობით არის მოწყობილი. სახელი და დიდება ბ-ნს რადეს, მუზეუმის გამგებელს. მართლა რომ მოსაწონი რამ არის, ლამაზად მოწყობილი და კოპწიათ მორთული. ჩვენ ყველას ვურჩევთ თავისის თვალით ნახოს და დარწმუნებული ვართ, მადლობელნი დაგვრჩებიან.

ყველაზედ შესანიშნავი ამ კრებაზედ ბ-ნი ვირხოვია, გამოჩენილი მეცნიერი და მთელს ქვეყნიერობაზედ სახელ-განთქმული. კაცი არ იყო კრებაზედ, რომ არ ეკითხნა: აბა ერთი ვირხოვი რომელია, გვაჩვენეთო. თვითონ ვირხოვი ტანად დაბალი კაცია, ჭაღარა მორეული, სამოცის წლისა იქნება, მაგრამ ისეთი ცქვიტი და ცოცხალია, ისეთი მკვირცხლი თვალები აქვს, რომ გეგონებათ ოც-და-ათის წლის კაციაო. ეს იმისთანა კაცია, რომ მნახველს საკვეხურად უნდა ექმნას მისი ნახვა. გარდა იმისა, რომ იგი მეცნიერობით გათქმულია, ბერლინის პარლამენტში ერთი ძლიერი მოპირ-და-პირე ყოვლად შემძლე ბისმარკისა და ამასთანავე პროგრესისტების წინამძღომელი არის.

ამ შესანიშნავ ამბავთან ორი სხვა შესანიშნავი ამბავიც კიდევ სხვა მოხდა ჩვენს უფერულს ცხოვრებაში: გაიმართა გორში ქალების სასწავლებელი და დაიბადა ქუთაისში ახალი გაზეთი «შრომა.»

ვინ არ იცის, რომ, თავი და ბოლო ჩვენის ულონობისა, უკან ჩამორჩომისა, ჩვენის უბედურებისა უმეცრება და უსწავლელობაა. ესეც ყველამ იცის, რომ უმეცრების და უსწავლელობის წამალი სხვათა შორის სკოლაა. სხვათა შორის მეთქი, სხვათა შორის კი არა, ერთი უპირველესი და უმთავრესი ღონისძიება სასწავლებელია. მაგრამ სასწავლებელიც არის და სასწავლებელიც. სკოლა, სასწავლებელი ორ-პირი ხმალია.

ვნების მოტანაც შეუძლიან და დიდის სიკეთისაც. ეგ იმაზეა დამოკიდებული თუ როგორ არის მოწყობილი და აგებული პროგრამა სწავლებისა. ჩვენ არ ვიცით საქალებო სასწავლებელი გორისა რაზედ არის დაფუძნებული. თუ ნეტარ-ხსენებულ თეორიაზეა დამყარებული, რომელიც ქვეთის გაბედვით ბ-ნმა ზახაროვმა ავარჯიშა ჩვენში ერთს დროს, ესე იგი, მასზედ, რომ ქართველს ქართული არ უნდაო და ყოვლიფერი ამ უმგზავსო აზრს შეუფერა, მაშინ გორის საქალებო სასწავლებელი, როგორც სხვა მის მგზავსი სასწავლებელიც, სულ რომ არ ყოფილიყო ის გვერჩივნა.

ნურავინ ნუ დაივიწყებთ, რომ საქართველოში საქალებო სკოლამ ქართველს უნდა გაუზარდოს ქართველი ქალი, ქართველს უნდა გაუზარდოს ქართველი დედა, ქართველი და, ქართველი დედა-კაცი. თუ სკოლა ამას არ იქმს, ის სკოლა წყალსაც წაუღია, ჩვენ ბევრს არას ვინაღვლით. თუ ღვთის მადლით გორის საქალებო სკოლას ეს საგანი დაუდვია თავისის პროგრამის სარჩულად, მაშინ სიხარული გვმართებს, რომ გორში საქალებო სკოლა გაიმართა და თუ არა, ღმერთმა შეინახოს. ჩვენ იმისთანა სკოლისა არც მოტანილი გვინდა, არც გატანილი. გვეყო რაც ჩვენმა საქალებო სკოლებმა ვნება მოგვიტანეს. ის საქმე დაგვმართეს, რომ ჩვენი ოჯახისშვილი სკოლის დასრულების შემდეგ ჩვენს ოჯახში ისე შემოდის, როგორც უცხო თესლის ადამიანი. ცოლად შემოდის, დად, თუ რძლად, იმას ჩვენი აღარა გაეგება-რა და ჩვენ იმისი. ამის გამო დაირღვა ჩვენი ოჯახობა, გაწყდა ურთი-ერთობის კავშირი, ოჯახი თავზედ ჩამოგვექცა და ჩვენც გავწყალდით და მიწასთან გავსწორდით. გვეყო და გვამყოფინეთ, ღვთის გულისათვის!... მოგვეცით მართალი სკოლა, ქართველის სულისა და გულის

ამამაღლებელი, გონების გამხსნელი! ნუ გაურევთ სკოლის უწმინდესს საქმეში სხვა საქმეს, რომელიც სკოლას არ შეეფერება! ნუ გადუდგებით მტკიცედ დადგენილს კანონებს პედაგოგიისას! მოგვეცით სასწავლებელი ქართველის ქალისა, ქართველის დედისა, ქართველის ოჯახის დედა-კაცისა! ყოველივე ამას აცილებული არც თქვენი გამოსაყენია, გვერწმუნეთ, არც ჩვენი. ვისაც გული აცრუებული აქვს თავის ვინაობაზედ, თავისიანობაზედ, ვისაც თავისი უარ-ყოფია, გულიდამ ამოუღია, დავიწყებას მიუცია, ის სხვისას ვერ შეითვისებს, ის სხვისას ვერ ეურთგულებს. ტყუილი შრომაა, ტყუილი ცდაა. ეგ კიდევ არაფერი რომ შრომა და ცდა ტყუილია, საქმე იმაშია, რომ მაგ შრომით და მაგ ცდით ერთს აკლებია და მეორეს არას ჰმატებთ. ტყუილ-უბრალოდ იღუპება მთელი მოზარდი თაობა, იღუპება ქვეყანა, რომლის იმედიც და ნუგეშიც მოზარდი თაობა უნდა იყოს.

მეორე სახსარი სწავლა-ცოდნის მოფენისა, რასაკვირველია, ჟურნალ-გაზეთობაა. ამ მხრითაც ჩვენს ქვეყანას ერთი ჯვარის-კაცი მოემატა.

როცა ამ ჩვენს პატარა ქვეყანაში ახალი ჟურნალი, ან გაზეთი დაიბადება, ყველაზედ უწინარეს ენაზედ ეს კითხვა მოგვადგება ხოლმე: ცალკე რად და რატომ ერთად არა? თუ რამ შეუძლიანთ ამ ერთ მუჭა მწერლებს ერთად მოიყარონ თავი, ერთად მოაგროვონ შეძლება და ღონე და ერთად გაისარჯნენ, უფრო კარგი არ იქნება? სადაც ეჴეთი სიღარიბეა მწერლობისა, სადაც მწერლები ესე ცოტანი არიან, იქ ცალკედ გასვლას მიზეზი რამ უნდა ჰქონდეს და დიდი საფუძვლიანი მიზეზიცა. ამ შემთხვევაში საფუძვლიანი მიზეზი ერთია და უკანასკნელიცა: მე სხვა გზას უნდა დავადგე, სხვა მიმართუ-

ლება უნდა დავამყაროთ, სხვა საფუძველი უნდა დავუდვა ჩვენს ცხოვრებასა და სხვა აზრი უნდა ვიქადაგოთ. განცალკევებას ამ შემთხვევაში სხვა მიზეზი არ უნდა ჰქონდეს ნამეტნავად ჩვენში, სადაც ჟურნალი და გაზეთი, ხარჯისა და გარჯის მეტს, არაფერს გამორჩომას არა უქადის მწერალსა.

პირველი ნუმერი რომ მივიღეთ «შრომისა», მაშინვე სათაურს წერილს მივმართეთ, რადგანაც რედაქცია, თუ საჭიროდ დაინახავს, პირველს სათაურს წერილში აცნობებს ხოლმე მკითხველს თავის ვინაობას, არჩეულს გზასა და მიმართულებას. დიდის ყურადღებით გადავიკითხეთ ეგ წერილი და მარტო ის დასკვნა გამოვიტანეთ, რომ რედაქციას ცდილა თავისის მიზნის გამოთქმასა, მაგრამ არ გამოუთქვას-რა. როცა ამ საგანს ეხება რედაქცია აი რას ამბობს:

«ბევრმა არ იცის რომ შეიძლება ოდესმე მივაღწიოთ იმ ბედნიერებამდის, როცა მოძალეთა არ გვეშინოდეს, ცხოვრება მუდამ დღე არ გვაგონებდეს პიროვნობის და თავისუფლების დამცირებას და უკანასკნელ, არ ვიყოთ მუდამ ლტოლვაში დღიურს საზრდოზედ და ლუკმა-პურზედ, რომ კაცი იყოს უზენაესი წარმომადგენელი ბუნების ქმნილებისა და უზენაესი ქმნილება სხვა ქმნილებათა შორის დედა-მიწის ზურგზედ?»

რის თქმა უნდა ამით რედაქციას? იმისი თუ, რომ ბევრმა არ იცისო და მე ვაცოდინებო. კარგი და პატიოსანი. მაგისთანა მოძღვრებისათვის რომელი გაზეთი, ან ჟურნალი დაგიკეტავდათ კარს, თუ წერილი სხვაფრივადაც ღირსი იქნებოდა დაბეჭდვისა? რა ახალი მიზანია ეგა? აქ განსხვავება რაშია? განა კატკოვი კი არ იტყვის, რომ შეიძლება იმ ბედნიერებამდის მივაღწიოთო? განა რომელიმე რადიკალური გაზეთი მაგას უარ-ჰყოფს? არა. ეგ ხომ ზოგადი ფრაზაა, რომე-

ლიც განცალკევების მიზეზად არ შეიძლება იქმნას. მაშ რა საბუთი აქვს «შრომის» მოვლენას ქვეყანაზედ?

«ჩვენდა საუბედუროთ, ამბობს შემდეგ იგივე წერილი: ჯერ კიდევ ცოტანი არიან, რომელნიც ფიქრობენ, რომ ტყვია-წამლის სიუხვე კაცობრიობის ბედნიერებას არ შეიცავს, რომ ხალხთა ცხოვრება მაშინ არის სრულად შემკული (მართლა, სრულად?) როცა მათში სუფევს ერთობა, ერთმანერთთან ძმური დამოკიდებულება და როცა პირადი თავისუფლება მონებაში არ არის.»

კიდევ ვიკითხოთ: რის თქმა უნდა ამით რედაქციას? უსათუოდ იმისი რომ ცოტანი არიან და მე ვეცდები გავამრავლოვოო. ესეც სწორედ მოგახსენოთ, ზოგადი ფრაზაა, წყობილ-სიტყვაობაა და არა მიზნის აღნიშვნა. აქ მაინც-და-მაინც მიზანი არა ჰსჩანს.

«უეჭველია, «შრომის» რედაქცია ეცდება, ამბობს იგივე წერილი: რაც ღონე აქვს იშრომოს იმა მიზნისათვის.» რომელი იმა მიზნისათვის? წინა სტრიქონებში გარჩევით და გადაწყვეტით არავითარი მიზანი არ არის აღნიშნული, გარდა იმისა, რომ «ვისაც ცოტა რამე ესმის და სიმართლის სიყვარული გულში ჩავარდნია, მუდამ იმას უნდა ცდილობდეს, რომ ორის დღის სიცოცხლე მისი ამ წუთის სოფელში უნაყოფოდ არ გაატაროს და შეძლებისა-დაგვარად თვისი შრომა და ღვაწლი იმ წმინდა მიზანს მოახმაროს, რომლის მისაღწევნელად ბევრმა სიცოცხლეც შეჰსწირა.»

ამისთანა ორჯერ ორი ოთხი, როგორც ზემოთ მოყვანილების, ანუ ამისთანა ფრაზების: «ყოველივე დამოკიდებულია პატიოსანს შრომაზედ, თავის მიზანს ყველაზედ უფრო ადრე ის მიუახლოვდება, ვინც მეტსა ჰშრომობს ცხოვრების

ასპარეზზედ, ანუ: «ჩვენ ყველანი ვალდებულნი ვართ ვემსახუროთ ჩვენს სამშობლოს შეძლებისა-და-გვარად»—ეს ამისთანა ფრაზები იმათ არა ღირან, რომ მაგათ გულისათვის «შრომამ» ცალკე ეწიოს მძიმე ტვირთი მწერლობისა და «დროებამ» ცალკე.

მაინც-და-მაინც გზას ვულოცავთ ჩვენს ახალს მოძმეს, ღმერთმა მშვიდობით მგზავრობა მიჴსცეს ამ უკუღმართს წუთის-სოფელში და მტკიცედ შეასრულებინოს მართლა და პატიოსანის გაზეთის მოთხოვნილება, რომ ზოგადს ინტერესებს ემსახუროს და თავიდამ აიცილოს ლიტერატურის უკადრისი პიროვნობის და კერძო ცხოვრების გაუპატიურება.

ახალი წიგნები.

ვაი მართალთა! თხზულება ანტონ ფურცელაძისა. გამოცემული ქრისტეფორე მამაცაშვილისა. თბილისი 1881 წ.

სხვათა ქვეყნების ლიტერატურაში ხშირად აღძრულა შემდეგი კითხვა: რომელს მოთხრობებს უფრო საუკეთესო გავლენა აქვთ საზოგადოებაზედ: იმათ, რომელთ საგანი ნამდვილის ცხოვრების აღწერაა, მიუფერებლად, მიუდგომელად, რომელნიც მკითხველსავე ამოქმედებინებენ ტვინს ავისა და კარგის გასარჩევლად; თუ იმ მოთხრობებს, რომელნიც მკითხველს ავსა და კარგს თითონვე გაურჩევენ და თითონვე ეუბნებიან, ამას ხელს ნუ მოჰკიდებთ, ეს ავია; აი ეს არის კარგი გზა და ამ გზას დაადექითო?

დღესაც კიდევ საბოლოოდ გადაწყვეტილი არ არის ამ საგანზედ ბაასი და ვგონებთ ვერც გადაწყდება. დღესაც კიდევ სანახევროდ ლაპარაკობენ: კარგის ნიჭის პატრონისათვის ორივე იარაღი გამოსადეგია, მაგრამ უნიჭოსთვის კი არც ერთი არ გამოდგებაო: ეს უკანასკნელი ნამდვილის ცხოვრების აღწერას ისე დაამლაშებს და იმისთანა საგნებზედ მოჰყვება ლაპარაკს, რომლის ხსენებაზედ სისუფთავეს მიჩვეულს კაცს გულის რევა მოუვაო, ან კარგისა და ავის გარჩევის დროს იმისთანა ქადაგებებს მორთავს, რომ იობის მოთმინებით შემკულსაც კი ძილს მოგვრისო.

ჩვენა გვგონია, რომ ეს უკანასკნელი აზრია საფუძვლიანი და თუ მწერალს იმდენი ნიჭი აქვს, რომ ზომა იცის და გადაჭარბებას ერიდება, იმის თხზულებას ყოველთვის მნიშვნელობა ექნება. ყოველს მწერალს განსხვავებული კილო, ხასიათი და ფანტაზია აქვს და ამ განსხვავებულ თვისებების ერთს კალაპოტში მოქცევა შეუძლებელია. ამის გამო, როდესაც ჩვენ რომელსამე ბელეტრისტულ თხზულებაზედ მოგვიხდება ლაპარაკი, არ მივხედავთ თხზულების რომელს კატეგორიას ეკუთვნის იგი; მივხედავთ მხოლოდ იმას, როგორ დაცულია მწერლობის ერთად-ერთი უმთავრესი კანონი, რომ მწერლის ნამოქმედარს მალ-დატანება არ ეტყობოდეს და მკითხველს გადაჭარბებით თავი არ შეუწუხოს.

ორის სიტყვით რომ გადმოგცეთ ანტ. ფურცელაძის ახალის მოთხრობის «ვაი მართალთა!»-ს შინაარსი, მაშინაც ცხადად დაინახავთ, როგორ ეთანხმება იგი ნამდვილს ცხოვრებას. მოქმედება იწყება ქართლის ერთს პატარა სოფელში—სადარეთში და თავდება პარიჟში. გმირად არის გამოყვანილი სადარეთელი ყმაწვილი ქალი ლიზა. ამას უყვარს ღარიბი აზნაურშვილი ზურაბ, რომელზედაც ნათესავების ჩუმად ჯვარს დაიწერს. შემდეგ ქმარი გაულოთდება, ლიზა დარჩება საბრალო მდგომარეობაში და მრავალის სიღარიბისა და ტანჯვის გამოვლის შემდეგ ვიღაცა მაწანწალა დედა-კაცის შუამავლობით გაიცნობს და შეიყვარებს ახალ-გაზდა ყმაწვილ-კაცს, მიშოს, რომელიც «თვალებს უხელს» მას და ასწავლის, როგორ უნდა იცხოვროს კაცმა ქვეყანაზედ, რომ მის ცხოვრებას კაცური ცხოვრება დაერქვას. შემდეგ, ალბად მაგალითის საჩვენებლად, მიდის სამზღვარს-გარედ, და ეომება ვერსალის ჯარს კომუნართა შორის. ბრძოლის დროს ვიღაც მისცემს წერილს, რო-

მლითაც ლიზას სიკვდილს ატყობინებენ და ამ ამბით გულ-მოკლული თითონაც შეაკლავს თავს ვერსალელებს.

თუმცა როგორღაც ჭკუაში ვერ მოდის, რომ მიშოსთანა, ავტორის აზრით, პატიოსანს კაცს შუამავლად ვიღაც მაჭანკალი ამოერჩიოს და სადარეთში დაწყობილი საქმე პარიჟში გათავებულიყოს, მაგრამ, თუ კაცი მკაცრის თვალით არ შეჰხედავს, შეიძლება ამისთანა სამაგალითო საქმე მომხდარიყვეს და ავტორსაც მიეტევება, თუ ეს იშვიათი მაგალითი რიგიანად განახორციელა და მისაბაძავად წინ წამოგვიყენა.

ავტორის საყვარელნი პირნი, ავტორის «მართალნი» და მისის აზრით მისაბაძავნი არიან მიშო და ლიზა. პირველად მიშო გამოდის სცენაზედ, როდესაც ბებერის დედა-კაცის შუამავლობით შეხვდება ლიზას და თითქმის მიუსალმებლადვე მოუყვება შემდეგს დარიგებას:

«ჩვენი საზოგადო აზრი წახალისების მაგივრად უხდენს კაცს გულს ყოველს კეთილს საქმეში; იმის მაგივრად რომ იმან სდევნოს სიცუდე, ის კარგსა და ავს არ არჩევს და უფრო ხშირად სდევნის კარგს, ვიდრე ავს. ხშირად აქეზებს ავს, და სთელავს და უწყალოდ სდევნის კარგს... იცით, რა გითხრათ! ეს არის ბევრში მიზეზი, რომ ჩვენი საზოგადო წარმატება არამც თუ არა სჩანს და თითქმის რომ არც არის. ძნელიც არის რომ იყვეს. რატომ?— და იმიტომ რომ მაგგვარის ხასიათისანი ან სრულიად არ არიან, ან ძვირად იპოვებიან, რომელთაც შეეძლოთ საზოგადო აზრის ბრძოლა, ერთხელ დადებული ჩვეულების წინააღმდეგი....»

ასე, ამ ენითა და ამ კილოთი ელაპარაკება მთელი ერთი საათი «გონება განვითარებული» მიშო ლიზას, იმ ლიზას, რომლის ლექსიკონი თავის დღეში საყველ-პურო ლაპარაკს არ გადასცილებია. რა აზრებისა და ჭკუის პატრონი უნდა იყოს უალაგო ალაგას ამისთანა მაღალ ფარდებში მოლაპარაკე ყმაწ-

ვილი-კაცი. ცხადია ყველასთვის, გარდა ავტორისა, რომლის-
თვისაც მიშო სამაგალითო რამ არის და რომელსაც მაჭანკლის
პირით ყოვლად საქებ კაცად აღწერს.

ჩვენის აზრით კი მიშოსთანა ლაქლაქას თავის დღეში ხე-
ლიდამ კარგი და კეთილი საქმე არა გამოუა-რა. რა გაარიგა
მიშომ შინ, თავის ქვეყანაში? ის რომ ამ გვარის ოცობოლო
ქადაგებით ყმაწვილს ქალს შეაყვარა შრომა, შეაყვარა სწავლა
და კეთილს გზაზედ დააყენა. ასე ამბობს ავტორი, მაგრამ
ჩვენ ნებას გვაქვს რომ ცოტა ეჭვი შევიტანოთ და არ დავი-
ჯეროთ რომ მიშოს ყბედობას ზედ-მოქმედება ჰქონოდა რა-
მე ლიზას ხასიათზედ, მაგრამ ავტორს აგრე მოუნდომნია და
ავტორის სურვილის წინააღმდეგ ჩვენ რა გვეთქმის; იმას
შეეძლო უეცრად, მოულოდნელად, მიშოზედ ეთქვა რომ ესა-
და-ეს ჰაერში მფრენავი მაშინა გამოიგონა, ან ახალი, ქვეყა-
ნაზედ ჭეშმარიტების მომფენი სწავლა, გაავრცელაო და მაინც
კიდევ წინ ვერ გადვუდგებოდით. ეხლაც ხმა არ ამოგვეღება,
რომელსაც ავტორს, სხვა უკეთესი საქმე რომ ვერ ამოუჩენია
თავის გმირისათვის, სამზღვარს-გარედ ჰგზავნის და კომუნარ-
თა შორის ჰკლავს. კაცია და ქეიფი! ავტორი ალბად მეტად
გულ-კეთილი ყოფილა, რომ ყბედი მიშო გმირად გაუხდია და
სხვებისთვის სამაგალითოდ დაუსახავს, მაგრამ მოთხრობების
დამწერთ გულ-კეთილობას გარდა სხვაც რამე მოეთხოვებათ
და ავტორს რომ ეს «სხვა რამ» ჰქონოდა, მაშინ მიშოზედ
ან სულ ხმას არ ამოიღებდა, ან პარიჟის მაგივრად ნახჩევნის
ან დარაჩიჩაღის კანცელარიაში დასვამდა სტოლნაჩალნიკად, ან
იმის თანაშემწედ.

არც ქალების ხასიათის დახატვაში შესწევნია ბედი! ლი-
ზას თუ პატარა სიცოცხლის ნიშან-წყალი ჰქონოდა. მიშოს

ყბედობაზედ წასთვლემავდა და იქნება ტკბილადაც გამოეძინა, მაგრამ ეს როგორ შეიძლებოდა? ღირსეულს მქადაგებელს ღირსეული მსმენელი უნდა ეშოვნა და ეს მსმენელი გახლდათ ლიზა: «იმას ყოველი ეს სიტყვა, ყოველი აზრი ამ სიტყვებით გამოსახულნი თითქო რაღაც ჩაჩუმებულს და ჩაღრჯოვებულს(?!) აზრს ულვიძებდნენ შიგ გულისა და გონების სიღრმეში (შიგ და კიდევ სიღრმეში!). იმას თითქო ესმოდა რაღაც ისეთი, რომელიც თითონაც გუნებაში ედო და ვერ გაებედნა იმათ გამჟღავნება, ვერ შეჰხებოდა ამათ რიღასგანაც შემკრთალი და შეშინებული...»

ამდენი «რაღაც» და «რიღასგანაც» გაგონილა! საზოგადოდ შენიშნულია, რომ როდესაც მწერალს სხვა-და-სხვა გრძნობისა და გარემოების ასაწერი სიტყვები შემოაკლდება, ან კარგად ვერ გაიგებს ამ გრძნობათა და გარემოებათ, ნაცვალ-სახელებს მიჰყოფს ხელსა და მკითხველს «რაღაცაებით» ყურებს გამოუჭედავს.

«ვაი მართალთას» ავტორსაც ხშირად უხმარია ეს საშუალება, რომელიც არც ტვინს და არც გულს მკითხველისას არავითარს საზრდოს არ აძლევს. აი მაგალითად როგორ აღწერს ავტორი ლიზას სიმღერის შთაბეჭდილებას.

«რაღაც გულის დამწველი იყო ეს ხმები. რაღაცა მდუღარებითა და ამოსკვნით ამოდიოდენ ისინი გულიდამ და ულვიძებდენ კაცს გულში დარდის გამქარვებელს დუღილსა და კვნესას(!) შენდა უნებურად გერეოდენ თვალებში ცრემლები; გულის-ხმა გეკარგებოდა რაღაცა გულში ჩამალულს სევდებში.... მართალია, ქართული სიმღერა, და მეტადრე ქალისა, გრძნობისა და კვნესისაა, მაგრამ ამ ხმებში ისმოდა თითქო რაღაცა საკუთარი დარდებიცა.»

გაიგეთ, როგორა მღეროდა ლიზა? სწორე მოგახსენოთ მე სრულებით ვერა გავიგე-რა.

ლიზას როგორი ოსტატიცა ჰყავდა ისეთივე შეგირდი გამოვიდა. ამანაც ისწავლა მაღალ ფარდებში ლაპარაკი და შემდეგს მონოლოგს ეუბნება. . ვისა, თუ იცით... ქარიშხალს. «დაჰბერე ქარიშხალო! სად არის შენი უწინდელი სიტკბოება და სხვ. და სხვ.»

აქვე გავჩერდეთ, თორემ თუ ყველაფერი ამოვწერეთ, რაც უდროო დროს არის ჩაყრებული რომანში, მეტად ბევრი ქაღალდი დაგვჭირდებოდა.

ამ უთავბოლოდ ტიპების გამოხატვას ზედ ერთვის იმის უცოდინარობა, თუ როგორ უნდა იყოს ნაამბობი რომელიმე მოთხრობა. ამ მოთხრობას გვიამბობს ბესარიონ ვარგისაშვილი. ერთს დღეს ბესარიონ ვარგისაშვილი ერთს სოფელში წავიდა, ზურაბ და ლიზა მეორეში, მაგრამ როგორც ეტყობა ბესარიონს უჩინმაჩინის ქუდი ჰხურავს და ყველგან არის ერთსა და იმავე დროს, თორემ ასე წვრილად როგორ დაგვიწერდა ზურაბისა და ლიზას ამბავს, შემდეგ მათთან გამორებისა:

«დაბრუნდა თუ არა ლიზა სახლში.... შევიდა შინ თავის ოთახში და შეჰყვა თან ზურაბიცა. ორივენი დაეშვნენ ერთად და ლასხდენ რაღაცა (კიდევ რაღაცა!) დაფიქრებულნი, ორივეს რაღაცა (კიდევ!!) სხვანაირად დაუწყო გულმა ცემა, თითქო ჰგრძნობდენ, რომ რაღაცა (ღმერთო დაგვიფარე!) გადაწყვეტილი საქმე უნდა გამოეცხადებინათ.»

ასე დაწვრილებით აღწერა ან თანა-დამსწრეს შეუძლიან, ან თითონ ავტორს, რომელსაც მართლაც და უჩინმაჩინის ქუდი ჰხურავს, მაგრამ სხვის პირით ლაპარაკი რაღა საჭირო იყო ავტორისათვის, თუ კი ეს «სხვა» ასე უმზგავსად მოისმარებდა ავტორისაგან მინდობილს უფლებას.

ერთი შესანიშნავი ღირსება აქვს ამ მოთხრობის ავტორს:

კარგად იცნობს სოფლელს ხალხს და იცის, რა საგანზედ უფრო ეხალისებათ დარბაზობის დროს ლაპარაკი. ამ ლაპარაკს თითქმის ფოტოგრაფიულად გადმოგვცემს ხოლმე თავის მოთხრობებში და ამ მოთხრობაშიაც ლამაზად არის აღწერილი მეჭორე მეზობლების განგაში ლიზასა და ზურაბის გაპარვის შემდეგ.

წყარო, № 2. გაზაფხული, ყრმათათვის საკითხავი წიგნი. ანთ. ჯუღელის რედაქციით გამოცემული. თბილისი, 1881.

ორს ჩვენს მწერალს დაუმშვენებიათ ეს წიგნი თავიანთ ლექსებით. აკ. წერეთელს დაუბეჭდია «აღდგომა» და რაფ. ერისთავს «აღდგომა», «ბზობა» და «გაზაფხული.» ბავშვების საკითხავად უკეთესს საგანს ვერ ამოარჩევდა კაცი ლექსისთვის, როგორიც ამოურჩევიათ ამ ორს ჩვენს პოეტს. იმისთანა დღესასწაულების მოგონება, რომელნიც ათას გვარს შთაბეჭდილებას აღძრავენ ბავშვის გონებაში, დიდად სახალისოა მისთვის და თუ ეს შთაბეჭდილება ლამაზად გალექსილია, ამაზედ უკეთესს საკითხავს ვერას უშოვით. რაფ. ერისთავს თავისებურად შეუსრულებია ეს ჩინებული აზრი. მარტივის, სწორედ ბავშურის კილოთი გაულექსავს ის, რასაც ბზობა და აღდგომა მოაგონებს ყმაწვილს და ხანდისხან რითმის გულისთვის რომ მეტი ლექსი არ ჩაემატა, ეს ორი ლექსი და მეტადრე მესამე «გაზაფხული» ჩინებული რამ იქნებოდა. აი მაგალითად მთელი ერთი სტრიქონი «ბზობაში», რომელიც ტყუილ ტვირთად აწევს ლექსსა:

ერთი ბავშვი უამბობს მეორეს ბზობის ამბავს, იესო ქრისტეს შესვლას იერუსალიმში და უმატებს:

«სულ რომ გეტყვი ამ ამბავსა, გაოცდები, გაჰკვირდები...» როდესაც გასაკვირველი არა არის-რა.

რაფ. ერისთავის «აღდგომა» სავსეა იმ შთაბეჭდილებით, რომელიც ყოველს ბავშვს ახსოვს: შუაღამეზედ ზარის რეკა; საყდრისკენ გამგზავრება ხელში კელაპტრებით; ლიტანია, «ქრისტე აღდგა—ჭეშმარიტად!» ერთის სიტყვით, რაფ. ერისთავის ლექსი შვიდის წლის ბავშვმაც რომ წაიკითხოს სიამოვნებით ატოკდება და კითხვის ხალისიც გაეღვიძება. აკ. წერეთლის ლექსი ეგეთი არ არის. მასში უფრო მაღალი გრძნობაა გამოხატული. ის ამბობს:

«იღვიძებს და იმოსება
ათას-ფერად დღეს ბუნება;
თითქო იგი «ქრისტე აღდგას»
თვის შემოქმედს ეუბნება...

. . . .

იცის რომ ეს ნიშანია,
მკვდრეთით კაცთა აღდგინების
და მით თვისი აღდგომაცა,
მომავალი ელხინების.»

თუმცა ესეც ბავშვებისათვის არის დაწერილი, მაგრამ არა შვიდისა და ათის წლის ბავშვებისათვის.

ლექსები ამ წიგნში ჩინებულია, მაგრამ პროზა კი ძალიან სუსტობს. ნათარგმნი მოთხრობა «ოლა» სრულიად არ შეეფერება ჩვენს ცხოვრებას, რადგან ჩვენში ჯერ არც ქარხნებია, არც ის ქარხანაში მომუშავე ბავშვები, რომელთა დანახვაზედ ოლას კაცობრიული გრძნობა გაუვლის თავში და წამოაძახებინებს: «საწყალი, საცოდავი ბავშვები! ვინ იცის ეხლა

იმათ შიმშილისაგან კუჭები ქწვით!» რომ შეეფერებოდეს კიდეც ეს მოთხრობა ჩვენს ცხოვრებას, მაინც ამ გვარის წუწუნითა და შებრალებით არა გვგონია ბავშვებს ის გრძნობა ჩაეგონოს, რომლის ჩაგონებასაც ცდილობს ავტორი. ამას გარდა, კიდევ და კიდევ გვჭირდება იმის გამეორება, რომ მეტადრე საყმაწვილო მოთხრობებში ენის სისწორეზედ უნდა იყოს დიდი ყურადღება მიქცეული. ვინ გაიგებს, აბა, ამისთანა ფრაზებს: «იმათ პატარაობიდგანვე ოლა გვიან-გვიან ხედავდა ხოლმე თავის დედ-მამას?» ან როგორი ქართულია: «ოლამ დაჰკოცნა ძმას» «იდგა მძიმე და გაშტერებული ჯვარი» «არც არას შენ აკეთებ და ზარმაც შვილსაც იცვავ» (ქ. ი. ქომაგები)!?

«ცხოვრების ჭკუა» სწორედ კაი საკითხავია ბავშვებისათვის: ფრიად საინტერესოც და სასარგებლოც; ენაც მარტივი და სწორეა, მაგრამ ერთი დიდი ნაკლულევანება აქვს: სიცხოველე აკლია. კაცი რომ ჰკითხულობს, ასე ჰგონია, ავტორს თან უმთქნარებია, თან უწერია. მეტადრე ბოლოა ამ მხრით შესანიშნავი: ოსტატმა რომ უამბო თავის მოწაფეებს ზოგიერთა ცხოვრების ჭკუის მომასწავებელი ამბავი:

«ჩვენმა მგზავრებმა შემოჰკრეს ქუსლი ცხენებს და ჭენებ-ჭენებით (?) უნდოდათ მისულიყვნენ შინ, მაგრამ ალექსის ცხენმა წაიფორხილა და თავისი მხედარი ყირამალა ისროლა ძირს. ალექსი სწრაფად წამოხტა ფეხზე, შემოახტა ისევ თავის ლურჯას და ჭენებ-ჭენებით მივიდნენ შინ.»

რისთვის წააფორხილა ავტორმა ცხენი, ან ალექსი რისთვის გადმოისროლა ყირამალა, უწყის ღმერთმა და თვით ავტორმა; ჩვენ კი რამდენიც უნდა ვეძებოთ, მიზეზს ვერ ვიპოვით.

მეორე, ბუნების მეტყველებიდამ ამოღებული მოთხრობა,

«წურბელა» ბევრად სუსტია პირველზედ. თუმცა რამდენჯერმე გამეორებული ერთი და იგივე აღწერა, მაგრამ მაინც მთელს სურათს ვერ შევადგენთ და ვერ დაიხსომებთ, რა ცხოველია ეს წურბელა, ან როგორა სცხოვრობს. როდესაც ავტორი ამბობს წურბელა სცხოვრობს გუბებში, ჭაობებში, და ღელიანებში, თან უმატებს: «წურბელა ჰცხოვრობს ამ ადგილებში იმიტომ რომ ეს ადგილები უფრო შესაფერნი არიან მისის ცხოვრებისა.» სად გინახავთ ამისთანა ახსნა ბუნების მოვლენისა? ეს იმასა ჰგავს რომ სთქვათ: სანთელი იმიტომ ანათებს, რომ სინათლე აქვსო.

გული არ გვითმენს აქაც იგივე არ გავიმეოროთ, რაც პირველის წიგნის თაობაზედა ვთქვით: მოთხრობებს და ამბებს, მეტადრე საყმაწვილოებს კარგი შერჩევა უნდა და კარგად შერჩევისათვის კარგი შემრჩევია საჭირო...

ხატაური, საყმაწვილო მოთხრობა, რუსულიდამ გადმოღებული ანასტასია თუმანიშვილისაგან. (წერა-კითხვის საზ. გამოცემა.) თბილისი, 1881.

რომელს ბავშვსაც კი პატარაობისას კატები ჰყვარებია, სიამოვნებით ამოიკითხავს ამ პატარა მოთხრობაში თავის საყვარელ «ციცუნიას» ამბავს და ენიშნება ამ სუფთა და ცბიერის პირუტყვის ხასიათი. მაგრამ ეს თხზულება მარტო კატების ხასიათის გასაცნობად არ არის დაწერილი, თუმცა კი «ხატაური» ჰქვიან. ამ მოთხრობის აზრი ის არის, რომ ბავშვებს სიბრალული გაუღვიძოს იმ ქმნილებათადმი, რომელნიც თუმცა ფუფუნებაში არიან, მაგრამ ავად-მყოფობას ისე შეუპყრია,

რომ არა აქვთ ღონისძიება თავიანთ სიმდიდრე როგორმე გამოიყენონ. ეს აზრი ურიგო აზრი არ არის, მაგრამ სხვა უფრო საჭირო საგანი აქვს ბავშვების ლიტერატურას. მდიდარნი საპყარნი საბრალონი არიან, მაგრამ მათი რიცხვი ნაკლებია და ქვეყანა კი ღარიბ საპყრებით არის სავსე. მოთხრობამ უნდა საერთოდ ჩააგონოს კაცთ-მოყვარეობა ბავშვს და არა მარტო კერძო პირთადმი. ამას გარდა რომელს მებატონესა აქვს ჩვენში იმისთანა სახლები და მორთულობა, როგორიც ჰქონდა ნუცას მეზობელს გნეისას? მაინც-და-მაინც ეს მოთხრობა კარგი შესაძენია ჩვენის ღარიბის საბავშვო ლიტერატურისათვის.

წითელი ფარანი, საყმაწვილო მოთხრობა, თხზულება ვუჩნეტინისა. რუსულიდგან გადმოთარგმნილი გ. ანდრონიკაშვილისაგან. (წერა-კითხვის საზ. გამ.) თბილისი 1881.

საზოგადოების ცხოვრება ისეა მოწყობილი რომ როდესაც ერთნი განცხრომაში და სიამოვნებაში არიან, მეორენი მთელი თავიანთი სიცოცხლე ეწევიან ჭაპანს და ცდილობენ პირველთ გაუადვილონ ცხოვრება. ამ უკანასკნელებში სხვებზედ არა ნაკლებ შესაბრალისნი არიან გზებზედ მოსამსახურე პირნი: ისინი კი არა, რომელნიც ათას თუმნობით ჯამაგირებს იღებენ და დიდს ქალაქებში სცხოვრობენ; არა, ისინი, რომელნიც დღიურ ლუკმას ძლივს შოულობენ და ამ ლუკმის სამაგიეროდ უნდა გადიკარგონ სადმე უდაბნოში და ხელი გაუმართონ მოგზაურებს. ახლანდელმა ცივილიზაციამ შექმნა რკინის გზები და ამ გზებს ზედ დაახვია მთელი ლეგიონი გზის ყარაულებისა, რომელთაც არც დღე სძინავთ მოსვენებით,

არც ღამე, არც ზამთრის ყინვა იციან, არც ზაფხულის პაპანაქება სიცხე. ესენი ყოველთვის მზად უნდა იყვნენ გზის დასათვალიერებლად, ყოველთვის უნდა ყურები დაცქვეტილი ჰქონდეთ, რადგან ამათ ხელშია ასის და ათასის კაცის სიცოცხლე და სიკვდილი. ერთის ამ ყარაულთაგანის ცხოვრებაა აღწერილი ამ პატარა წიგნში. ერთს საშინელს ღამეს მეხი დაეცა იმის სახლს და ცეცხლი წაუკიდა; მეხმა გზაც გააფუჭა. რომელის ერთისათვის უნდა მიეხედნა გზის ყარაულს? სახლისათვის, რომელშიაც მთელი ქონება ეღუპებოდა, თუ გზისთვის, რომელზედაც ის იყო მაშინა უნდა გამოქანებულიყო და ყარაულს რომ არ გაეჩერებინა, მთლად დაიღუპებოდა. ყარაულმა საზოგადოების ვალის შესრულება არჩია და მაშინა გადაარჩინა.

ეს მოკლე მოთხრობა ჩინებულად არის ნაამბობი ამ წიგნში, ისე უბრალოდ, თითქო ყოველისფერი ასე უნდა მომხდარიყოო; ყარაულის გულში აღძრული ბრძოლა ისე მარტივია, როგორც თვით მისი ცხოვრება და როდესაც ყარაული ამ საქმეს ჩადიოდა, იქნება არც კი გრძნობდა, რა გმირობა იყო იმისაგან სახლისთვის თავის დანებება. ჩვენა გვგონია, რომ ბავშვებს ამისთანა მოთხრობა მოეწონებათ და მოეწონებათ უფრო იმის სიმარტივის გულისთვის. ენა რიგიანი ქართულია და კორექტურული შეცდომებიც ძალიან ნაკლებად არის.

სიყვარულის კონა. თხზ. დიმიტრი მიხ. ძის ნადიროვისა თბილისი, 1881 წ.

«ჩემო წიგნო ნებას გაძლევ ეხლა გაფრინდი ქვეყანად,
«შენ გენაცვალე; სიყმაწვილე დავალამე დღენი მწარად,

«რაც რომ წარმომიდგა თვალ-წინ, ყოვლით აგკონე ნექტარად,
«და მომიგონდე შენს ქართველს სადაცა იყო ამ ქვეყნად.»

ამ წინა, ანუ ბოლოს—სიტყვაობით უძღვნის დიმიტრი მიხაილის ძე ნადიროვი თავის წიგნს, თავის «ძმებს ქართველებს» და ვაი იმ ქართველის ბრალიც რომელიც ამ «ნექტარად აგონილს» წიგნს თავიდამ ბოლომდე წაიკითხავს.

როდესაც ნადიროვებისთანა მწერლები ქალების ეშხზე მღერიან, კიდევ როგორც იქნება, კაცი მოითმენს და იქნება ზოგიერთი მკითხველიც გამოუჩნდეს, მაგრამ ძნელი ეს არის, რომ ამისთანა ავტორები ხანდისხან ქალებზე სიმღერებს არა სჯერდებიან და მამულსაც შეამკობენ ხოლმე თავიანთ მჭევრ-მეტყველურის კილოთი.

ზოგს ლექსებს მ. ნადიროვისას არა უშავთ-რა, რვა-ცხრა წლის ბავშვის დაწერილი რომ იყოს, და მართლაც როდესაც ჰკითხულობთ ამ ლექსს:

«ჩემო სამშობლოვ მშვენიერი ხარ,
«ალაზნის ველებს ჩამობმული ხარ,
«დიდროვან მინდვრით შემკობილი ხარ,
«თავს ამაყურად გარდასცქერიხარ» და სხვ.

ენაზე მაშინვე ეს მოგადგებათ—აი, ბარაქალა, ბარაქალა, ჩემო ბაწიაო! და გინდათ ავტორს თავზედ ხელი წაუსვათ, მაგრამ ხელ-ქვეშ ნორჩის ბავშვის თავის მაგივრად ხშირად მოწიფული თავი მოგხვდებათ....

დიმიტრი ნადიროვის „სიყვარულის კონაში“ ლექსებს გარდა არის კომედია «ნასწავლი სონა» და «დაღისტნელის ლეკის ისმაილის ამბავი.»

ვალად კი მდევს ამ «თხზულებათა» შინაარსის გადმოცემა, მაგრამ ჯერ საიმისო არა დამიშავებია-რა მკითხველის წინაშე, რომ ასე უწყალოდ ჩემი დასჯა მოინდომოს და «ანგარიში» მომთხოვოს.

რედაქციისაგან.

ზოგიერთი ნახევარ-წლის ხელის-მომწერლები, რომელთაც ვადა პირველს ივლისს გაუთავდათ, საყვედურს გვითვლიან, რატომ ივლისისა და აგვისტოს წიგნებს არ გვიგზავნითო. აქ ვაცხადებთ, რომ მთელის წლის წიგნები მხოლოდ იმათ გაეგზავნებათ, რომელთაც მთელის წლის ფასი შემოიტანეს და ვინც მხოლოდ ნახევარ წლისა შემოიტანა, იმათ ივლისშივე მოესპოთ გაგზავნა და დანარჩენი ნომრები მხოლოდ მაშინ გაეგზავნებათ, თუ დანარჩენს წლის ფასსაც გამოგზავნიან.

Открыта полугодовая подписка на

еженедѣльный журналъ

„ЮРИДИЧЕСКОЕ ОБОЗРѢНІЕ“

(издаваемый въ г. Тифлисѣ)

Съ 1 Іюля 1881 года по 1 Января 1882 года.

Цѣна за полъ года 6 руб.

Кромѣ того можно подписаться на 3 мѣсяца,—3 руб. 20 коп., на 1 мѣс.—1 руб. 20 коп. Подписка принимается съ 1 числа каждаго мѣсяца и не далѣе конца года.

Разсрочка во взносѣ денегъ допускается по соглашенію съ администраціею журнала.

Подписка принимается исключительно въ администраціи журнала, въ г. Тифлисѣ, близь Головинскаго пр., по Безъименному пер. въ домѣ Тамамшева.

Издатель **А. С. Френкель.**

Редакторъ **А. В. Степановъ**

(3—3).

ხელის-მოწერა «დროება-ივერიაზედ» მიიღება:

თბილისში, «დროება-ივერიის» რედაქციაში, (გალავინის პროსპექტზედ, თ. ივ. კ. მუხრანსკის სახლებში, კლუბის ქვემოდ).

ქუთაისში: «დროება-ივერიის» აგენტთან ი. ჭყონიასთან (სილაზედ, მირიან ჭყონიას სახლში.)

ქალაქს გარეშე მცხოვრებთ ჟურნალ-გაზეთი ამ ადრესით უნდა დაიბარონ:

Въ Тифлисъ. Въ Редакцію Дроэба-Иверіи.

ფასი:

«ივერია» ექვსის თვით («დროებასთან» ერთად) — 8 მან.
«ივერია» ექვსის თვით ცალკე — — — — — 4 მან.
«ივერია» ერთის წლით — — — — — — — 7 მან.

ხელის-მომწერთ ფული ჟურნალ-გაზეთის დაბარებისათანავე უნდა გამოგზავნონ რედაქციაში.

ვისაც ჟურნალი თავის დროზედ არ მიუვიდეს, უმორჩილესად ვთხოვთ მალე გვაცნობოს რედაქციაში.

რედაქტორები ილ. ჭავჭავაძე & ს. მესხი.